KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI/1391
Türk Büyükleri Dizisi/144

CEMİL MERİÇ

Ümit Meriç YAZAN

"Cem, Sinan ve Hazal'a sevgi ile..."

Ü.M.Y

ISBN 975-17-1007-3

Kapak Düzeni / Ümit SARIASLAN

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 30.3.1993 tarih ve 928.1-1001 sayılı makam onayınca ikinci defa tıpkıbasım olarak 7000 adet bastırılmıştır.

ZİRVE MATBAASI - 1993 ANKARA

1990'lı yıllar yalnız Türkiye toplumunda değil, tüm dünya coğrafyasında da ilginç oluşumların ve onlara bağlı gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Bakanlığımın politikasının özünü, demokratikleşme çabalarının toplumumuzda yaygınlaştırılması oluşturmaktadır. Çoğulcu, katılımcı, çağı yakalamış insanların ürünleri ile bütünleşmiş bir kültür politikası temellendirilmesi amaçlanmıştır.

İnsanlığın geçirdiği büyük dönüşümlerin ve değerlerin arkasındaki kavramlar "Kitap" ve "Okumak"tır. Ne görselliğin gücü, ne de iletişimin durmak bilmeyen teknolojik gelişmeleri, bu iki kavramın insanlara özgü haz duygusu nedeniyle hiçbir zaman önemini yitirtemeyecek, özelliği ve önemi dünya durdukça sürüp gidecektir.

İnsanlar günlük yaşama biçimleri, dünyadaki olumlu olumsuz gelişmeler, etkileşimler, olaylar, üzüntüler ve sevinçler içinde düşünce üretip kendilerini yenileyecekler ve bu çabadan da hiçbir zaman vazgeçmeyeceklerdir.

Bütün bu somut gerçeklerin yanında, karşımızda fazla değiştiğini söyleyemeyeceğimiz diğer bir somut gerçek var. O da az okuyan bir toplum oluşumuz. 1992'yi KİTAP ve OKUMA yılı ilan ederek bu sorunun altında yatan nedenleri araştırmak, çözüm yolları aramak, etkinlikler yapmak, okuma konusunu güdemde

Geniş ufukları olan, düşünen düşündüğünü açıklayan, görsel iletişim araçlarının verdikleriyle yetinmeyen, kültürlü insanların yaşadığı özgür ve demokratik ortamı olan, geleceğin 2000'li yılların Türkiyesi için bu kavramların yerleştirilmesi çok önemli. Bunun sonunda kitabı isteme, sahip olma ve bundan haz duyma duygusunun yaygınlaştığı insanların Türkiyesi, okuyan, yazan Türkiye, düşlenenlerin gerçekleştiği Türkiye olacaktır.

Bakanlığımız tüm bunların gerek çalışmaları sırasındaki değerlendirmeleri gerek toplumun okuyan kitlesinin yaptırımı sonucu kitap baskı sayılarını Türkiye'nin her köşesinden istemin yoğunlaşması nedeniyle, kitap isteklisi insanımıza bir parçacık da olsa yardımcı olabilmek amacıyla yüksek tutulacaktır.

Toplumsal düşünce birikimimizi oluşturan, bu arada da ulusal kültürümüze katkıda bulunmuş olan ve fakat özel yayınevleri tarafından yayınlanmasında bilinen güçlükleri yaşayan kitapları yayınlamaya devam edeceğiz. Böylece, ulusal kültür birikimimizi yalnızca bir koruma mantığıyla değil, günümüz gereksinimlerini karşılayacak bir yaklaşımla ele almış olacağız.

Okumak ve yazmak, insanların insanca duygularının, kendi kendisiyle yalnız kalabildiği tad alma ve haz duyma anlarının yaşandığı tek alandır. İnsanlar yaşanan bu anlarının sonucunda dünyamızı süsleyen fikir ürünlerini ortaya koyuyor, yetenekli kişiler ortaya çıkıyor, hepimizin, ülkemizin, giderek dünyamızın malı oluyor.

Bu gerçek ve bilinç içinde kitap ve okumak somutunda başlattığımız girişimlerimizi 1993'te yine gündeme getiriyor, "KİTAP SATIN ALIN... AYDINLANIN" diyoruz.

Çoğulcu, katılımcı, demokratik yapılı, çağını yakalamış, ona içerden bakan kuşaklar olarak yetişmemizin gereği bu diyorum ve buna içtenlikle inanıyorum.

D. FİKRİ SAĞLAR
Kültür Bakanı

ÖNSÖZ

Sevgili Okuyucu;

"Kimim ben" sorusuna "Hayatını Türk irfanına adayan münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi" diye cevap veriyor Cemil Meriç. Bu münzevi ve mütecessis fikir işçisinin 70 yıllık ömrünün ikinci yarısını onunla paylaştım. Çocukluk günlerinde bahçede oyun oynadığım arkadaşım, bütünlemeye kalınca matematik öğretmenim, dertli anlarımda dostum, aynı yazıhanenin iki tarafında çalışırken hocam olan Cemil Meriç'le beraberliğimizin yoğunluğu dünya tarihinde pek az baba-kıza nasip olmuştur. Genetiğin "Çözülmesi son derece güç ve gizli tesadüflerine" girmeyelim. Ama aynı hayatı paylaşan iki insanın birbirlerini çok iyi tanıdıkları zannedilebilir. Oysa kendimizi tanımak bile ne kadar zor, nerede kaldı bir başkasını? Ne diyor Cemil Meriç:

"Ruhumuzun mahzenlerinde bizden habersiz yaşayan bir alay misafir var. Berhanenin bazen bir, bazen birkaç odası aydınlık. Işık binanın üst katlarında. Kendini tanımak, kendini; yani dağılanı, eriyeni, dumanlaşanı. Sen acılarınla, utançlarınla, zilletlerinle aynısın; rüyâların, hayallerin, dileklerinle bir başkası".

Acılarının, utançlarının, zilletlerinin, Cemil Meriç'i ile rüyâlarının, hayallerinin, dileklerinin Cemil Meriç'ini aynı sayfalarda kaynaştırmak ne kadar mümkün, mümkün mü? Ben bu kitapta ömrünün 30 karanlık yılını eserlerine ışık dolu harflerle satır satır işleyen ve körlüğün nârını, ilmin nuruna çevirerek teselli bulan bir insanın hayat hikâyesini birçok tanığın da katkısıyla anlatmağa çalıştım.

Cemil Meriç "İlmi Çin'de de olsa arayınız" emrine uymuş, Fransız düşüncesinden Hint Felsefesine, Rus romanından İran şiirine kadar, elinde demir asa, ayağında demir çarık dolaşmış, sonunda yorgun ve memnun, kendi ülkesinin "irfan"ında karar kılmıştır. Çağdaş Türk aydını bir "mağarada"dır. Hakikatın kendi mağarasının dışında olduğunu zannetmektedir. Bu yüzden irfanı "tebdil-i tabiiyyet" etmiş, "ümran"dan vazgeçip "uygarlığa" dahil olmak istemiştir. Oysa "Işık Doğu'dan gelir". "Bu Ülke" maddeci kültürden, mana dolu irfana dönmelidir.

"Biz pencerelerimizi hem Batıya açmalıyız, hem Doğuya. Ama önce kendimizi tanımalıyız. Türk-İslam medeniyeti, ahlâka dayanan bir medeniyet. Gerçekleştirdiği değerler edebiyattan da, felsefeden de, ilimden de muazzez. O büyük, o gerçek, o mert insanı ecdadımız yaratmış ve yaşatmış. Kendini tanımak, irfanın ilk merhalesi. Düşüncenin görevi, insanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşıran aydınları irşada çalışmak".

Cemil Meriç bir isyandır, tarihten gelen, coğrafyadan gelen haklarımızın yok sayılmasına karşı bir isyan; "azgelişmişlik yaftasını", bir "nişan-ı zişan" gibi Osmanlı Devleti'nin ve Türk insanının göğsüne yapıştıran Avrupa'ya karşı bir isyan.

Batı'nın iyi ve kötü, doğru ve yanlış cetvelini, Avrupa'yı birçok Avrupalı'dan iyi bilen bir kişi olarak çıkarmış, "çağdaş uygarlık düzeyi" ninnileri ile büyüyen ülkesinin gençlerine sunmuştur, Cemil Meriç. Amacı idrakimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek, Türk insanını, Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmaktır.

Elinizdeki kitap, bu amacın gerçekleşmesine ömrünü adayan bir insanın hayat hikâyesidir. Kitapta düşünen ve yazan Cemil Meriç'ten çok, yaşayan Cemil Meriç'i sizlerle tanıştırmak, evine onu ziyarete gelmiş biri gibi sizi onunla dost kılmak istedik.

Gelin artık hep beraber Cemil Meriç'e "Merhaba" diyelim ve "beşikten mezara kadar ilmi arayan" bu insanın hayat hikâyesini birlikte izleyelim.

Ümit Meriç YAZAN

"İnsanım ve insanla ilgili hiçbir şey bana yabancı değildir" der Latin şairi. Cemil Meriç'in düşünce ufkunun genişliğini başka hiç bir cümle bu kadar güzel anlatamaz.

Peki, O'nun düşünce dünyasındaki genişliğin sosyo-kültürel temelleri acaba çok mu önemli? Bizce hayır. Eğer bu çevre çok önemli olsa idi, başka ve birçok Cemil Meriç'ler de olurdu. Çünkü birçok kişi onunla aynı sosyal çevrede yaşadı, aynı kültürel havayı kokladı. Ecdadından devraldıklarına gelince, genetik kodunu çok iyi çözümleyemiyoruz ama biliyoruz ki Cemil Meriç biyolojik üstünlükleri ve yine biyolojik yoksunlukları olan bir insandı.

Hatay'da Müslüman Arapların ortasında Fransız kültürüyle yetişmişti. Bu özelliği Türkiye'nin başka hiçbir bölgesinde bulamayız. Hicret rüzgarlarının Rumeli'den Hatay'a sürüklediği bir aileden geliyordu. Çevresindekilere benzemiyordu. Garipti, başka idi. Peki ama bu başkalık,bu gariplik ne idi acaba?

Cemil Meriç etrafındaki toplumu tanımadan önce kendini bilmek ihtiyacı içindedir. Bu yüzden benden hareketle çeşitli bizlere, hepsi birbirini aşan, bir öncekini içinde eriten bizlere ulaştı ve yolun sonunda kendi görevini şu şekilde formülleştirdi: "Muhteşem bir maziyi, muhteşem bir istikbâle bağlayan köprü olmak isterdim: Kelimeden, sevgiden bir köprü." Cemil Meriç her konuda olabildiğince objektif olmak isteyen bir fikir adamının dikkati ve ciddiyeti içindedir. Kalemi heyecanlıdır ama objektif bir vücuda giydirilmiş olan bir sujektiflik elbisesi gibidir bu heyecan. Yani sevgisinin te-

melinde bile akıl vardır. Ona göre ideolojiler yarım hakikatlerdir. Hakikatın bütününü arayan bir zekâ için, bütünü oluşturan parçalardır. Yanlış değillerdir belki ama yapıları gereği eksiktirler, geçicidirler ve dolayısıyla kalıcı çözüm getiremezler. Başka bir şekilde ifade edersek ideolojiler "batının kurt masalları"dır. "Civanmert" bir medeniyetin torunları olan bizler için bir başkasına verilmiş ilaçlar kadar faydasız ve lüzumsuzdurlar. Belki bulaşıcı bir hastalığa yakalandığımız ölçüde gereklidirler. Peki ama hastalıktan önceki biz kimiz, hastalık geçtikten sonraki biz yine o mu olacağız, olabilir miyiz, olmalı mıyız?

Cemil Meriç'in Türk düşüncesindeki yeri tek. Kendi kelimeleri ile söylersek "münzevi bir yıldız". Ama ölümünün üzerinden yıllar geçtiği ve kitapları zor bulunduğu için, yeni kuşaklara pek de erişemeyen düşüncelerine yine de gösterilen ilgi onun göz kamaştırıcı bir galaksideki muhteşem bir güneş olduğu izlenimini veriyor bize...

Bütün eserlerinin yeniden basılmasının gerçekleştiği şu günlerde Cemil Meriç'in hayatına daha yakından bakalım!

Babasının dedesi Hafız İdris efendi, bugün Yunanistan'a ait olan Meriç nehrinin hemen öte yakasında yer alan Dimetoka şehrinin müftüsüdür. Babasının babası Kaymak Ahmed efendi namıyla anılan, tüccardan yakışıklı biridir. Bu zatın iki oğlu var. Biri İttihat Terakki döneminde kolağası olarak Hatay Dörtyol civarında bulunuyor, diğeri-ki sonradan Cemil Meriç'in babası olacaktır-Dimetoka'da hakim olarak görev yapıyor. Daha evlenmeden hacca giden, az konuşan ve dürüstlüğü ile tanınan bu zatın ismi Mahmut Niyazi beydir. Dimetoka'da akrabalarından Hediye Nefise hanımla Fehmi beyin kızı Zeynep Ziynet hanımla evleniyor ve bu evlilikten önce Zehra ve ardından Nadide adlı iki kız çocuğu dünyaya geliyor.

Sonra imparatorluğun sancılı yılları başlıyor. Savaşlar, isyanlar, istilalar.. O yıllarda aile Dimetoka'dan Edirne'ye, Edirne'den Tırnova'ya geçiyor. Tırnova'da Mahmud Niyazi bey mahkeme azası olarak çalışıyor. Bulgar Tırnova'yı basıyor. Mevsim yaz. Herkes kaçışmaya başlıyor. Mahmut Niyazi bey bir telaşla eve geliyor ve "eşyayı toplayın" diyor. Evden iki bohça alıyorlar. Biri Hafız İdris efendinin el yazması olan Kuran-ı Kerim ve birkaç kıymetli eşyanın sarmalandığı bir bohça, öbürü ise evini, şehrini, yurdunu terketmenin şaşkınlığı içinde alınan bir parça-kumaş bohçası. Anne, baba ve iki kız evlad tren istasyonuna geliyorlar. Balkanlardan esen savaş rüzgârları her gün yüzlerce insanı, fırtınada savrulan yapraklar gibi önüne katmakta ve insanlar bu şiddet ve korku anaforundan canlarını kurtarmak için, uzak dedelerinin geldiği yoldan gerisin geriye dönmektedir. Aile trene tam bineceği sırada peronda küçük bir kız çocuğu ile karşılaşıyor. Çocuk ailesini kaybetmiş, hıçkıra hıçkıra ağlamaktadır. Bütün aramalara rağmen ailesi bulunamayan bu biçare çocuk da (şu anda Antakya'da yaşamakta olan Naciye hanımdır) konvoya ekleniyor ve kafile bir daha hiçbir zaman dönemeyeceği ecdat topraklarını terkederek trenle İstanbul'a geliyor.

Cemil Meriç'in hayatı ile ilgili bir kitapta ailesinin serencamına bu kadar geniş yer verişimiz garip bulunmasın; bu hicret olayı, bu ailesinin kökünden sökülerek meçhul ufuklara sürüklenmesi olayı, Cemil Meriç'in gerek psikolojik yapısı, gerek toplumsal kişiliği üzerinde son derecede etkili olacaktır. Aile Rumeli'de kalsa idi veya 1912'de geldiği İstanbul'da yerleşseydi, kuvvetle tahmin ediyoruz ki Cemil Meriç'in kişiliği, bugün bildiğimiz kişiliğinden bir hayli farklı olacaktı. Cemil Meriç, Cemil Meriç olmasını biraz da bu göç-

menlik psikolojisine, hayata gözlerini açtığı çocukluk ve ilk gençlik yıllarını yaşadığı Hatay'a, Hatay'ın o çok özel kültürel, toplumsal ve siyasi yapısına borçludur. Şimdi yine "Hocazâde"ler namıyla tanınan ailenin macerasına dönelim.

Aile İstanbul'da bir ay kalır. Mahmut Niyazi beyin kardeşi Hamid beyin kolağası olarak bulunduğu Hatay civarında bir yere, yani harpten uzak bir yere tayin edilmesini, hergün eşya toplamaktan ve endişe ile titremekten perişan olan eşi Zeynep Hanım istemektedir. Nihayet tayin haberi gelir. Mahmut Niyazi beye bugün Suriye'de bulunan Kefertharim kazasında mahkeme âzalığı teklif edilir. Katırla İstanbul'dan yola çıkılır. Yollardaki kervansaraylarda, hanlarda yatıp kalkarak, yorucu ve uzun bir yolculuktan sonra Kefertharim'e varılır.

Mahmut Niyazi bey, mahkeme reisi olarak göreve başlar fakat bir müddet sonra kendine eşraftan bir zatı kayırması teklif edilince, yaklaşan emeklilik maaşını da reddederek istifa eder. Kefertharim'i terkeder Ziraat Bankası Müdürü olarak Reyhanlı'ya, o zamanki ismi ile söylersek Reyhaniye'ye yerleşir. Evleri kasabanın tanınmış simalarından olan Osman Ağa'nın evinin selamlık kısmıdır.

İşte 12 Aralık 1916 günü (hicri 1332) o evde bir çocuk dünyaya gelir. Doğum tarihi, Kuran-ı Kerim'in iç sayfasına kayıt edilir. Önce bebeğe o dönem Osmanlı'nın kazandığı bir zafere atfen Muzaffer adı verilmesi düşünülür. Sonra ev sahibi Osman Ağa'nın pek sevdiği bir asker dostunun ısrarı üzerine bebeğe onun adı verilir: Hüseyin Cemil. Dört yaşında anne sütünden zorla ayırtılan küçük Hüseyin Cemil az sonra okumayı öğrenir. Okumaya başlamasının ilk yılında dört derece miyop gözlükle tanışır. Bu kısa pantalonlu ve gözlüklü çocuk etrafında dolaşan şalvarlı ve poturlu kasaba çocuklarına hiç benzeme-

mekte ve onlar tarafından yadırganmaktadır. Bu arada aile Antakya'ya taşınır. 1920-36 yılları Hatay'ın Fransızlar tarafından yönetildiği yıllardır.

Cemil Meriç ilkokula Antakya'daki Habibünneccar Camii'nin yanında bulunan Habibünneccar İlkokulu'nda başlar. Teneffüslerde bir kenara çekilip harıl harıl okuyan, etrafında koşuşan arkadaşlarının farkına bile varmayan Cemil Meriç'in o yıllarını kendi ağzından dinleyelim: ([1])

"Sekiz yaşına kadarki hayatım bulanık, başsız sonsuz bir hatıralar yığını. Babam çeşitli nikbetler yüzünden hayata küsmüş eski bir yargıç. Az konuşan, çatık kaşlı, hareketlerine akıl erdiremediğim bir insan. Annem, bu yabani dünyada aşinası olmayan hasta bir kadıncağız. Silik, mızmız. 12 aralıkta doğan çocuk itilmiş, kakılmış, düşman bir dünyada dostsuz büyümüş. Daima başka, daima yabancı. Hasta bir gurur. Pencerelerini dış dünyaya kapayan bir ruh. Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum. Yani düşünceye ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmiyorum. Yaşamak için kendime bir dünya inşa etmek zorundayım. Böyle bir kaçışı kolaylaştıran tesadüfler de var. Babam akşamları aileyi toplayıp kitap okuyor, Zehra ablam fenni terbiye ve ruhiyat gibi konularla uğraşmaktadır. Amcam Hamit beyin kitapları genç tecessüsümü alevlendiren bir hazine. Anlıyorum ki zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak. Okumayı Mehmet Emin Yurdakul'un 1915'te çıkan (Türk Sazını) heceleyerek öğreniyorum. Bağıra çağıra okuduğum o manzumeler edebiyat dünyasında ilk kılavuzum olacaktır."

---

(1) Cemil Meriç'in hayatının özellikle ilk gençlik ve gençlik yılları ile ilgili kısımlarını "Jurnal"inin bazı sayfalarında buluyoruz.

Antakya'dan sonra tekrar Reyhanlı. Yıl 1923. Çerkez Mahallesinde iki tarafından dere akan 10 dönümlük bir bahçe, ortasında kerpiçten iki odalı bir ev.

"Babamı akşamları görebiliyorum. Ablam Antakya'da okuyor. Ben yalnızım. Babam hep çatık kaşlı, annem hep mızmız. Kasabanın çocukları hep korkunç. Bol bol dayak yiyor, hep hakarete uğruyorum. Şikayet edeceğim kimse yok. Mektep bahçesinde çocuklar oynuyor, ben yine yalnızım ve yabancıyım. Yabancı, yani düşman. Dilim başka ve gözlüklerim var. Kendimden utanıyorum."

Gündüzleri hiç değilse kendisine dayak atmadıkları için sevdiği bir iki Çerkez arkadaşıyla bahçedeki ağaçların meyvalarını paylaşan, "Turnalar uçun, yayladan geçin, yarimi seçin" türküsünü çığıran küçük Cemil'in en büyük zevki, geceleri babasının veya ablasının gaz lambası ışığında yüksek sesle okuduğu kitapları dinlemek.

Bu kitap delisi küçük çocuğun ilk öğrendiği Fransızca cümlelerden birisi de babasındandır. "Les pastèques de Rodopto, sont renommées" "(Tekirdağ'ın karpuzları meşhurdur.") Evde büyük bir konsolun 2 gözünde babasının ve ablasının Osmanlıca kitapları, Nabi'nin, Fuzuli'nin, Nedim'in divanları, Namık Kemal'in Akif Bey ve Cezmi isimli eserleri var. Okumayı söken Cemil, saatlerce bu kitaplara başını gömecek, onlardan beyitler, cümleler ezberleyecek ve başkalarınınkinden hayli farklı olan hayat macerasının ilk adımlarını böylece atacaktır. Okulda da sınıf arkadaşlarına hiç benzemeyen bir öğrenci olacaktır.

"Sınıfta neler okuyorduk, bilmiyorum. İlyas Efendi din dersleri, Kur'an ve hüsn-ü hat hocamız. Musâhebât-ı Ahlâkiye' diye bir kitabımız var. İlyas Efendi bir müddet medrese görmüş. Her ders "Musahebat-ı Ahlâkiye"nin okuyucusu benim.

Said Efendi bir ara Türkçe hocamız. Bulgurluzâde Rıza, Menenenlizâde Tahir elinde dolaşan kitaplar. Satı Bey'in "Fenn-i Terbiye Dersleri"ni de ilk onda görüyorum.

Nihayet Ömer Hilmi lâfazan, kendini beğenmiş bir deklase."Dar-ül Muallimin-i Âliye"nin edebiyat şubesinden mezun olduğunu söylüyor. İkide bir yazdığı kitaplarla övünen bir Çerkez. İlk manzumemi ona okuyorum. Onbir yaşındayım. Yarım saat şiirin aleyhinde nutuk çekiyor. Daha sonra, büyük bir suç işlemişim gibi babamın da kulağını büküyor. Ama bazı kaabiliyetlerimi de geliştiriyor. Mesela resimlerim çok başarılı.

Mösyö Nikola ilk Fransızca hocam. Ondan evvel Mösyö Vahan diye bir Ermeni varmış. Babam sitayişle sözünü etmişti, Fransızcanın edebiyatına vâkıf imiş. Bu saçma sapan hatıralardan utanç ve sıkıntı duyuyorum. 1928'de ilk mektebi bitirdim. Talihsizlik burada da işe karıştı. Mektebimiz önceleri altı sınıflı bir rüşdiye idi, ben son sınıfı bitirince ilk mektep oldu, yani ister istemez bir sene kaybettim."

Onbir yaşında iken küçük Cemil Reyhaniye'de özel siparişler kabul eden bir kitapçıdan bazen borçla, bazen kira ile kitap alır. Xavier de Montépin'den Simon ve Mari'yi, Tunçtan Kızlar'ı, Alexandre Dumas'dan Saray ve Entrikaları'nı ve Kagliostro'yu Osmanlıca çevirilerinden zevkle okur.

Bu arada ailenin iktisadi durumu hızla bozulmakta, babası güvendiği birkaç kişiyle kurduğu ortaklıklarda, yatırdığı son paraları da kaybetmektedir. Ciddi ve çalışkan Zehra ablası okulu bitirmiş, öğretmen olarak çalışmaya başlamış ve ailenin maddi yükünü omuzlamıştır. Hiç evlenmeyen ve kendini ailesine adayarak ömrünü tamamlayan bu aydın ve hassas ablanın genç Cemil'in hayatında özel bir yeri vardır.

Cemil, o yıllarda Antakya'da önce amcasının kızı olan Yaşar hanımın, sonra da Yiğitbaş ailesinin gelini olan Nadide ablasının evinde kalmaktadır. Küçük masasının üstünde açık kitapları durur ve orta okul talebesi genç Cemil, Dostoyevski'nin Suç ve Cezası'nın tiyatro şekline getirilmiş bir metni üzerinde saatlerce harıl harıl çalışır.

Antakya'daki Çığır Kitapevi ve Genç Spor Klübü'nün kütüphanesi arkadaşlarının "kuzu" lakabını taktıkları Cemil'in en sık ziyaret ettiği yerlerdir. Kitapevine Hugo'nın Sefiller'ini ısmarlar, ama dört mecidiyeye gelen kitabı almaya gücü yetmez, bir mecidiye karşılığında bir haftalığına kiralar. Notlar alarak okuduğu kitap onda derin izler bırakır. Antakya Lisesi'nde okuyan bir ağabey ise "Sosyal içerikli kitaplar okumalısınız" der ve ona Safahat'ı verir. Yine ortaokul talebesi olduğu o yıllarda okuduğu kitaplar arasında kimin olduğunu hatırlamadığı tercüme bir kitap var: "Fakirler Tabibi".

Akşam karanlık basarken Antakya Lisesi'nin bahçesinin yanındaki mezarlığın önünden ürkerek geçen delikanlının kolunun altında, ders kitaplarının yanısıra mutlaka başka bir-iki kitap daha vardır. Mesela bu gece yine bir arkadaşından birkaç günlüğüne, ödünç aldığı Monte Kristo'yu okumağa niyetlenmektedir. Bu arada yerli yersiz yediği dayaklar canına tak etmiş, Cemil ciddiyetle spor yapmaya başlamıştır. Lakabı artık kuzu değil, orangutandır. Daha sonraki yıllarda bu lakab da unutulacak ve arkadaşları, Türkçeyi çok güzel konuşan, Fransızcayı'da çok güzel yazan bu arkadaşlarına "Victor Hugo" diyeceklerdir. Antakya'daki ortaokul ve lise yıllarını yine kendisinden dinleyelim.

"Antakya Sultanisi. İlk yıldan iki isim kalmış hafızamda. Antuvan Efendi ile Lâmi Bey. Lâmi Bey de Satı Bey'in

kurduğu Dar-ül Muallimin-i Âliye'nin mezunlarından. Ömer Hilmi gibi. Ama ona kıyasla daha akıllı, daha coşkun ve mesleğine yürekten bağlı. Garip bir metodu var. Kısaca tarihî veya mitolojik bir konu anlatıyor, 'hadi yazın bakalım' diyor. Promete Efsanesi'ni ilk defa ondan dinlemiş ve şaşılacak bir hızla, yarı-manzum, yarı-mensur on beş sayfa karalamıştım. Lâmi Bey hayret etmiş ve numara yerine çok iltifatkâr bir iki cümle kondurmuştu. Ömer Hilmi, hikmetine akıl erdiremediğim nasihatler vermiş, siirle uğraşmanın insanı felakete sürükleyeceğini anlatmaya kalkmıştı. Lâmi Bey ise, ilahi bir mevhibeden söz ediyor, 'ilhâm, ilhâm'deyip duruyordu. Lâmi Bey'le dostluğumuz uzun sürmedi.

Orta üçte hocamız değişti. Çok okuyor, daha da çok yazıyordum. Hoca şımartmıştı beni. Orta üçte Ali İlmi Fâni'yi tanıdım. Şair, muhibb-i cemal, kalender bir Osmanlı. Lâmi Bey gençti, pedagogdu; Ali İlmi, feleğin çemberinden geçmiş, rindmeşrep bir Osmanlı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Dar-ül Fünûn'da metin şerhliği hocalığı yapmış. Siyaset, bu sessiz sedasız, bu zevkperest şairi vatanından uzaklaştırmış, Rıza Tevfik, Refik Halit gibi o da bir yüzellilik. Niçin, nasıl, hiçbir zaman anlayamadım. Farsçası mazbut, aruza hâkim, babacan, ârif bir divan şairi. Hasbelkader edebiyat muallimi. Hissî ve fikrî hayatıma büyük katkıları olan bir hoca, hatta bir dosttu. Şiir dünyasına onun rehberliğinde girdim. Lâmi Bey'in adamakıllı şımarttığı bu çiçeği burnunda kaabiliyeti, Ali İlmi Bey zaptedilmez hale getirdi.

Bereket yeni bir hoca, bu lüzumundan fazla müşfik, zevklerinden başka programı ve metodu olmayan üstadın çok gevşettiği dizginleri biraz kıstı: Memduh Selim. Ali İlmi, bütün zilletleri ve meziyetleriyle şarktı, Memduh Selim İkinci Meşrutiyet'in Avrupalılaşmış bir mekteplisi. Ali İlmi nerede

yetişmişti bilmiyorum. Memduh Selim Mülkiye'den mezundu, Fransızca, Ermenice ve galiba Kürtçe biliyordu. Abdullah Cevdet'in rahle-yi tedrisinden geçmişti. Metin, çetin ve lüzumundan fazla ciddi bir adam.. İlk kompozisyon dersinde kâğıda mürekkep damlattığım için numaramı bir hayli kırmıştı. Laubalilikten hiç hoşlanmazdı. Noktalama, satır başlarına dikkat etme gibi, yazı yazmanın işçilik diyebileceğim yönleri üzerinde ne kadar titiz davranmak gerektiğini usanmadan ihtar edecekti. Memduh Selim daha sonra tercüme hocamız da olacaktı. Chateaubriand'ın 'son İbn-i Saraç'ın Maceraları' adlı eserini onun sınıfında Türkçeye çevirdik. Memduh Selim için ayrı bir jurnal yazmalıyım.

Şahsiyetimin teşekkülünde etkisi olan bir başka hoca da Mahmut Ali. Geniş tecessüsü, hastalık derecesinde vekarı olan bir tarih hocası. Bununla beraber hocalık hayatına ait hiçbir berrak hatıram yok. Ders kitaplarımız yoktu. Not alırdık. Sanıyorum ki Ahmet Refik'in 'Umumi Tarih'inden anlatırdı. Bir söz virtüozu idi Mahmut Ali. Bazen Don Kişot'a benzerdi, bazen Sirano'ya. O da müstakil bir jurnal'e layıktır.

Antuvan Efendi'den sonra Fransızca hocalarım Fransız oldu. Liseden itibaren Antakya Sultanisi isim değiştirdi: "Lycée d' Antioche." Türkçe, Arapça, tarih dışında bütün dersler Fransızca okutulurdu. On, onbir, onikinci sınıflarda tarih de Fransızca okutulmaya başlandı. Memleketin kayıtsız şartsız efendisi Fransızlardı. Fransızca bildiniz mi, önünüzde bütün kapılar açık demekti.

Önce Mösyö Moity. Moity, babacan bir başçavuş eskisiydi. Sınıfta pipo içer, talebelerden ufak tefek hediyeler kabul ederdi. Nefis bir kaligrafisi vardı. En çok üzerinde durduğu ders 'phraséologie' idi. Bir nevi tatbikî gramerdi bu, kompozisyona hazırlık mahiyetinde bir ders. Umumiyetle iki

kelime verilir ve en az yirmi kelimeli cümle kurdurtulurdu. Ayrıca 'négatif' veya 'interronégatif' cümleler de yaptırtılırdı.

Türkçem zengindi, çok okumuştum. Bu temrinler yazı kaabiliyetimi bir kat daha geliştirdi. Şiir ezberlemekten hoşlanmazdım, gramere ısınamadım. Ama liseyi bitirene kadar kompozisyonda hep birinciydim.

Fransızların nasıl bir program takip ettiklerini anlayamamışımdır. Lise bir'de Hugo'nun 'Légende des Siècles'ini okuduk. Lise iki'de Chateaubriand'ın 'Atala', 'René' ve 'Le Dernier des Abincérages'ını... Lise üç'te Lanson'un 'Edebiyat Tarihi' sınıf kitabımız oldu. Yalnız Lanson mu? Zaman zaman Desgranges'in 'Seçme Yazılar'ı da. Ayrıca klasikler: Molière'den, Corneille'den, Racine'den, üç dört kitap okumuş olmak zorundaydık.

Lise üç'te Bazantay Fransızca hocamız oldu. Bazantay, Edebiyat Fakültesi mezunu ve edebiyat doktoru idi. Bir ara müdür de oldu liseye. Yazı hayatımda ilk gurur darbesini ondan yedim. Tarihle ilgili bir kompozisyon söz konusuydu, konuyu çok iyi hatırlamıyorum. Kendimden emin, on beş yirmi sayfa karalayıp takdim ettim. Kâğıtlar geri verildi, yine en iyi numarayı ben almıştım: Yirmi üzerine yedi. Yazdıklarımın dörtte üçü silinmiş, kenarına 'gevezelik, konu ile alakası yok, uyuyormusunuz' gibi iltifatlar döktürülmüştü. Dayak yemekten çok daha ağır bir hakaretti bu. Ama ilk ciddi yazı dersi idi. Anladım ki aklına geleni yazmak yazı yazmak değildir.

Lisede feyz aldığım bir başka hoca da Mesut Fâni. Sorbon'dan yeni gelmiş bir hukuk doktoru. On beş yıl Paris'te bulunmuş, Cebel-i Bereket Mutasarrıfı iken Fransa'ya kaçmak zorunda kalmış eski bir hukuk mezunu. Onuncu sınıfta edebiyat tarihi hocamız oldu. Hatırladığıma göre Köprülü'nün

edebiyat tarihini okutuyordu. Çok iyi Farsça bilirdi. Önce talebeleri bir yokladı: Şiir nedir, edebiyat nedir gibi ömür törpüleyici sualler sordu, bir güzel haşladı talebeleri. Bana biraz iltimas geçti, ama ben daha fazla iltifat bekliyordum. O hafta mektebe gitmedim, yedi sekiz sayfalık bir Türk edebiyatı şeması kaleme aldım, tabiî manzum ve ilk derste bu çok beğendiğim hezeyannâmeyi üstada sundum. Mesut Bey, ertesi gün Müdür Bazantay'i yanına alarak sınıfa geldi, böyle bir kaabiliyete rastlamış olmaktan hayatının en büyük gururunu duyduğunu 'maşallah maşallah'larla süsleyerek belirtti. Ve tanışmamızın hatırası olarak, galiba o yılın (1933) 'Nouveau Petit Larousse'unu, Bazantay'in tebrikleriyle değerlendirerek, hayretler içinde kalan bendenize takdim etti.

Onbir'de tarih hocam oldu Mesut Bey, İsaac Mallet'nin 'Fransız Devrimi'ne ayırdığı kitabı okuduk. Fransız ihtilali'ni nasıl anlatırdı, hiçbir şey hatırlamıyorum. Oniki'de de felsefe okuttu Mesut Fâni. Sınıfta en azından beş altı tane felsefe kitabından bahsedilirdi. Sanıyorum ki Mesut Bey'den tek öğrendiğim, bu bibliyografya zenginliği ve her filozofun hakikati kendine göre ele aldığının şuuruna varıştır.

Onbirinci sınıfın sonunda nasıl çatıştığımızı, terbiyesizliğimin nasıl bütün hayatımı berbat ettiğini ayrıca anlatmalıyım. Fakat daha önce, hayatıma karışan bir başka insandan söz etmek lazım: Tarık Mümtaz.

Şam'da 'Musavver Sahra' adlı bir dergi çıkıyordu, orta sondaydım galiba. Derginin başyazarı Tarık Mümtaz'dı. Yazarlar arasında Rıza Tevfik'de vardı. Sonra Kuneytire'de yarı-Türkçe bir gazete yayımlandı, başyazarı yine Tarık Mümtaz. Bu zatın 'İslâmî Sosyalizme Doğru' adlı bir risâlesini de görmüştüm.

Antakya'da 'Antakya' adında bir gazete yayımlanıyordu, gazetenin başına Tarık Mümtaz getirilmişti. Birkaç talebe, hazreti ziyarete gittik, büyük bir hüsn-ü kabul gösterdi. Sonra, manda hükûmetinin naşir-i efkârı olan 'Antakya'yı bıraktı, birdenbire yer değiştirip, Türk milliyetçisi olarak yazı hayatına devam etti ve "Karagöz" başlıklı Türkçe bir gazete çıkarmaya başladı. Kendisi karikatürcü idi de. Tatilde Reyhaniye'ye gelip, babamdan kendisiyle çalışmam müsaadesini aldı. 'Karagöz'de kaç ay yazdım, bilmiyorum. 'Fırsat Yoksulu' mahlası ile şiirler yazdım. 'Geç Kalmış bir Musahabe' başlıklı yazımı istisna edersem ('Yenigün' gazetesinde yayımlanmıştı) yazı hayatımın başlangıcı 'Karagöz' deki şiirlerdir.

Tarık, Bahriye Miralayı Mümtaz Bey'in oğluydu. Bir miktar Sen Jozef'te okumuş, sonra Harbiye'yi bitirmişti. Damat Ferit'in baş yaverliğini yapmış, bir ara 'Ümit' isimli bir edebiyat mecmuası çıkarmıştı. Sonra hasbelkader yüzellilikler listesine ithâl edilerek memleket dışına kovulmuştu. Bulgaristan'da Türkçe bir gazete kurmuş, sonra oradan da kovulmuş, Avrupa'nın çeşitli ülkelerini dolaştıktan sonra postu Şam'a sermişti. Süleyman Nazif'e hayrandı. Mütareke devri İstanbul'unu yakından tanıyordu. İyi giyinen, kibar, enerji ve hayat dolu bir Çerkez ama Çerkezce tek kelime bilmezdi, annesi Türk'tü, Türkçeye âşıktı, ideali Nazif gibi yazmaktı. Zavallı Tarık yabancı dil öğrenememişti. Çok sığ bir irfan.

Ne var ki bıyıkları terlememiş bir taşra delikanlısı için, lüzumundan fazla bilgili ve geniş ihatalı bir maceracıydı. Tarık, Türkçülüğü temsil ediyordu o sıralarda, Fransızlarla arası bozulmuştu. Oysa benim dostlarım hep Fransız yanlısı idiler. Tarık, 'Türk Antakya'da Dört Baykuş Ötüyor' başlıklı bir panfle yayımladı. Dört baykuş dediği, Ali İlmi Fâni,Me-

sut Fâni, Memduh Selim ve Radi Azmi idi. Ben de sırf dostluk icabı diyerek, 'Yıldız' gazetesine, yarı manzum, yarı mensur bir hicviye döşendim. Başlık: 'Unutma ve Affetme Türk Genci'. 'İrfan kalelerimize çöreklenen engereklerin kırkbaşını birden ezmek, milli savaşın baş borcudur' vs... gibi latifeler, altına da bütün isimlerim.

Henüz talebeydim, sövüp saydığım adamlar da, beni en çok seven, en çok koruyan hocalarımdı, felsefe sınıfında talebeydim, haftada yirmi saat felsefe okuyorduk, felsefe hocam da Mesut Fâni idi. Güya kabadayılık yapıyor, sömürgeye ve sömürgecilere çatıyordum.

İlk derste Mesut Fâni beni dışırıya çağırdı, 'Biz sana ne yaptık yavrucuğum?' dedi. Şöyle bir şey söyledim: 'Bana dostluk yaptınız, ama ülkeme düşmansınız.' Bu sıkıcı konuşma şöyle birtakım öğütlerle sona erdi: 'Çocuksun, demek zekâ da, kaabiliyet de hakikatleri görmeye yetmiyor.' Beni mektepten kovdurabilirdi, hiç birşey olmamış gibi davrandılar. Ama mektep idaresi yazıyı görmüştü, sıkıcı bir tarassut altındaydım. Perişan, sefil ve hiç de övünülmeyecek bir yıl. Sınıf birincisiydim. İmtihanlara on beş gün kala mektepten ayrıldım. Oysa mektebi bitirdikten sonra Türkiye'ye gönderilecektim.

Halep Başkonsolosu İdris Sabih Bey, beni Halep'e çağırdı, Tarık'la münasebeti kesmemi, bu adamın Atatürk'e suikast yapan bir gruba mensup olduğunu, kendisiyle dolaşmakta devam edersem beni koruyamayacağını anlattı. Ben de, 'Tarık hakkında söyledikleriniz tamamen yanlıştır, iyi günlerinde yanında olduğum bir insanı, iftiraya uğradığı zaman bırakamam' falan filan diyerek istikbalimi tepeledim, yoksa Mülkiye'ye gönderilecektim. (Jurnal, 26.10.1980)

"Entelektüel hayatım üzerinde etki yapan bazı kitaplardan da söz edelim. Önce, senelerce sürecek bir merakı tutuşturan Rıza Tevfik'in 'Kaamus-u Felsefe'si.

Sonra Selim Sırrı'nın 'Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı'. Bu kitap yalnız tecessüsümü alevlendirmekle kalmadı, sağlam bir kafanın sağlam bir vücutta olabileceğini telkin ederek, jimnastik yapmaya da zorladı beni.

Kaderimi tayin eden bir başka kitap da İbrahim Ethem' in 'Terbiye-i İrade' başlıklı eseridir. Disiplin içinde çalışmayı bu kitaptan öğrendim." (Bir ansiklopedinin sorusuna cevap)

'Suç ve Ceza' baştan sonuna kadar okuduğum, büyük bir kısmını çevirdiğim, daha doğrusu çevirdiğimi sandığım ilk yabancı kitap. 'Suç ve Ceza'yı kim tiyatrolaştırmış hatırlamıyorum. Dostoyevski 'den okuduğum ilk eser o küçücük tiyatro. Fransızcanın.. karanlık dehlizinde ışığına güvendiğim tek fener Şemsettin Sami'nin 'Kaamus'u idi.. 'Suç ve Ceza'yı ne kadar anlamıştım?

Bu girdaplar ve zirveler dünyasında tek başıma dolaşacak yaşta değildim, kıyıdan seyrettim ummanı... Dünyam romanların dünyasıydı, 'Ekmekçi Kadın'larm, 'Simon ve Mari'lerin dünyası... Kuklalarla dolu bir dünya. (Mağaradakiler, Ötüken 2.basım, İstanbul, 1980, 311-312)

Scott'un 'Seyf-i Sarim-i İlâhî Selahattin' adlı bir eserini (asıl adı Talisman) de okumuş olduğumu yıllarca sonra hatırladım. (Jurnal, 8.10.1963)

"On sekiz yaş... tecessüsün yıldızlara yelken açtığı çağdır, fetih ve macera çağı...

Kagliostro, Nostradamüs, Sör Vilyam Kroks benim için de hazinenin gerçek bekçileriydiler. Onları ararken Buchner çıktı karşıma." (Jurnal, 20.10.1965)

"On birinci sınıfta lise kütüphanesinden alıp okuduğum 'Madde ve Kuvvet' bir çeşit imtiyaz sağlıyordu bana, hayalî bir imtiyaz. Kendini çevresindekilerden üstün gören bir ukala. Çevresindekiler inanıp inanmadıklarını bilmiyorlar, o, inanmadığını biliyor artık, daha doğrusu öyle bir vehim içindedir. Avrupa ilminin cömertçe sunduğu bu fetvayla küstah ve mağrur, Buchner'i ne kadar anladı, anlayabilir miydi? Kestirmek güç.. ve mühim de değil. Ateizm bir kaleydi, bu kaleden sevimsiz ve aptal bir dünyaya meydan okuyacaktı. Boğazına sarılan kördüğüm çözülmüştü kısmen...

Ateizme gelişim tamamen teorik." (Jurnal, 31.5.1981)

Genç Cemil, heyecanla okuduğu bu eseri, babasına da verip okutmuş ve sonraları bu ısrarından hep rahatsızlık duymuştur.

"Buchner... sonra Marx ve şakirtleri, Maddecilikle gerdeğe girmeden çok kısa bir flört." (Jurnal, 20.10.1965)

"Önce lisede Engels'in 'Anti Duhring'i geçiyor elime. Üç cilt. Sosyalizmle ilgili bütün meseleler var bu kitapta. Çok dikkatle okudum, hatta yüz sayfa kadar da özet çıkardım. Kitabı Halep'ten satın almıştım."

Marx'ın 'Kapital'ini de o sıralarda okudum, yalnız birinci cildini. Zaten Marx'ı okudum diyenlerin hemen hepsi sadece' Kapital'in birinci cildini okumuşlardır. Bir de Moskova'da basılmış bir 'Kapital' hulasası vardı kitaplarımın arasında.' (Anılar, 1984)

"Hakikat bir tepenin arkasında sanırdım, 'Kapital'i okuyunca bütün sırlar çözülecek. Belki birçok sırlar çözülür, 'Kapital'i okuyunca. Ama 'Kapital' nasıl okunur? Dilini bilmediğim bir dünya. Her bahis sokaklarını tanımadığım bir şehir, haritam yok. Nereye gidiyorsun? Ve nihayet dünya 'Kapital'le bitmiyor...

'Kapital'i anlamak için dünyayı dolaşmış olmak lazım. Ama 'Kapital' suallerinin kaçta kaçına cevap verecek?" (Jurnal, 8.10.1963)

"Nazım'ı da o yıllarda... okudum, anlamadım ve sevmedim. On dokuzunda putperesttir insan. Kozasını yırtmak ister. Kanatlarını tutuşturacak bir alev arar pervane. Nazım yeniydi ve her yeni gibi düşmanları vardı, dostları vardı. 1936'da ben çocuktum, o devdi. Nazım bir davanın kanatlarında yükseldi, şairi mitoslaştıran uğradığı zulümler oldu." (Jurnal, 12.10.1963)

"Türkçülüğe de daha çok lisede kitaplar okuyarak geldim. Yalnızdım, Sosyalizmi pek fazla tutmuyordum. Irk olarak Türk'tüm. Türkçülüğü seçtim. Türkçülük, yeni bir arayış, yeni bir bütünleşme ümidi idi.

Etüdde Yusuf Akçora'nın kitabını okuyordum: 'Türk Yıllığı'. Etüd hocası yakaladı, bir de tokat attı. 'Türk Yurdu' dergisini de muntazaman okurdum, senelerce çıktı, iyi bir kültür dergisiydi. Ayrıca büyük Türkçülerden Ahmet Hikmet'i okudum. Yusuf Akçora'dan tanıdığım, Arap Şairi Muarralı Ebul Âlâ hakkında da bir kitap yazıyordum, bir de şiirini tercüme etmiştim; 'Mersiye'..."

Hayatı Antakya ile Reyhanlı arasında geçen Cemil Meriç'in yolu bazen Halep'e de uzanır. Artık her biri ile gerçek bir dostmuş gibi günlerini geçirdiği kitaplardan ilk kütüphanesi doğmaktadır. Halep'ten Engels'in, Freud'un bazı kitaplarını, İlyada ve Odise'yi alır.

İlkokulda 6 derece miyop olan Cemil'in gözleri ortaokulda 10 derece miyop olur. Sınıfta kara tahtaya yazılanları görememekte, fakat bunu söylemeye de utanmaktadır. Bu yüzden coğrafya ve matematik dersi ile başı hiç hoş değildir.

Cemil'in babasının da sol gözünde bir bulanıklık vardır. Belki de ırsi olan bu göz zafiyeti gaz lambalarının ışığında kırk fersahlık yollar aşan Cemil'in gözlerinin görme gücünü adamakıllı zayıflatmış, ama zihnini ve gönlünü alabildiğince genişletmiştir.

Bu genç fikir yolcusunun durup kalktığı konakları yine kendisinden dinleyelim.

"Türkçülüğüm de teorikti, bedbaht bir nazariyeydi Türkçülük, kökü yoktu, zaten.Sancak'ta Türk yok gibiydi, Arap çoktu..."

'36 yılında, edebiyat vâdisinde bana tercüman olan André Gide'in çıkardığı 'Clarté' dergisine aboneydim, '36 yılı koleksiyonu tamamdı. Yine aynı yıl 'Gringoire' adlı sağcı bir Fransız gazetesine ve 'Nouvelles Littéraires'e aboneydim, onların da koleksiyonlarını yapıyordum.

Sancak'taki kültür faaliyetleri oldukça yoğundu. Antakya'da çıkan iki dergiyi çok iyi hatırlıyorum. Biri, 'Maarif-i Umumiye', aylık bir kültür dergisi. O sıralarda Halep'te oturan Rıza Tevfik de yazardı dergide, hazretin kültür üzerine bir yazısını hiç unutmam... Çekof'un bazı hikâyelerini de bu dergide okumuştum. Ablam aboneydi dergiye. İkincisi de 'Yeni Mecmua', bugün hâlâ Türkiye'de böyle bir dergi yok.

Gündelik gazeteler de küçük bir sancağın yüzünü ağartacak yayın vasıtaları idi: 'Antakya' ve 'Yenigün'! İlk yazım bu 'Yenigün' gazetesinde çıkmıştı. 'Geç Kalmış Bir Musahabe', kültür üzerine karaladığım bir makale.

Antep'te çıkan bir dergide de 'Şairler Irmaklara Benzer' başlıklı bir yazım olacak o tarihlerde. Derginin adı: 'Işkın'. O dergiyi de bulamadım..." (Anılar, 1984)

"Ücra bir köy kulübesinde harfleri yeni yeni sökerken 'Kırk Ambar' tecessüsümü sonsuz ufuklara kanatlandırmıştı... Ahmet Mithat Efendi, nesillerin tecessüsünü dünya düşüncesine kanatlandıran bir yol göstericidir...

"Ahmet Mithat fakülte değil, üniversite. Ben onun çocuğuyum..." (Jurnal, 19.11.1969)

"Nazif, hayatımın ilk mukaddes isimlerinden. Benim için edebiyat şiir demekti, Nabi'ye, Fuzuli'ye, Nedim'e âşıktım. Benim için nesir san'atının gerçek temsilcisi ise Refik Halit'ti. Halep'te yayımlanan 'Vahdet' ve 'Doğru Yol' gazetelerini günü gününe okuyordum. Refik Halit, hecenin en usta şairleri kadar ahenkli yazıyordu, tazeydi, samimiydi ve mükemmeldi. Nesrin de edebiyatın gür ve ihtişamlı bir kolu olduğunu Refik Halit'ten öğrendim...

1930'larda Tarık Mümtaz'ı tanıdım. Refik Halit bir kaynaktan fışkıran su kadar berraktı. Tarık Mümtaz, seller kadar bulanık ve köpüklü. Biri san'attı, öteki tasannu... Evet Refik Halit'i çok beğeniyordum ama onun gibi yazmak, bayağılığa düşmeden tabii olmak, o yaştaki bir insan için erişilmesi güç bir hayaldi...

Tarık'ın edebiyat dünyasında tek mukaddesi vardı: Süleyman Nazif. Tarık tanımadığım Nazif'in bir havarisiydi. Türk nesrinin o serdarını şakirdine bakarak şekillendirmeye çalıştım. Kitaplarından önce, efsanesiyle karşı karşıyaydım.

Divan nazmından sonra, Tarık menşurundan süzülen özentili, coşkun bir Nazif, sonra Chateaubriand, sonra Hugo... Diyebilirim ki üslûbuma istikamet veren ilk hocalar bu dört-beş isim..." (Jurnal, 25.1.1981)

"... Balzac'ı keşfetmiştim arada ve O'na âşıktım. Dosto'nun Hıristiyan tarafı beni rahatsız ediyordu. Buchner, Nor-

dau ve Marx, beni mistisizm'den öylesine soğutmuşlardı ki, vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarımı tıkıyordum. Zola'yı seviyordum, çünkü dinsizdi. Her mistisizm, bir mistifikasyondu benim için..." (Jurnal, 10.8.1963)

Evet, Cemil Meriç'in dostu kitaplardı, yazarlardı ama ortaokul yıllarından başlayarak ömür boyu onunla dostluğunu sürdürenler de çoktu. Önce Faruk ve Fethi Atay kardeşler, sonra Kemal Sülker, sonra Kâmil Önel, Remzi Öcalkardeşler.

Cemil Meriç'in en sevdiği arkadaşı genç yaşta ölüp giden Faruk'tur.

"Otuz yaşında öldü Faruk. Ondan pek çok kitap almıştım. Faruk'un dedesi Hicri Bey'in zengin bir kütüphanesi mevcuttu. Bu Hicri Bey Bağdat ve Halep'te valilik yapmış. Türkiye'de çıkan ilk "Resimli Mecmua"yı onda gördüm. Servet-i Fünun ciltlerini de orada okudum. Bir de Tatar Ahmet Efendi vardı. Onun kütüphanesi de çok zengindi. Tek başına oraya gider, saatlerce kitap okurdum. Hatta bir gün okuduğum kitaba dalıp, vaktin nasıl geçtiğini unutmuşum. Beni gecenin geç bir saatinde kütüphanede bulunca nasıl şaşırdıklarını, telaşlandıklarını hiç unutmam".

O yılların coşkun Cemil'ini (bir dönem Şaman, bir dönem Yılmaz soyadını kullanacaktır Meriç, Meriç olmadan önce) Kemal Sülker'e yazdığı bir mektuptan tanıyalım:

"Fizyolojiden önce nebatat ve hayvanat, felsefeden önce de fizik, riyaziye öğrenmek farzdır. Esaslı ve özlü bir tahsil olmayınca, dakikada bir hata ile muhitin tefe koyup çaldığı basit bir şahıs olmak bahtsızlığı tabiîdir. Fakat tahsil-i tali (orta) ve hatta tahsil-i ali (yüksek) bir kademedir. Bizi ideale sevkeden bir keçi yoludur. Âlettir, vasıtadır.

Bak sana edebiyat vadisinde bana tercüman olan Andre Jıd'in bir cümlesini kaydedeyim.

"Herhangi bir bahsi, sizden daha iyi yazabilenler bulunduğuna eminseniz, kırın kaleminizi, yazmayın"...

Mirabo'nun çocukluğuna şahid olan bir prens şu hükme varmış. "Bu çocuk ya Neron kadar berbat, ya Mark Orel kadar ulvî olacak!"

Ben de kendimi tahlil edeyim mi:

Ya Reyhaniye kahvelerinde ömür çürüten, vaktiyle lisede okuyan ve çalışan, fakat istidadı olmadığı ve nefsinde atalete inhimak bulunduğu için vazgeçen basit, adi bir genç veya gözlerini, hayatını hakikat uğruna feda ederek, nesl-i âti destanlarına bir zafer ve fedakarlık numunesi olacak hakiki bir insan." (18 Temmuz 1935 tarihli mektup).

Bu yüce arzulara sahip delikanlıyı, o yıllarda kim anlayabilirdi ki? Nitekim, Kemal Sülker'e göre Cemil arkadaş ve tanıdıkları tarafından pek anlaşılmaz.

Birgün arkadaşı Şevket'le konuşurken şöyle diyordu.

"Bak Şevket,Eflâtun ne türlü bir devlet hayâl etmiş, gel seninle onun La République ünvanlı eserini okuyup münakaşa edelim." Şevket'in yanıtı şu olurdu.

"Kalk Hüseyin Cemil çarşıya inelim, bir tur atalım." Arkadaşımız kitapçı Çığır'a seslenirdi. "Dostoyevski, hissiyatı maddileştiren bir kalemdi. Suç ve Ceza'sında ızdırabın şahlandığını görür, vicdan azabının elle tutulur, gözle görülür bir form aldığına şahit oluruz. 1840 da..!"

Bunları dinleyen kitapçı Çığır yüzünü çevirip şöyle derdi.

— Bugünkü Akşam gazetesinde güzel bir yazı vardı, gördün mü?

Fuat'la beraberken ona şöyle der, "Geçen gün Bergson' da çok hoşuma giden bir fikre tesadüf ettim: Intuition. Bunun açıklamasını yapalım."

Fuat kendine özgü vurdumduymaz tavrıyla Hüseyin Cemil'i tepeden aşağıya süzer ve sonra da sorardı:

— Bergson dediğin bizim köşedeki kasap mı? O ne anlar entipüften.."

Ve Hüseyin Cemil bana şöyle derdi:

"Kemal sana beğendiğim bir beyit aktarayım, halimi anla"

"Bedbaht ana derler ki elinde cühelanın,

Kahrolmak için kesb-i Kemal-i hüner eyler." İşte kardeşim öyle bir muhit ki beni daima düşündüğümden, anladığımdan, bildiğimden başka bir dil konuşturmak için pençeliyor."

(Kemal Sülker, Bir suçlamanın Öyküsü. Türk Edebiyatı, Nisan 1984).

Delikanlı Cemil'in kışları Antakya lisesinde, yazları Reyhanlı'da veya küçük ablası Nadide'nin evli olduğu Şamo ağanın (Şemsettin Köklü) bulunduğu Batı Ayrancı Köyünde geçer. "Bütün ideolojilerin yaratmak istedikleri ideal insan tipi" olarak vasıflandırdığı eniştesi Şamo Ağayı genç Cemil çok saymakta ve sevmektedir. Sabah kalkar, kitaplarını alır, Afrin Nehri kenarlarında oturup okur. Köyün yakınından geçen Afrin, haftada bir şiir defteri doldurup arkadaşlarına hediye eden genç şaire 1935 yılıda şu mısraları ilham eder.

Kışın rüzgarları tehdid ederdin
Sevahil darbe-i mevcinle inlerdi
Kaçardı irtiaşla savletinden.
Ve gahi kahrını teşdid ederdin
Sürüklerdin reh-i azminde evler.

Yıksan bin hanumanı bugün Amik
Halkına yeni bir mezar eşsen
Ve göklere yücelip, yıldızlarla öpüşsen
Tokatlasan o mağrur, haşin güneş sultanı

Yine bir gün tabiat o şahlanan başına
Yenilmez kudretinden kırılmaz bir gem takar
Yine bir gün ufkunda gam şimşekleri çakar
Bir uyuşukluk çöker dalgalanan başına

Kumları fistolayan, sahili oyalayan
Uslu, sessiz, çekingen küçük bir su olursun,
Böyle şahlanma Afrin, çarçabuk yorulursun
Yaz, tembellik aşılar damarlarına, aman!

Bilmiyoruz Afrin, Afrin olalı, böylesine sevildi, böylesine övüldü mü?

1935 yılının aralık ayının ilk haftasında Cemil Meriç Reyhanlı'dadır. Antakya'daki arkadaşı Kemal Sülker'e yazdığı mektupta şöyle der:

"Seni temin ederim ki bu bir ay görmediğim, beklemediğim eziyetlerle geçti. Manevi buhranlar, maddi hastalıklar, sefalet, meteliksizlik."

1934-1935'te okulun onbirinci sınıfında iken birinci bölüm bakaloryayı alır ama liseden mezun olamaz. Çünkü aynı yıl lise oniki sınıf olur ve ikinci bölüm bakalorya konur. Yani bir yıl önce onbirinci sınıfı bitirenler üniversiteye girebilirken, onun bir yıl daha okuyup, onikinci sınıfı da bitirmesi gerekir.

Bakalorya hazırlıklarına başlamadan önce, yine o sıralarda İstanbul'a gitmiş olan Kemal Sülker'e yazdığı bir başka mektupta şöyle der.

"Bu kış Reyhaniye'deyim. Doğduğum yerde bir gurbet senesi daha sürmekliğim mukaddermiş. Efsus! herbirini bitirinceye kadar imanımı gevretecek sekiz on ay arkadaşım kitaplar olacaktır. Bunun için mecmû servetim olan oniki suri lirasını o yolda harcayacağım. Ve haziran ayında ikinci bakaloryaya iştirâk edeceğim. Sana ricam, bana lisenizin son sınıf arkadaşlarından "Olgunluk" imtihanı programını öğren. Onu da ihtiyaten ihzar edeyim. Orada eski Türkçe kitaplar çok ucuzmuş. Aman birader rast getirdiğin ilmi, tarihi, riyazi, içtimai, hususiyle felsefi eserlerin ismini, sayfasını, muharririnin ismini, fiatını yazıver, işime gelirse isteyeyim" (15.10.1935 veya 1936)

Kemal Sülker, Cemil Meriç'e hangi kitapların isimlerini yolladı bilmiyoruz, ama Cemil Meriç kendi yurdunda geçirdiği o gurbet yılından sonra, rüyalarının şehri olan İstanbul'un cazibesine daha fazla dayanamaz ve ilk defa 1936'da vapurla İstanbul'a gelir. Pertevniyal Lisesi'nin onikinci sınıfına kaydolur. Hocaları sonradan, Çengelköy'de otururken dostu olacak olan felsefe hocası İhsan Kongar,

Fransızca hocası Nurullah Ataç ve Edebiyat öğretmeni Keysa İdalı'dır. Parasızlık, kimsesizlik, yalnızlık ayları. Ancak sonraki hayatında yeri olan iki insanla, Nazım Hikmet ve Kerim Sadi ile de bu sırada tanışır. Cemil Meriç Nazım'ı ilk defa Nişantaşı'nda İpek Film Stüdyosu'nda görür. Şair kendisine, heyecanlarını bırakmasını ve hayata iyi hazırlanmasını tavsiye eder. Bu tavsiye genç Cemil'i şaşırtır, ama onu bütün ömrü boyunca da unutmaz. Kumkapı talebe yurdundan silik birkaç hatıra ve 1936 mayısında yeniden Hatay'a dönüş.

Lise öğrenimini Fransız liselerine özgü programı uygulayan Antakya Sultanisi'nde tamamlayan Cemil Meriç bir süre ilkokul öğretmenliği yapmaya karar verir. Haymeseki İlkokulu'nda öğretmenliğe başlar. Vasıtası olmayan köye varmak için uzun bir yürüyüş gerekmektedir. Kapı kapı dolaşıp köylüleri çocuklarını okula göndermeleri için ikna etmeye çalışan genç öğretmen pek fazla sempati toplayamaz. Zaman zaman annesi Zeynep Hanımın da gelip paylaştığı bu köy öğretmenliği dönemi çok uzun sürmez.

Yılın sonlarına doğru Iskenderun tercüme odasına sınavla başkan yardımcısı olan Cemil Meriç bu sefer mutludur. Yerli basında çıkan Türkiye ile ilgili haberleri Fransızcaya çevirmekte, bu arada tercüme odasına gelen Fransız basınını da günü gününe izlemektedir. Putları kırılan göçmen çocuğu yeni bir put bulmuştur, kendisine: Sosyalizm. Ruhunu Fransa'ya gitme hülyaları kaplamıştır. Ancak beklenmedik bir telefon görüşmesiyle görevine son verilir ve istemeyerek kısa bir süre Aktepe Nahiye Müdürlüğü yapar.

Milletler Cemiyeti'nden bazı üyeler Aktepe'ye geldikleri zaman bir Nahiye Müdürü'nün evinde Freud ve Marx'ın kitaplarını görünce hayretlere düşmüşler ve bu şaşkınlıklarını ifade etmekten kendilerini alamamışlardır.

Hatay, artık Cumhuriyet Türkiyesi'nin bir parçasıdır. Reyhanlı'ya anne ve babasının yanına dönen Cemil, az sonra Nadide ablasının Batı Ayrancı Köyündeki evine yerleşerek köye ilkokul öğretmeni olur. Para kazanmak için eski harfli Adliye kütüklerine göz nurunu dökerek onları yeni harflere çevirir. Cömert, misafirperver, müşfik ve yiğit eniştesi Şamo ağa bu monoton köyde gönlüne su serpen bir insanlık anıtıdır.

Ve bir nisan sabahı evinin aranışı. Kitapların Odise ve İlyada da dahil,polis tarafından iki çarşafa bağlanarak götürülüşü. Nezaret, hapishane. Yıl, 1939.

Cemil Meriç şair doğmuştu, onun için şiir yazmak konuşmaktan da kolaydı. Bakın nezarethâne geceleri ona hangi duyguları ilham ediyor.

"Gölgeler birer birer eriyor sokaklarda
Çınlıyor bir bekçinin düdüğü uzaklarda
Yaşaran gözlerimle dışarı bakıyorum
Bir cigara sönmeden birini yakıyorum
Dışarda karanlıklar korkuyla emekliyor
Dört duvar, dört Azrail başımızda bekliyor
Hastayım yanan alnım pencereye dayalı
Önümde ailemin dolaşıyor hayali,
Yatmak mı? O ne mümkün, sabah gelse diyorum
Titriyor inliyorum, inliyor titriyorum"

3,5 ay kadar süren tutukluluk ve duruşmalar sonunda Cemil Meriç beraat eder. "Beraber yargılandığı kişilerin bir

kısmı, Suriye'ye geçti diyor Kemal Sülker. Bir kısmı eski kişiliklerini kaybedip, sessiz-sönük insanlar oldular. Ama Hüseyin Cemil, samimi ve dürüst kişiliğinden hiç taviz vermedi."

"Mahkemede Marksist olduğunu haykırdığı zaman tek işçinin elini sıkmış değildi. Sadece namuslu olmak, 'korktuğu için sustu' dedirtmemek istiyordu. Zaten yaşanılmaz bir dünyada idi artık, cinsi buhran, ruhi buhran... En küçük bir pırıltı yoktu hayatında. Bir sığınaktı Marksizm, bir kaçıştı, bir yaşama gerekçesiydi, belki de inanıyordu Marksizme. Eziliyordu ve ezilenlerin yanındaydı... Kitaplardan tanımıştı sosyalizmi. Ne kadar anlamıştı, anlayabilir miydi? Sınıf kavgası yoktu Hatay'da, çünkü sınıf şuuru yoktu. Marksizm, gerçekten meçhule yani rüyaya kaçıştı. İnsanları seviyordu. Ama sığındığı her kale insanlardan biraz daha uzaklaştırıyordu onu.

Beraat etti. Ne var ki bütün dostları, bütün tanıdıkları selamı sabahı kestiler. Yirmi yıl bir Jan Valjan hayatı." (Mağaradakiler, s.320)

Cemil Meriç bundan sonra Hatay'ı sadece kısa sürelerle ziyaret eder ve hayatının sonuna kadar-Elazığ yılları hariç-yaşayacağı İstanbul'a "Merhaba"der.

"Yirmi şu kadar yıllık hayatımda bir tek ferahlatıcı hatıra yok. Âdeta oradan ayrıldıktan sonra yaşamaya başladım. Beşik değil mezar..." (Jurnal, 14.1.964)

Ancak 1940 İstanbul'unda da onu gerçekleşmeyen büyük ümitler beklemektedir. İki yıl yabancı dil eğitimi verdikten sonra, öğrencilerini iki yıl için Avrupa'ya staja gönderecek olan Yabancı Diller Yüksek Okulu'na girer. Bir Ermeni kadının Tarlabaşı'ndaki pansiyonunda kalmaktadır. Auerbach'ın yaptığı bir imtihanı da kazanarak üniversiteden burs alır.

Sınavda kendisi 10, Hatay'dan beri yakın arkadaşı olan Fethi 8 almıştır. Önce ayda 30 liradır bu burs, sonra 40'a çıkar. İkinci sene 50 lira olur. Burs karşılığında 1,5 misli yıl çalışacak, mecburi hizmetle bu borcu ödeyeceklerdir.

Çemil Meriç, ilk aşkı olan Maruni bir Lübnanlı fahişe, Linda'dan sonra ömrünün ikinci büyük aşkını İstanbul'da tanımış, bir sınıf arkadaşına, Rayegân'a vurulmuştur. Linda aşkına cevap vermiş, onun davetini kabul edip babasının evine gelmiş, bu olay çevrede ve ailede büyük skandallar yaratmıştır. Oysa bu beyaz tenli, kara gözlü, kara saçlı kız, ömürünün sonuna kadar genç Cemil'de uyandırdığı duyguları bilmemiş, ismini uzun zaman bir nağme gibi mırıldanan delikanlının belki varlığını bile farketmemiştir.

Genç delikanlı okulda da aradığını bulamamaktadır. Anfiye birkaç solcu arkadaşı ile girer ve en arka sıralara oturur. Zaman zaman hocalarının bilgi eksikliklerini ders sırasında yüzlerine vurmaktan da hiç çekinmez. Birgün dersten sonra Sabri Esat Siyavuşgil kendisini çağırır ve "Evladım, senin bu derslere ihtiyacın yok. Sen okula gelme" der.

Cemil Meriç'in de hayatı zaten Sahaflarda ve yeni keşfettiği üniversite kütüphanesinde geçmektedir. Kütüphanenin geniş mermer merdivenlerini hergün ikişer ikişer tırmanır ve bilgi okyanusuna, kalın camlı gözlüklerini düzelterek, dalıp gider. Bu kütüphanede yaptığı en büyük keşif, Pierre Larousse'un çıkardığı "XIX. Asrın Büyük Lügatıdır." ("Grand Dictionnaire du XIX. Siècle"). Bu onyedi ciltlik Ansiklopedi onun evrensel iştihalarını tıka basa doyuran bir ziyafet sofrasıdır. Daha sonra bu lügatın çeşitli nüshalarını toplayıp, has öğrencilerine de vermiş ve "bütün kütüphanenizi satın ama bu kitabı elden çıkarmayın" demiştir.

Grand Dictionnaire'in Balzac maddesini ve onun "Paris hayatından sahneler" adlı eserinin özetini olduğu gibi defterine çeker. Bu arada kağıtları, Dictionnaire'in üzerine koyup not aldığı için kütüphaneciden bir de azar işitir. "Siz kitaba meraklı birisiniz, kaleminizin kitabın sayfalarında izler bırakmasına gönlünüz nasıl razı oluyor", ihtarı Cemil Meriç'in ömrü boyunca öğrendiği bir ders olacak ve daha sonraki yıllarda talebelerinin de, çocuklarının da kitaplara karşı nazik ve dikkatli olmalarını hep bu hikâyeyi naklederek, isteyecektir.

Üniversite kütüphanesinde okudukları arasında psikolojik eserler de vardır: Telkin ve kendi kendine telkin en çok ilgisini çeken konular arasındadır. Yabancı Diller Okulu ona pek fazla birşey kazandırmamıştır. Zaten İkinci Dünya Harbi de patlak vermiş ve okul, öğrencilerine iki yıl Avrupa'da staj görme vaadini yerine getirememiştir. Cemil Meriç o yıllara kadar olan hayatının muhasebesini şu cümlelerle yapmaktadır:

"Önce çevreye intibak: Camî, dua. Sonra çevreye isyan; Şovenizm. Fakat ne o dindarlık taklidi ruhî hüviyetini ifşa edebilir, ne saldırıcı milliyetperverlik. Sonra sosyalizm. Bütün bu tahavvüllerin merkezinde yalnızlık kâbusu. Önce çevreye bağlanmak, olmayınca daha geniş bir çevreye, bir belkiye, bir müphleme. Nihayet, gizlide, tehlikelide, cihanşümûlde karar kılış... Hayır, bütün bu tercihlerin bir tefekkür çilesinden doğduğunu sanmıyorum. Ne Marx'a geldiğim zaman Marx'ı tanıyordum, ne Türkçülüğüm bir araştırmanın mahsülüydü." (Jurnal, 29.10.1974)

Ve madalyonun tersi. Koca bir şehirde yalnız ve aç bir genç adam.

"Yıllarca aç kaldım. Koca bir şehirde yapayalnız... Ama beni açlıktan çok isyana sürükleyen tek oluşumdu. Aç ve tek

olmak. Gurbet ve açlık. Bu şehrin kaldırımlarında bir başka aç Cemil Meriç hiçbir zaman dolaşmamıştır diye düşünürdüm... Ben düşünen, okuyan ve temsil ettiği, temsil ettiğini sandığı beşerî değerleri lekelememek için aç kalmaya, açlıktan kıvranmaya razı olan adam..." (Jurnal, 27.3.1963)

Buna rağmen Cemil Meriç misyonunu hissetmektedir.

"Hilkatin atölyesinde çalışan, yani, yeni bir dünya parçası, yeni bir düşünce, yeni bir tertip yaratan ustaların sayısı bir asırda üçbeş... Sen onlardan biri olmaya çalışacaksın." (Jurnal, 20.8.1963)

"Her büyük adam, kucağında yaşadığı cemiyetin üvey evladıdır. Zira o, yarınki veya dünkü veya ötelerdeki bir cemiyetin çocuğu, kendi cemiyetinin değil... Kaderimizi çizen cemiyet: Fakat ona ırzımızı teslim ettiğimiz zaman erimişizdir, denizdeki herhangi bir dalgayız.

Şahsiyet, görünen cemiyet içinde görünmeyen cemiyeti seçip, tahtını onun bağrında kurmakla fethedilir. Her şahsiyet bir kopuş, bir olmayana, bir olacağa bağlanıştır..." (Jurnal, 20.8.1963)

"Kitap bir limandı benim için, kitaplarda yaşadım ve kitaptaki insanları sokaktakilerden daha çok sevdim. Kitap benim has bahçemdi. Hayat yolculuğumun sınır taşları kitaplardı. Ayrı bir dil konuşuyordum çağdaşlarımla. Gurbetteydim. Benim vatanım Donkişot'un İspanyası'ydı, Emma Bovari'nin yaşadığı şehir. Sonra Balzac çıktı karşıma. Balzac'ta bütün bir asrı yaşadım. Zaman zaman Votren oldum, Rastinyak oldum. 4000 kahramanda, 4000 kere yaşamak" (Mektuplar 14.10.1966)

İstanbul'da çıkan ilk yazısı Honoré de Balzac (1941). Sonra Heine. Ayın Bibliyografyası adlı dergiye bir yıl kadar

yazan bu genç imza (1942-1943)'te tercüme tenkitleri yapmaktadır. Oradan Yücel'e geçiş, sonra Tanrıkut'un "Gün" dergisi ve "Amaç"da beş makale.

Cemil Meriç'in ömrü sadece kitabevlerinde ve kütüphanelerde geçmemektedir. 1940'ların Beyoğlusu dönemin bütün aydınları gibi onun için de caziptir. Özellikle Nisvaz ve Elit adlı pastaneler..

Salâh Birsel'i dinleyelim.

"Elit'e gelenlerin en kültürlüsü, en bilgilisi Cemil Meriç'ti. Fransızcanın elenikasını bilir, gece gündüz de okurdu. Bu yüzden gözlerinin gücünü hergün biraz daha yitirirdi. Ne var ki, o buna hiç aldırmaz, odasında masanın üstüne sandalyeyi koyar, kendi de sandalyeye çıkarak kitabını, ampule 30 santim uzaklıkta okurdu. Bunu elektrik ampülünü aşağıya kadar iletecek kordona verecek parası olmadığı için yapardı. Bunca parasız oluşunun nedeni ise eline geçen paranın tümünü kitaba yatırması idi. Cemil, çokluk klasikleri okurdu. Kendisine birşey sorduğunuz vakit de, size verdiği karşılığın filanca yazarın, filanca kitabının, filanca sayfasının, filanca satırında olduğunu belirtir, söylediğinde de hiç yanılma olmazdı." (Salah Birsel, Yeni Ortam, 7 Aralık. 1979)

Ancak Cemil Meriç bu İstanbul çocuklarıyla kaynaşamaz.

"Onlar İstanbul çocuğu idiler, ben taşradan geliyordum. Hitap ettikleri zümre kendi arkadaşları idi. Ne şiir anlayışımız uyuyordu birbirine, ne nesir anlayışımız." (Jurnal, 20.10.1980)

"...Nisvaz, tımarhanenin şubesi gibi bir yerdi 1940'larda. Zekâyla fuhuş, ciddiyetle bohem, en parlak ümitlerle en karanlık ıstıraplar yanyanaydı Nisvaz'da..." (Jurnal, 17.9.1963)

"Maziyle istikbal kucak kucağaydı. Mustafa Şekip bir avuç hayranına Bergson'u anlatır, Peyami, Marinetti üzerine nutuk çeker; Suphi Taşhan "Üç buudlu" şiirler okurdu. Sait Faik'in mütecessis bakışları, bir hikaye konusu arar gibi dolaşırdı masalarda. Arif Dino Yunanca şiirlerini dinletecek bir kurban bulmak için iltifatlar dağıtırdı etrafına. Sadri Ertem her İstanbul gelişi Nisvaz'da otağ kurardı. Kimleri görmezdiniz çevresinde. Gazeteci Münir Süleyman, aktör Avni Dilligil, dekan katibi İhsan Altay ve bir sürü genç şair."

Nisvaz'daki kalabalıktan Cemil Meriç'in sonraki yıllarına kalan tek isim Celâl Sılay'dır. Celâl Sılay'la Cemil Meriç'in 25 yıl sonra yeniden başlayan dostluğunun ayrıntılarına sırdaş olmak isteyenler Cemil Meriç'in "Bu Ülke" adlı eserinin "Mutlak'a Kaçış" yazısına baksınlar.

Cemil Meriç, bir taşralı tecessüsüyle sürüklendiği Nisvaz'ın o gürültülü dünyasından yeniden has bahçem dediği kitapların ışıklı dünyasına sığınır. Bu ilticada bir kendi kendisini, yani insanı.. ve yaradılışın sırrını keşif gayreti vardır.

"Ben putperest değilim, kitaba tapmıyorum; içindeki ses, içindeki ışık, içindeki sevgi, içindeki ruh, içindeki çile, içindeki gözyaşı, içindeki tecrübe, içindeki Tanrı çekiyor beni." (Jurnal, 12.9.1963)

O yıllardaki Cemil Meriç'in kendini tanımlayışı şöyle:

"Balzac edebiyatta ilk aşkımdır. Düşünce dünyasına onunla girdim." (Mektuplar, 10.12.1966)

"İstanbul'da çıkan ilk yazım: 'Honoré de Balzac' (1941) 'Etüdümüzün gayesi, Balzac'ın hayatını belli başlı inkişaf merhaleleriyle tespit etmek, bu inkişaf üzerinde müessir olan sosyal şartları araştırmak... Bu muhafazakâr muharririn nasıl olup da zamanının cemiyetini bütün tezatlarıyla canlandıra-

bildiğini izah etmektir." (İnsan, sayı 18, 'Honoré de Balzac', 1941)

Sonra, Heine. "Şairi çok mu seviyordum? Hayır. Tanımıyordum ki. Fransız solu, Hitler Almanya'sının adını anmadığı Yahudi yazarı göklere çıkarıyordu. Heine ne kadar alakadar ederdi bizi? 'Silezyalı Dokumacılar'dan bize neydi?..."

"1940'lardaki yazılarımın ayırıcı vasfı ukalalık. Batı irfanını ülke ülke, devir devir keşfe çıkan genç bir tecessüs..." (Mektuplar, 10.12.1966)

"Benim neslim için Avrupa, insan zekâsının zirveye ulaştığı ülke demekti. Türk aydını Tanzimat'tan beri Batı'yı heceliyordu. Ama zirveleri tanımıyorduk..." (Kırk Ambar, Ötüken, İstanbul, 1980, s.450-451)

"...İlk kitabım 1942'de doğdu, yetmiş beş sayfalık bir araştırma: Balzac ve yüz sayfalık bir tercüme: 'Altın Gözlü Kız'. Sonra 'Ferragüs', 'Duchesse de Langeais' (kitapçıda kayboldu). 'Otuzundaki Kadın', 'Balıkçı Kız' (kitapçıda kayboldu), 'Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti'." (Mağaradakiler, s.323-324)

"...Dünyanın en büyük romancısı Balzac'tı. Balzac Türkçeye kazandırılmadıkça, ülkemizde gerçek roman boy atamazdı kolay kolay. 'İnsanlığın Komedyası'ndan altı kitap çevirdim..."

Cemil Meriç artık 25 yaşında genç bir erkektir. Evlenmek, okurken, yazarken kendisini kaprisleriyle oyalamayacak bir hayat arkadaşı bulmak istemektedir. Rayegân, onu tanımamış, anlamamış, belki de küçümsemiştir. Evlenme teklif ettiği iki ilkokul öğretmeni bu parasız ve yarınsız buldukları taşra delikanlısını reddetmişlerdir. Kerim Sadi kendisine

orta yaşlı, kibar, sakin bir lise coğrafya öğretmeninden söz eder: Fevziye Menteşoğlu.

Fevziye hanım 1905'te doğmuştur. Yani Cemil Meriç'den onbir yaş büyüktür. "Hayatımı şeytanla birleştirecek kadar yalnızdım" diyen Cemil Meriç bunu bir mahzur olarak görmez. Fevziye hanımın babası Menteşoğullarından gelen Ali Haydar beydir. Safranbolu'da başladığı eğitimini, İstanbul'da Fatih Medresesi'nde tamamlar. Zeyrek'te Şebsefa Hatun Camii'nin karşısında oturan, Sancaktar Ali Bey'in kızı Nazire hanımla evlenir ve Maraş, Girit ve Beyrut'ta hakimlik görevini yerine getirerek, kırkbeş yaşlarında iken Konya'da vefat eder. Annesini de çok küçük yaşta kaybeden Fevziye Hanım ve ikiz kardeşi Naciye Hanım'ı teyzeleri ve ağabeyleri büyütür. Kandilli Kız Lisesinde ilk ve ortayı, Erenköy Kız Lisesi'nde de, lise eğitimini her zaman sınıfının birincisi olarak tamamlayan Fevziye Hanım, İstanbul Darülfününu'nun Coğrafya şubesini 1933'te yine en başarılı öğrenci olarak tamamlar. Sivas Lisesi'nde, Bilecik Ortaokulu'nda ve Adana'da Tarih-Coğrafya öğretmenliği yapar. Fevziye Hanım senelerden beri kafasını beğeneceği bir erkekle hayatını birleştirmeyi düşünmüştür. Acaba böyle bir erkek var mıdır? Kerim Sadi'nin ısrarlarıyla bir kış günü Cemil Meriç Caddebostan plajında ağabeysi Reşit Bey'le birlikte oturmakta olan Fevziye Hanım'la tanışmak üzere yola çıkar.

"13 İkinci kânun 1942. Genç bir adam bir kapıyı çalıyor, şefkata susuz, hayata susuz. Hapishane, dostların ihaneti, kopuşlar, yuvarlanışlar. Tenin açlığı, ruhun açlığı ve anlaşılmayan bir kalp ve anlaşılmayan bir kafa ve anlaşılmayan bir vücut. Bir pansiyon odasındadır, koca şehirde yapayalnız. Dehasıyla yalnız, kültürüyle yalnız, ıstıraplarıyla yalnız. 13 İkinci kânun 1942 ve tahta kapıyı yumruklayan el-

ler. Soğuk bir kış günü. Sırtında paltosu var mıydı hatırlamıyor. Belki bir dosta bir kadeh rakı ısmarlamak için satmıştır. Bütün hayatı vermekle geçti; bilgisini, zamanını, kalbini. Başkalarında yaşadı, başkaları için yaşadı. Kendisinin olmayan bir dava yüzünden damgalandı ve uğrunda çarmıha gerildikleri onu taşladılar. Hayatı bir delinin yazdığı hikâye. O çakalların bile içmediği bir kaynak..." (Mektuplar, 12.10.1966)

Fevziye Hanım bu kimsenin bilmediği kaynağa tevazu, anlayış ve cesaretle eğilen bukle saçlı, ince kaşlı, bir "zümrüdü anka" olur. O günkü izlenimlerini annemin sözleriyle nakledeyorum.

"Bir süre önce Kerim Sadi, "Artık seni bir kümese kapamak gerek" diye şaka yapmıştı. Bu sözüne gülmüş, geçmiştim. O gün de günlerden bir gündü. Plajın kapısı çalınca bahçeye çıkıp demir kapıyı ben açtım. Su saatine bakmak için iki memur gelmişti. Arkalarında gölge gibi duran üçüncü bir erkek daha vardı. Onu da memurlardan biri sanıp çekiliyordum ki, yüzüne bile bakmadığım o şahıs arkamdan yürümeğe başladı. Dönüp bakınca "Beni Kerim Sadi Bey buraya yolladı" dedi. Buyur edip, içeri aldım. Ağabeyim ve yengemle tanıştırdım. Toydu, heyecanlıydı, kendini etrafına beğendirmek istiyordu. Söylediklerini ilgi ile dinliyordum. Cemil konuştukça açılıyor, açıldıkça güzelleşiyordu. O gün en çok alnını beğendim: geniş, yüksek, içindeki nuru ifşa eden muhteşem bir alnı vardı."

Birkaç gün sonra Kerim Sadi'nin eşi Semiha Hanım gelip "Cemil'i nasıl buldun?" diye sordu. "Fena değil" deyince, Semiha Hanım ellerini çırparak "Oldu bu iş" dedi. Cemil bir kaç kere daha plaja geldi. Birkaç defa da beni Beyoğlu'ndaki bir pastaneye götürdü.

Pastanede sıcak çikolata içerdim. Meğer Cemil 3-5 kitabını satar, parayı cebine koyar, benimle buluşmaya gelirmiş. Nereden bilebilirdim? Cemil bana evlenme teklif ederken âdeta kabul etmemi istemezmiş gibi "İçki içtim, fahişelerle düşüp kalktım, hapse girdim çıktım. Ne dersiniz? benimle evlenir misiniz?" diye sordu. Bir an düşündüm. Bu kadar açık sözlü biri kötü bir insan olamazdı. Gülerek yüzüne baktım ve kısacık bir cümleyle sorusuna cevap verdim: "Cesaretimi takdir edersiniz".

Cemil Meriç'le Fevziye Menteşoğlu 1942 yılının ocak ayında nişanlanırlar. Gözlüklü delikanlı bir bavul dolusu kitabıyla, Tarlabaşı'ndaki pansiyon odasından plajın dip odalarından birine taşınır ve aynı yılın, 19 martında Kadıköy Kayınakamlığı'nda Fevziye Hanım'la hayatını birleştirir.

Bu evlilik çevrede şaşkınlık yaratır. Fevziye Hanım yaşını başını almış, mal-mülk sahibi bir hanımefendidir. Bu yirmibeş yaşını yeni bitirmiş, toy, henüz yüksekokul talebesi, üstelik "solcu" gençle nasıl mutlu olabilir? Ama bu evlilik bütün tahminlerin aksine başarı ile yürür.

"Bir kadın ilk defa olarak adımı taşımaya razı oluyordu. Bir kurtuluştu bu, paryalıktan... Ve bilmediğimiz ülkelere yelken açan bir gemiye atlar gibi elele hayata atladık." (Jurnal, 15.1.1964)

"...Ben heyecandım, 'spontanéité'idim, şiirdim, bohemdim. Karım, sakin bir yaz akşamı, fırtınasız bir liman... Karım mükemmel bir anneydi. Bayağı tarafı yoktu, temizdi, saftı, eski Roma'nın istikrarını, üstünlüğünü yapan feragatkâr, vazifeşinas kadınlardan biri. Kasırgadan kaçmak isteyen bir geminin güvenle sığınacağı bir liman...

Hayatım bir trajedidir. Birinci perde evleninceye kadar geçen zaman: Yıldızsız, Allahsız, cıvıltısız, katran gibi bir gece,

Vıcık vıcık ıstırap. Birkaç şehri fethe yeten bir enerji yeldeğirmenlerine saldırmakla harcanır. İkinci perde izdivaçla başlar. Daha büyük, daha derin, daha uzun acılar. Fakat vâhaları olan bir çöl bu ve göğü yıldızlarla dolu; Çocuklarım, kitaplarım..." (Mektuplar, 12.10.1966)

Cemil Meriç Yabancı Diller Yüksek Okulu'nu 1942 haziranında bitirir. Mecburi hizmeti vardır. Karısı da coğrafya öğretmeni olduğu için, aynı şehre tayinlerini isterler. Sonbaharda Cemil Meriç'in Elazığ Lisesi'ne "stajyer öğretmen" olarak tayini çıkar. Fakat kadro açık olduğu halde, eşini tayin etmezler. Cemil Meriç trenle önden gider, bir ev tutar ve eşini yanına almak üzere yeniden İstanbul'a, küçük Moda'daki evine döner.

Cemil Meriç ve Fevziye Hanım yine trenle Elazığ'a yollanırlar. Burada, bu yumuşak, zarif, içli insanların diyarında kendilerine yeni bir çevre kurarlar. Evvela öğretmen arkadaşlar: Nevzat Yolaç ve eşi Rebia, Vehbi Güney, sonra seçkin Elazığlılar, diş hekimi Ekrem Uzel, kemanî Dr. Ekrem Erdoğru. Sık sık içlerinden birinin evinde buluşur, dostluğun tadını demlerler. Meriç'lerin masası bile yoktur ama Grand Dictionnaire'ler onlarla birlikte Elazığ'a gelmiştir. Bu büyük lügatler üstüste ve yanyana dizilerek, muhteşem bir ziyafet sofrası kurulur, üstüne örtü örtülür ve Fevziye Hanım'ın sıhhi ve leziz yemekleri hayranlık nidalarıyla selamlanarak zevkle tüketilir. Uzun fikri sohbetler; Hafız Postların, Dede Efendilerin ruhları şad ettiği musiki âlemleri, yeni evli çiftin hayatına renk ve derinlik katar. Ama üzücü olaylar da eksik olmaz. Önce Cemil Meriç'in öğretmenlikteki asaleti bir türlü tasdik edilmez ve Fevziye Hanım'a coğrafya öğretmenliği kadrosu verilmez. Bu yüzden Fevziye Hanım Kız Orta Okulunda yedek Fransızca öğretmenliği ile yetinmek zorunda kalır. Sonra bu yüksek yere uyum gösteremeyen bünyesi iki bebeği kısa aralarla düşürmesine sebep olur. Evde,

gaz lambası ışığında yapılan bu kürtajlar, hem Cemil Bey'i hem Fevziye Hanım'ı fazlasıyla üzer. Ancak talebelerden küçük dostlar da genç çiftin çevresinden eksik olmaz. Cemil Meriç'in fikir dünyasından, sanatın zirvelerinden söz ettiği bu sohbetlerde bazen de gençler gözlerinden yaşlar gelene kadar gülerler. Bu genç meraklılar arasında Ahmet Kabaklı, Mehmet Ergin, Sabahattin Ardıçoğlu gibi isimler vardır.

Cemil Meriç'i 1942'de Elazığ Lisesi'ndeki öğrencilik yıllarından beri tanıyan Ahmet Kabaklı o yılların genç lise öğretmenini şöyle anlatır:

"Daha belki otuz yaşlarında, müthiş kültürlü, yıldıracak belagatle, tâlâkatle söyleyen bir gençti. İddialı, soğuk bir aydın değildi. Çok bilgili, ama darmadağın konuşan, kısık kısık gülen, aramızda "hoca"lığını unutan, başkalarının tedbir, kaygı, nezaket saydığı şeyleri bir nükteye kurban ediveren, çok samimi, bohem, temkinsiz bir insandı. Hiç duymadığımız, düşünmediğimiz meseleleri önümüze seriyor, cılız sorularımızdan bir derslik malzeme çıkarıyor, rahat rahat küfür bile ediyordu. Daha o yaşta kalın gözlüklerinin arkasından gözlerini kısarak bakıyor, elinde kalın ciltler taşıyor, kitaplarla yatıp kitaplarla kalkıyordu. Balzac'lar, Hugo'lar, Lamartine'ler, Musset'ler, Gide'ler sanki koğuş arkadaşları imiş gibi, onlardan senli benli bahsediyordu. Her an herşeyden uzak duran bir hoca, kitaplarına ve bir de bize sığınıyordu. Dinsiz miydi? Vatan ve millete karşı mıydı? Öteki hocalarımıza ve klasik bilgiye yan mı bakardı Cemil hoca? Hayır, haşa! Hiçbirine kıyamazdı. Yalnız kalıplara karşıydı, beylik laflara, harcı âleme tepki için doğmuştu Cemil Meriç. Herşey üzerinde düşünen, her kanâatı didik didik kurcalayan, değirmen gibi kitap öğüten belki çok şeyi de beğenmemek için okuyan bir insan. Kanaatleri kesinleşmemiş ve ömrü boyun-

ca kesinleşmeyecek olan bir zekâ idi. Fazla alaycı değildi, kimseye kızmaz, kin beslemezdi. Hiçbirşeyi şahsi mesele yapmadığını, hayatın acı ve tatlı hiçbir cilvesine de metelik vermediğini hatırlıyorum. Yalnız sonradan "Kırk Ambar" kitabına sığdıramadığı bilgisi dolayısı ile bazen yenilip yutulmaz hicivlerle sivri ve uzun dilli olurdu. Cazibeli adamdı. Belki gençliğin icabı fazla "orijinallik" ve bizleri kendine hayran etmek zaafları da vardı ama, asıl derdi "kasıtsız, maksatsız, politikasız, ideolojisiz, sağsız-solsuz" olarak bizi düşünceye, tartışmaya alıştırmak, güzel şeyler okutmaktı. Özellikle çok fazla okuyarak öğrendiklerini bize aktarmaktı. Prensip diye yapmıyordu bunu, mizacı böyle idi. Prensibe filan aldırmazdı. Bizim sustuğumuz ve sadece onun konuştuğu, Hugo'nun şiirleri veya ondan nazmen çevirdiği (Namık Kemal iriliğinde) mısralar ile bizi coşturduğu ve zihnimizi, bilgimizi, değerlerimizi alt üst ettiği, bizi utandırarak (iyi bildiğimizi sandığımız) kendi yazarlarımızı âdeta zorla okuttuğu, nice zamanlarımız, nice sohbetlerimiz olmuştur. Küçük bir şehirde, 1940'lı yıllarda, böylesine okuyan, bilen, tedbirsizce konuşan, öğrencileriyle içtiği su ayrı gitmeyen, eşyasız küçük bir evde harp yıllarının memur sefaletini yaşayan, eşi içeriki odada çocuk düşürürken, soğuk bir salonda, acısını öğrencilerine yaptığı garip nüktelerle teskine çalışan böyle samimi ama asla küskün olmayan, daima şen bir hocaya ne sıfat verilebilirdi? Komünist. Hoca'nın kendisini bulduktan sonra hiçbir zaman komünist olduğuna inanmadım. Belki 18-25 yaşları arasında öyle "romantikçe-komünist" bir delikanlı çağı olmuştur. Evet Cemil Meriç'in bir basit ideolojinin, birtakım köhne kalıpların adamı, slogancısı, propagandacısı olabileceğini, onu kırk yıldan fazla tanıdığım için aklıma dahi sığdıramadım. Çünki herşeyi, her cepheyi, nasıl okuduğunu bilirim. Taşkın zekâsını, kılıkırk yarıcı muhakeme ve yargı-

lama inadını bilirim; saplantılara nasıl düşman olduğunu; güzel ve doğru karşısında yelkenleri hemen suya indirdiğini de bilirim. Ayrıca kendisinin bilgi aşkı ve iddiasıyla o zamanın en şanlı komünistlerini nasıl cahillikle suçladığını, alayla yere geçirdiğini, ben ve çok kimse duymuştur. Bana, rahmetli arkadaşım Celâlettin Tuğrul'a ve her konuştuğu şahsa sık sık "Bu memlekette Marx'ın Kapital'ini okumuş bir tek komünist marksist gösteremezsiniz" diyen bu adama o halde neden komünist derlerdi? O zamanlar çok okumak, yüksek mevkii sahibi olmak, zengin veya tek parti kodamanı olmadığı hâlde fikir beyanında bulunmak ve hele Nazım Hikmet'in adını anmak, mısralarını okumak, komünistlikti. Cemil Meriç hoca, evet Nazım Hikmet'i sever, ondan mısralar okurdu ama mesela Namık Kemal'e de aşırı hayranlığı vardı. Onun belagatli ve taşkın üslûbuna bilhassa tapardı. Uzun süren heveslerinden biri de, Namık Kemal gibi bol teşbihli, istiareli ve büyük sözlerle yazmaktı. Daha o zamanlar Cevdet Paşa'ya tutkunluğunu bilirdim. Gerçi Divan Edebiyatı'nı iyi bilmezdi ama Tanzimat'tan sonrakilerin hepsini okumuştu. Ahmet Midhat Efendi'den, Tarih-i Cevdet'ten bilmediğimiz cevherleri dökerek gözümüzü kamaştırırdı. Bütün bu halleriyle, o temiz ahlakı, inanılmaz Türk çocuğu samimiyeti, evinde bir kaşık pilavını, bir topak şekerini, biz gariplerle paylaşan Cemil Meriç bizim bir ağabeyimiz, hocamız, dostumuz olarak kaldı." (Türk Edebiyatı Dergisi, Ağustos 1987)

Elazığ, Cemil Meriç'in önünde insanı ile, irfanıyla yepyeni bir ufuk açar. Maarifetnâmeyi, Kaamus-u Okyanus'u, Burhan-ı Katı'yı ilk defa Elazığ'da bulur ve satın alır.

Ne var ki talebeleri ile kurduğu dostluk ilişkisi, makamlarının, koltuklarının arkasına sığınan ve gerçek hocalık-talebelik ilişkisinin ders zili ile sona ermediğini bilmeyen okul

idarecilerini rahatsız eder ve bu yüzden Cemil Meriç'e bir de yazılı ihtar gelir. Sıradan olmamanın, genç insanları cezbetmenin, onlarla gerçek hoca-talebe ilişkisi kurmanın cerememesi Cemil Meriç'e ödetilmek istenir.

"29 Ekim 1942. Elazığ'dayım. Arkamda kirli, korkulu, karanlık yirmi beş sene. Atilla'nın atlılarından daha zalim yıllar. Rüyalarımın hepsi çiğnenmiş... Solculuğumuza dair rivâyetler dolaşıyor... İçimdeki büyük korku: Polis korkusu. Polisin beni neden bu kadar ısrarla takip ettiğini anlamış değilim... Bütün zamanımı, bütün enerjimi mektebe veriyorum. İki yıl böyle geçti. Karıma, Elazığ Lisesi'nde açık bulunan coğrafya hocalığını vermediler. Neden vermediler? Hâlâ bilmiyorum. Karım yeniden hamile kaldı. Doktor, 'bu defa hayatı tehlikede' dedi, İstanbul'a döndük. Gözlerim hayli yorgundu, rapor aldım. İkinci raporum Tıp Fakültesi'ndendi, kabul etmediler... 'Gelmezsen malûlen mütekait sayılırsın' dediler. Koştuk, müdür 'geç kaldınız' dedi, 'sizi yardımcı öğretmenliğe başlatırım, vekâlete yazarız, kararınız çıkar'. Karım İstanbul'daydı, yalnızdım ve elli lira geçiyordu elime, otele altmış lira veriyordum. İki sene cansiperane hocalık yaptıktan sonra, yardımcı öğretmenlik!... İstifa ettim, daha doğrusu, acı bir mektupla durumu Vekâlete arzedip İstanbul'a döndüm..." (Jurnal, 11.9.1963)

İstanbul'da kalacak yerleri yoktur. Moda'daki evi dağıtmışlardır. Mecburen kayınbiraderin plajdaki odalarından ikisine sığınırlar. Ancak rahat edemezler. Çevrede küçük kıskançlıklar ve dedikodular vardır. Cemil Meriç bu arada Balzac tercümelerine başlar. Balzac'la ilgili muteşem bir etüd hazırlar. Zor şartlar altında hazırlanan, ne yazık ki, bütününe sahip olamadığımız 250 sayfalık bir monografi:

"İşim yoktu, param yoktu, dostum yoktu... Daha çok çalışmak zorundaydım... Kitap bitmeden para vermiyorlardı, kitap bitmiyordu..." (Jurnal, 11.9.1963)

"Ferragüs'... o sayfalar huzur içinde yazılmadı. Soğuk bir oda, hayatını kalemiyle kazanmak zorunda kalan genç bir adam... Yıllarca yaşamak ve yaşatmak için Balzac çevirdim... Balzac tercümeleri, Balzac etüdleri. On altı sayfalık bir forma karşılığında yirmi beş, bazen yirmi lira. Haftada en çok bir forma çevirebilirdim, günde on-oniki saat çalıştığım çok oluyordu ve tâbi etüdlere para vermezdi. 'Altın Gözlü Kız'dan yüz lira aldım. Tercümenin başındaki etüd ikiyüzelli sayfalıktı, yetmişbeş sayfasını bastılar, onun için yaralı bir eser... Harcadığım emekleri ne okuyucu farketti, ne münekkit." (Mektuplar, 7.12.1966)

"Bu araştırma... Genç bir tecessüsün yabancı bir dünyada ilk kanat çırpışları, tabiatiyle dağınık ve derbeder, çıraklık yıllarına ait bir esercik." (Kırk Ambar, s. 451)

"Balzac edebiyatta ilk aşkımdır. Düşünce dünyasına onunla girdim. Balzac, ne 'Altın Gözlü Kız'dır, ne 'Ferragüs'... Üstadın en güzel romanları çevirmediklerim."

"Çevirdiklerimden ikisi kayboldu. Tâbi kaybetti. Tam dört kitabım tâbi'in kayıtsızlığına kurban gitmiştir. Dört kitabım yani iki senem... Ve Babıâli kurudu." (Mektuplar, 10.12.1966)

1 Nisan 1945; Cemil Meriç ilk defa baba olmaktadır. Zeyneb-Kâmil'de doğan bu erkek çocuğuna iki dede isminin karması verilir. Her ikisi de hâkim ve hacı olan Mahmut Niyazi ve Ali Haydar Bey'in torunu Mahmut Ali. Mahmut Ali ayrıca Cemil Meriç'in lisede çok sevdiği hocasının da adıdır. Balzac tercümeleri iyi kötü bir gelir sağlamaktadır aileye. Reşit

Bey'in de maddi yardımı eklenince aile, Bağlarbaşı'nda, bugünkü İlahiyat Fakültesi'nin bahçesinin yerinde olan üç katlı ahşap bir evin bir katına taşınır. Tahta aralıklarından yıldızların seyredildiği bu evde Cemil Meriç'in hummalı çalışmaları devam eder. Akşam üstleri oğullarını pusetine oturtur, tramvay yolunun bir hattına tekerleğin birini yerleştirir, Yakartepe'ye, güneşin batışını seyretmeye giderler. Bir akşam evin anahtarını içerde unutmuşlardır. Cemil Meriç, bir akrobat ustalığı ile su oluğundan yukarı tırmanır ve kapıyı içerden açar. Sonra Üsküdar'da Gümüşarayıcı Sokağı'nda mütavazı ahşap bir eve taşınırlar. Fevziye Hanım yeniden hamiledir. Fevkalade zayıflamıştır. Yıl 1946. Cemil Meriç kendisine devamlı bir gelir sağlayacak bir iş peşindedir. O sırada Sabri Esat Siyavuşgil bu eski öğrencisine kendisini araması için haber yollar. Cemil Meriç'in hocasını ziyarete giderken giyecek bir tek frenk gömleği bile yoktur. Karısı beyaz patiska masa örtüsünden kendisine bir yaka ve ceketin içinde gizlenebilecek büyüklükte bir göğüslük biçerek, iğreti bir gömlek diker. Cemil Meriç o sözde gömleği o eski ceketinin içine giyer, bir kravat takar ve hocasına gider. Sabri Esat kendisine üniversiteye bağlı Yabancı Diller Okulunda açılacak olan Fransızca okutmanlığı kadrosundan sözeder.

1946 yılının aralık ayı Cemil Meriç'in hayatına iki yenilik getirir. Önce otuz yıllık memuriyet hayatını dolduracağı ve 1974'te emekli olacağı "Fransızca okutmanlığı"na fiilen başlar, sonra da 16 aralıkta kızı dünyaya gelir: Ümit.

Cemil Meriç hocadır, hocalığı yürekten sever. Ama talebeler yabancı dil dersine ilgisizdir.

"1947 haziran. Yedi aydır Hukuk Fakültesi'nde Fransızca okutuyorum. Talebe perişan. Dilini unutan bir nesil,

yabancı dili nasıl sevsin? İçimde misyonerlerin her aksiliğe meydan okuyan imanı, yarının insanlarına Batı düşüncesini, daha doğrusu düşünceyi tanıtmak ve tattırmak için çırpınıyorum. Kızılderililer arasında bir rahip. Yabancı dil, hocalar için de, talebeler için de arabanın beşinci tekerleği. Aylardır boşuna direniyorum." (Jurnal, 27.10.1978)

"Oysa Avrupa'yı ortaçağın kâbuslu gecesinden kurtaran mucizenin adı: Yabancı dil'dir. Aydınlarımız bu 'medeniyet anahtarı'ndan mahrum kaldıkça inkılâplarımız... bir ucube olarak kalmaya mahkûmdur. Tercüme eserler, ebediyeti kucaklayan fikir kaynaklarından-çok defa-kirli ve delik deşik kovalarla aktarılmış damlacıklardır... Ya Batılı olacağız yahut Batı kültürünün âzâd kabul etmez sömürgesi." (Yirminci Asır, "Bir Kitabın Düşündürdükleri", 7.2.1953)

Cemil Meriç'in ilk okutmanlık dönemlerinde "XX. asır" diye bir dergi kurulur. Dergide birkaç yazısı çıktığı halde, yazı arkadaşlarıyla anlaşamaz, Meriç.

"Elit'te toplanıyorduk. Salâh'ı, Oktay Akbal'ı, Behçet Necatigil'i orada tanıdım... 'Yedigün' çıkacak dergi ile ilgilendi. Bizimle mülâkat yapmak üzere Sait Faik'i yolladı (31.12.1946). Bu vesile ile adımızdan sözedilmiş oldu... Kaynaşamadık Salâh'larla. (Jurnal, 29.10.1980).

Acaba o yılların Cemil Meriç'inin şiir ve nesir anlayışı nedir? Yine kendisinden dinleyelim:

"Dadaizm ve sürrealizm, kitleye sırtını çeviren san'atın yüzdeyüz iflâsını bir fizik kanununun katiyetiyle ispat etmekte... Artık 'san'at' tekerlemesi, ya hazin bir gafletin ifadesidir yahut da bir ricatın. İlhâm perilerinin iltifatı hiç kimseye kavga-

dan kaçmak imtiyazını vermez. Fildişi kule, ikinci harp sonu dünyasında dâvâsız san'at meczuplarını barındıran bir miskinler tekkesidir... Vatandaşları günün çetin kavgalarında yer alırken yıldızlara serenat besteleyen bedbahtın adı: Savaş kaçağıdır... Fikir ve san'atkâr agora'ya inmek, hayırla şerrin savaşında ister istemez yer almak mecburiyetindedir. Fildişi kuleye kapananlar şerrin zaferini (bilerek veya bilmeyerek) kolaylaştırmış olurlar. Kitlelerin yükselmesi, insanlaşması, ışığa kavuşması için san'at: İşte çağımızın şiiri." (Yirminci Asır, "Fildişi Kule Efsanesi", 1.11.1974)

"Büyük eserler, uzun doğum sancılarının mahsulüdür. İnsanlığa yepyeni dünyalar kazandıran yaratıcıların zaferinde, vefanın ve sabrın hissesi pek büyüktür... Yeni ahenkler veya hakikatler müjdeleyen mücahit... kinin kasırgalaştırdığı ahnlarda aşkı çiçeklendirmek de senin vazifen. Unutma ki tavan arasında yaratacağın büyük san'at eseri, milyonların şuurundaki zinciri kırabilir... Uykusuz geceler, iftira, sefalet, doğum sancıları... İşte dünyamızda hakiki san'atkârı bekleyen akibet." (Yirminci Asır, "Dünya Nimetleri ve San'atkâr", 16.11.1947)

Cemil Meriç'in tavan arasında yaratacağı büyük sanat eseri, milyonların şuurundaki zinciri kıracak mıdır acaba? Henüz otuz yaşındadır ve uykusuz geceler, hummalı gündüzler geçirerek okumakta, yazmakta, yine okumakta ve yine yazmaktadır.

Ümit'in doğumundan sonra kısa bir süre Erenköy Kokarpınar sokakta oturan Meriç'ler bu defa Üsküdar'la Kuzguncuk arasında Paşa Limanı'nı geçince sağa kıvrılarak

çıkılan Nacak sokak yokuşunun sonundaki eski Üsküdar Mutasarrıfının evine yerleşirler. Bu iki katlı, enine geniş ahşap köşk, kocaman bir bahçenin ortasındadır. Meriç'lerin evine dik mermer merdivenlerden çıkılarak varılır. Ama önce durun, basamakların iki yanındaki gümrah mavi-gri lavanta çiçeklerine elinizi sürün, avucunuz mis gibi kokacaktır. Merdivenin sonunda renkli camlarla süslü kapalı bir taraça vardır. Arkanızı eve vererek bu taraçadan etrafınıza bakın. Her taraf yemyeşil ve masmavi.

Fethi Paşa korusunun asırlık bitki örtüsü, evin etrafını çeviren ikinci bir bahçe, daha doğrusu tabii bir park gibidir. (Eğer bugün yolunuz oraya düşerse İstanbul Belediyesi tarafından onarılıp personel binası olarak kullanılacağı söylenen bu harap köşkü siz de ziyaret edebilirsiniz.) Karşıda çamların koyu yeşilliklerinin arasından pırıl pırıl akan Boğazı, öbür sahili, Hilton'u, Yıldız Parkı'nı görürsünüz. Meriç'ler yıllarca bu taraçada oturup, gazete, kitap okuyacak, kahvaltılarını ve akşam yemeklerini bu ferah mekânda yiyeceklerdir. Şimdi o kocaman ahşap giriş kapısından salona girelim. Bu yüksek tavanlı büyük odada Meriç'ler daha sonraki yıllarda dostları olacak olan bir çok kişiyi karşılayıp, misafir edeceklerdir. Soldaki geniş oda kütüphane ve çalışma odası, sağdaki geniş oda yatak odası. Mutfak arka bahçeye, oradaki beyaz susam çiçeklerine ve armut ağaçlarına bakar. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin modası olan renkli kalem işi badanalarla süslü duvarların nakışı yıllar geçtikçe daha az görülür. Çünkü yeni bir kütüphane aynı yerden size ciltlerinin güzelliğini teşhir etmeye başlar.

Cemil Meriç ve ailesi iki yıllık bir Çengelköy parantezi hariç, ömürlerinin on iki yılını bu konak yavrusu evde geçirirler.

Dostları Sedat Zeki, koru içinde, etrafı asırlık çamlar, leylak ağaçları, ıhlamurlar, dutlar, elmalar, ayvalarla çevrili bu ev için, "Siz sefalat içinde saltanat sürüyorsunuz, burası hünkârlara layık bir av köşkü" diyecektir.

Sabahları bülbül avazesinden uyunmayan bu güzel mekândan Cemil Meriç, haftada bir kaç kere üniversitedeki yabancı dil dersine gider, genç kaabiliyetleri tanıyıp evine çağırır. Onlarla günlerce meşgul olur, dil ve irfan öğretir genç heveskârlara, sofrasına buyur eder. Bu dönemin Cemil Meriç'e dost ettiği, isimler arasında, Eyüp Lisesi'nin Fransızca öğretmeni olan Ahmet Akat vardır. Bu kılı kırk yaran, ayrıntılar uzmanı, bir Fransızca grameri de kaleme almış, fakat derste Kapital kelimesi geçince, Marx'ın eserini zikretti diye hapse girmiş, kalp romatizması olup, genç yaşta, 1962 aralığında ölmüştür. Ahmet Akat'ın Bakırköy'deki evine, Meriçlerin ailece bir ziyâreti vardır.

Yine o yıllardan hayatın Cemil Meriç'e sunduğu çok hakikatlı bir insan da Ali Özgüven'dir. Şu anda İstanbul İktisat Fakültesi'nde profesör olan ve öğrencileri tarafından çok sevilen bu insanın Cemil Meriç'le tanışmasını kendi ağzından dinleyelim:

"Yeni Üniversite talebesi olmuştum, içimde yabancı dile karşı sonsuz bir ilgi vardı. Kendimi Fransızcayı biliyor sanıyordum. Fakültedeki kurs hocamız da, bu öz beğenimi kuvvetlendirmiş ve kendime olan güvenimi arttırmıştı. Ama yine de içimde bir susuzluk vardı. Birgün bir başka Fransızca hocasının kursundan arkadaşlarım söz etti. Derste yalnız Fransızca değil, edebiyat ve felsefe de anlatıyor dediler. Bir kere de onu dinleyeyim diye saatini ve yerini öğrenip, Cemil Meriç'in dersine girdim. Genç, geniş alınlı, enerjik, çok güzel konuşan bir insandı. Dersin sonunda tahtaya Fransızca bir

şiir yazarak, bunu bir dahaki derse kadar ezberleyip gelin dedi. Bir dahaki derse, ilk ders ilgimi çok çektiği için tekrar gittim. Şiiri kim ezberledi, dedi. Baktım benden başka hiç kimse ezberlememiş. Parmağımı kaldırıp, şiiri dilim döndüğü kadar okudum. Yine çok farklı, çok ilginç bir ders verdi. Dersden çıkarken de bana dönerek, "siz biraz dışarı gelin" dedi. Koridorda yanına koştum. "Derse ilgili bir öğrencisiniz. Yetişecek bir insana benziyorsunuz. Benim amacım sizin gibi öğrencilere bildiklerimi aktarmaktır. Kafam ve kütüphanem emrinizdedir. Sizi evime bekliyorum" dedi. Şaşırmıştım. Fakat bu kıymetli daveti kaçırmama imkân yoktu. Verdiği gün ve saatte Çengelköy'deki (1951) ahşap evin zilini çaldım. Eşi Fevziye Hanım nezaketle kapıyı açtı ve bu ziyaretim, hocanın 1987'deki ölümüne kadar, ufak kesilmelerle devam etti, tam otuz altı yıl. Bu otuz altı yıl boyunca hocayı nasıl tanımlayabileceğimi, öğrenmiş değilim. Hocamızın evine gelen bir çok arkadaş vardı, ancak bir kısmı bir süre gelip, hocayla çalışmış, ama bu çalışma hummasına dayanamayıp, ayrılmak zorunda kalmışlardı. Hocayla çalışabilmek için güçlü bir bünyeye ihtiyaç vardır. Saatlerce okuyacaksınız, bir kelime için bütün lügatları aşağıya indireceksiniz. Arada bir kütüphaneden kitapları bulamazdık. Hoca ayağa kalkarak "çocuklar, okuyup yazmanız yok sizin. Öğretemedik, kitap şu köşededir" derdi. Gerçekten gider, kitabı bulurduk. Sonra arkadaşlarla birbirimize bakardık. Bazen toplu gelirdik, ilk yıllarımızda, sonradan tek tek gelmeye başladık, daha verimli çalışabilmek için. Genel olarak okurduk. Kitaplar çok olduğu için bir ikinci sıra vardı. Bulamayınca arkaya bakar, oradan çıkarırdık. "Hocam derdik, bu kitaplar oynamış, birileri karıştırmış." "Hayır, kitaplar yerindedir, siz öğrenemediniz" diye tatlı bir azar da işitirdik ve bundan zevk alırdık. Bazen okurken hoca dalardı ve daldığı derinliklerden bize bilgiler sunardı. Muazzam bir sentez yapar, hayretler içinde kalırdık. O kadar ki bazen

not alamazdık, izlemek kolay değildi ve bize bu derinliklerden inciler sunardı. Toplantılarda karşı eleştirilere de büyük yer verirdi, hiçbir şeye alınmazdı. Büyüklüğü, filozofluğu buradan gelirdi. Hiçbirşeyi kesinlikle öğrenmeden de eleştiri yapmazdı. Çünkü ya yanlış olursa bütün itibarımız gider derdi. Ve yine lügatlara sarılırdık. Başkası kalmayınca dururduk. Cemil Meriç hocamız bir de bize ahlak yönünden ders verirdi. Sorumluluğunu çok müdrikti. Bir kere bile derse gelmediğini, geç girdiğini, hatırlamıyorum, bilmiyorum. Bir kişi de olsa, iki kişi de olsa, dersini yapardı".

Yine o yıllarda, sonradan avukat olan İzzet Tanju, Cemil Meriç'in hayat trenine katılır. Küçük Ümit'in, bahçe kapısının yanından geldiğini görüp, "Baba, taleben geliyor" diye koşa koşa eve gelip haber verdiği bu vefalı insan, Cemil Meriç ölene kadar onun yazı masasının bir tarafından eksik olmayacaktır. "Jurnal", İzzet Tanju'nun ısrarıyla kaleme alınır. "Hind Edebiyatı" onun himmetiyle tamamlanır. Daha sonra bir yıl için, Acıbadem Dörtyol'a taşınan Meriç'leri, İzzet Tanju Beylerbeyi Koruluk sokaktaki evde de takip eder, geceyi evin balkonundaki bir sedirde geçirip, sabah gün ışırken Cemil hocayı uyandırıp, yeni yanan sobanın zor ısıttığı odada, acele pişirdiği kahveyi onun eline tutuşturup, daktilonun başına geçer. Rahmetli Nurettin Şazi Kösemihal'in "Babanız bir hoca gibi değil, bir tekke şeyhi gibi. Ona bende olan derviş, ömür boyu huzurundan eksik olmuyor" cümlesi belki de en çok İzzet Tanju için geçerlidir. Üniversitede öğrencilik sıralarından İzzet Tanju'nun aklında ençok kalan hatıra, yumruğunu kürsüye vurup, "Ya Batılı olacağız, ya batacağız" diyen bir Cemil Meriç'tir. İlim saygısı bu iki insanı birbirine bağlamış, İzzet Tanju, Cemil Meriç'in çalışmalarından, bir insanla gölgesi gibi hiç ayrılmamış, ömrünün ayırabildiği her gününü, saatini, dakikasını, hocasına vakfetmiştir. Cemil Me-

riç'in İzzet Tanju'da en çok sevdiği haslet, teslimiyeti, çalışma süresince kendisini silerek, "Haydi hoca, söyle" diyerek onu ilham perileri ile başbaşa bırakmasıdır. İzzet Tanju'nun bu teslimiyeti, çalışma bitince, sona erer. Bu sefer Cemil Meriç'in karşısında muzip ve yaramaz bir ahbap vardır. Cemil Meriç'i belki de ençok kızdıran, ama muhakkak ki onu en çok eğlendiren insanların başında, İzzet Tanju gelir. Hocasının önünde onun taklidini yapan, damarına basan bu vefalı insan, onu zaman zaman "Cemil Meriç en pantoufles" (yani terlikli Cemil Meriç) adlı bir eser yazacağı yolunda tehditler savurarak, kahkahalarla güldürür.

Cemil Meriç'in öğrenci galaksisinde yer alan en parlak yıldızlardan biri de, ne yazık ki, 1989'da henüz elli altı yaşında iken akciğer kanseri olup ölen Berke Vardar'dır. Cemil Meriç 1952-54 yılları arasında, çocukları Mahmut Ali ve Ümit Şişli Terakki Lisesi'nin ilkokul kısmında okurken, kendisi de Işık Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapar. Okula ilk gittiği gün müdür Sacit Bey, "onikinci sınıfımız çok iyidir. Ancak o sınıfta haylaz bir öğrenci var, ona pek ilişmeyin. Adı Berke'dir"der. Cemil Meriç de bu nasihatı tam tersinden uygulayarak sınıfa girer girmez derhal Berke Vardar'ı derse kaldırır. Bu uçarı öğrenci şaşırır, itiraz etmek ister gibi olur fakat kaderinin belki de o gün değişeceğini hissettiği için kara tahtanın başına kalkarak Cemil Meriç'e ilk okumasını yapar. Babası Kabataş Lisesi'nin eski tarih öğretmeni Galip Vardar olan bu çok zeki ve şımarık delikanlı, Cemil Meriç'i tanıdıktan sonra, Tophane'de barbut oynayan bir insan iken, ilim aşkını tatmış ve kendini ilme adayarak ülkemizin dünya çapında yetiştirdiği bir dil-bilim profesörü olmuştur. Galip Vardar, Nacak sokaktaki evi ziyaretinde, yaşına-başına bakmadan genç Cemil Meriç'in elini öpmüş ve

"oğlumu bana kazandırdınız. Ömrümde sadece iki el öptüm, biri Mustafa Kemal'in eli, diğeri sizin eliniz" diyerek ağlamıştır. Berke Vardar liseyi bitirip, Fransız filolojisine girmiş ve hocası Cemil Meriç'i hemen hergün ziyaret etmiş, bitmeyen enerjisi ile saatlerce ona okumuş, çalışmalarına yardımcı olmuş, hatta Cemil Meriç'in çıkarmayı düşündüğü "Avrasya" adlı bir dergide onun sağ kolu olmayı kabul etmiştir. Proje aşamasında kalan bu dergi çıkarılamamış, fakat Cemil Meriç ile Berke Vardar'ın çalışma arkadaşlıkları ve dostlukları yıllarca sürmüştür. Anne ve babasının binbir naz ve niyazıyla büyüyen Berke Vardar, hocasına yalnız sahaflardan paket paket kitap taşımakla kalmamış, Tapduk'a odun taşıyan Yunus misali, bir kış günü, hocasının evine sırtına vurduğu kömür çuvallarını bahçeden taşıyıp getirerek, teslimiyetin ve ilme saygının en güzel örneklerinden birini vermiştir.

Cemil Meriç'in ölümünün ikinci yıldönümünde Çemberlitaş Basın Müzesi'nde yapılan anma toplatısında Berke Vardar Cemil Meriç'i şu cümlelerle anlatıyor:

"Yüce Cemil Meriç, gerçekten de altını çizerek ve vurgulayarak bu sözcüğü kullanıyorum, her yönüyle bu niteliği hakeden bir kişiydi ve çok yönlü bir kişiliği vardı. Bu kişiliğin tümünü kucaklayabilmek, anlayabilmek ve anlatabilmek, nerdeyse olanaksızdır. Bunu yapabilmek için, Cemil Meriç denli yetenekli olmak gerekir, bireşim gücü bulunması gerekir, insanın. Cemil Meriç'in en önemli yönlerinden biri öğretmenliği idi, öğretmenliği çok geniş kapsamlı bir kavram olarak değerlendirir ve eğer deyim yerindeyse öğretmenliği topyekün öğretmenlik olarak anlardı. Öğretmenle öğrencisi arasında akrabalıktan çok daha ileri düzeyde bir yakınlık vardı Cemil Meriç'e göre. Bu yaşamın tüm görünüşlerini kucaklar

ve karşılıklı çok yoğun sorumluluklar getirirdi. Öğretmen, öğrencisinin her eyleminden sorumlu bir kişiydi Cemil Meriç'e göre, onun için en iyi biçimde yetişmeliydi. Cemil Meriç'i ilk kez, 1953 yılının eylül ayının son pazartesi günü, öğleden sonra, saat ikide, lise son sınıf-onikinci sınıf o devirde Fransızca dersine girdiği zaman gördüm.

Derse başlamadan önce, haftada altı saat dersi vardı, İngilizce bölümünün de öğrencilerinin katılması koşuluyla, neden en az bir batı dilini, gerektiği biçimde öğrenmek gerektiğini anlattı. Bir güdülenme yaratmaya çalıştı ve "Bir batı dilini öğrenme olanağı bulup da öğrenmeyen kişi, kundura boyacısı bile olamaz" dedi. Bunun çok uzun bir yol olduğunu, zahmetli bir süreç olduğunu da hemen ekledi. Üç-dört ayda, altı ayda, iki yılda, yirmi yılda, bir dil öğrenilemez, derdi. Bunun ne denli doğru olduğunu, yıllar geçtikçe, ben ve arkadaşlarım daha iyi anladık . Neden bir batı dili? Dünyaya açılmak için, evrensel değerlere gerektiği biçimde yönelebilmek için ama bu arada kendi öz dilimizi de küçümsemeyerek. Cemil Meriç'e göre kişi öz dilini, ancak bir başka dil öğrenerek daha iyi kavrayabilirdi. Burada sözkonusu olan batı dili bir rastlantı sonucu Fransızca idi. Cemil Meriç İngilizce öğretmeni, Almanca öğretmeni olsa da, değişmezdi. Batı dillerini birbirinden ayırmazdı zaten. Yol aldıkça, ilerledikçe, bilgilenmede hocamızın bizlere ne denli önemli bir ışık tuttuğunu daha iyi gördük. Bu gerekçeli anlatış, iki ay sürdü ama gerçekte tüm yaşam boyunca sürdü. Hocamız 53-54 öğretim yılındaki dersinde Rönesans'tan, Yeniden Doğuş çağından yola çıktı. Montaigne'i anlattı, onun dingin düşünürlüğünü vurgulayarak, La Fontaine'in ne kadar derin bir düşünür olduğunu anlattı. Daha ötelere giderek, Montesquieu'ler, Diderot'lar, Rousseau'lar, Voltaire'ler ve Ansiklopedistlere geldi. Ondokuzuncu yüzyıla çıktığımız

da, önce Balzac, ardından belki de aynı zamanda Hugo. Yirminci yüzyıla fazla önem vermediğini hatırlıyorum ama o yirminci yüzyılın da önemli yönlerini özümsemesini bilmiş ve bunu bizlere iletmeyi de başarmıştır. Cemil Meriç, tüm ilişkilerinde ve öğretmenlik öğreticilik ile ilgili ilişkilerinde her zaman hoş görülüydü. Şakadan bazen kızdığı olurdu ama her zaman engin bir hoşgörüsü vardı. Hoşgörü göstermediği tek kişi, kendisiydi. Öz eleştirisi çok güçlü bir kimseydi. Sürekli biçimde kendi kendini eleştirirdi. Bu da bize ders olurdu. Yazdıklarını hiçbir zaman beğenmezdi, hep bir vicdan azabı ile onları matbaaya yollamıştır. Hep yetersiz bulur, baştan alır, yeniden yazardı. Bir sayfa onbeş defa yazılabilirdi. Aslına bakarsanız ve Cemil Meriç'e göre doğrusunu isterseniz, hiçbir şey yayınlanamazdı. Salt bir düşünce olarak herşey baştan başa ele alınacak, üzerinde durulacaktı. Biçim sorunları da gerçekten Cemil Meriç'te çok önemliydi. Bir tümcede "de" nin (dahi anlamındaki) fazlalığı, eksikliği, başlangıcının şöyle veya böyle olması son derece önemliydi. Neredeyse Cemil Meriç' te biçim, içerikten öne çıkmıştı. İçeriğin elbet önemi var ama Cemil Meriç'e göre salt bir içerik fazla bir değer taşımazdı. Çünkü kendisi de herşeyden önce bir yazım adamıydı, biçim çok önemliydi. Biçim zaten içeriğin yoğrulma sürecini de yansıtan bir öge idi. Cemil Meriç çok özverili bir kimseydi. Yalnız öğrencilerine karşı değil, kendisiyle ilişkiye girmiş herkese karşı. Milli Eğitim Bakanlığı'na veya başka yayın evlerine çeviriler yapan değerli kişiler (Avni Yakalıoğlu, Çengelköy'deki lâkabı ile Sakallı Avni, 7-8 Hasan Paşa'nın torunu Mahmut Sait Kılıççı bunlar arasında yer alır.) kitaplarını baştan başa ona okurlar, çeviri yanlışlarını düzelttirirlerdi. Bu, günler ve günler sürer. Ve Cemil Meriç bundan sadece sevinç duyardı. Öğretmenlik ilişkisi aramızda 1953 yılında başladı ama hiçbir şekilde sona ermedi. Bu gün de sona ermiş değildir. Sü-

rekli biçimde Cemil Meriç'in kişiliğinin çeşitli yönleri yüreğimizde, gönlümüzde filiz vermeye devam etmektedir. Cemil Meriç konusunu tüketmeye olanak yok kuşkusuz. Ben kendisine V. Hugo'nun "Hernani" adlı oyunundan sayfalar okuyordum, o ezberliyordu. Ertesi sabah bana, Türkçeye çevrilmiş dizeler okuyor, ben yazıyordum.. Ne mutlu Cemil Meriç'le birlikte çalışmış olanlara!"

Cemil Meriç'in sadık talebe dostlarından bir başkası da, şimdi Fransa'da yaşayan Server Tanilli (Server Feridun)'dir. Yine hukuk fakültesindeki hocalık yıllarından Cemil Meriç'in yakınları taifesine katılan, bu romantik ve geniş tecessüslü insan, senelerce Cemil Meriç'e gelip gitmiş, onunla beraber çalışmış, beraber ağlayıp, beraber gülmüştür. Server Tanilli, hocasının çocuklarıyla da çok dostane ilişkiler geliştirmiş, daha ilkokulu yeni bitiren Ümit'e Eflatun'un Devleti'ni ithaf edip, hediye etmiştir. Cemil Meriç ile Server Tanilli'nin ilişkisi ne yazık ki, sonuna kadar böyle gitmemiştir. Server Tanilli Cemil Meriç'in Göztepe'deki evinin salonunda, hocanın bir başka öğrencisi ile, o da hukuk mezunu olup Konya'da avukatlık yapan Fikret Kılıçkaya ile, giriştikleri ideolojik bir münakaşa sonunda hocanın evinden ayrılmış, bir daha da gelmemiştir.

Cemil Meriç'in dostu olan bir başka talebesi de Fuat Andıç'tır. Porto Rico Üniversitesi'nin iktisat bölümü öğretim üyeliğinden emekliye ayrılan bu vefalı dost, şimdi Waşington'da yaşamaktadır. Fuat Andıç her yıl Türkiye'ye geldikçe hocasını aramış, onunla olan göbek bağını hiç unutmamıştır. Fuat Andıç gibi iktisat profesörü olan eşi Suphan Berk Andıç, Cemil Meriç'in hayran olduğu nadir kadınlardan biridir. Fuat ve Suphan Andıç'la Meriç'lerin dostluğu 1950'li yıllarda yani Andıç'lar İngiltere'ye gitmeden önceki

günlerde çok yoğunlaşmıştır. Andıç'larla Meriç'ler birlikte Salacak Plajı'na veya Şile'ye geziler düzenlerler. İngilizce veya Fransızca gazeteleri, kitapları birlikte okurlar, gezi dönüşü araba içinde birlikte şiirler, şarkılar söylerler.

Fuat Andıç'ın evvelce Edinbourg'dan, sonra uzun yıllar boyu Porto-Rico'dan yolladığı mektuplar Cemil Meriç'i çok memnun eder. O da Fuat Andıç'a içini döken, hayatının âdeta fezlekesini çıkaran mektuplar döşenir. Hocasının ölümünün üzerinden dört koca yıl geçtikten sonra, Fuat Andıç 30/1/91 tarihinde, Ümit'e yolladığı mektupta şunları yazar:

"Sevgili Ümit

..Baban hakkında çıkacak kitabı merakla bekliyorum. Kitaba benim birşeyler yazma davetin beni çok mütehassıs etti. Muhtevasını tam bilemediğimden kısa ve özlü birşey yazmak güç. Haddizatında hoca hakkında bir iki sahife yazılamaz. Hiç olmazsa ilm-ü irfanı hakkında bir cilt, hocalığı hakkında bir cilt, dostluğu ve insanlığı hakkında birkaç cilt yazmak lazım. Hayatımda tanıdığım en büyük adamı, en çok sevdiğim arkadaşımı ve benim üzerimde en büyük tesir yapanı, yani Cemil Meriç'i birkaç sahifeye sığdırmak ehliyetine maalesef sahip değilim.. Keşke olsaydım.

Eserlerinden ismen tanıdığım babanı, tesadüfen bir akrabamın evinde, Kadıköy'ünde tanıdım. Sene sanıyorum 1947 idi. Dünyalar benim olmuş kadar sevindimdi. Yazılarından tanıdığım Cemil Meriç benimle konuşuyordu. Yuvarlak yüzü, kalın camlı gözlükleri ve çocuksu gülüşü ile Cemil Meriç senin, benim gibi bir insandı. Ne bekliyordum acaba? Şimdi pek bilemiyorum; herhalde sakallı, yaşlı başlı bir allame. Halbuki çok gençti. Şaşırmadım desem, yalan.

Siz o zaman Paşa Limanı'nda, Koru'nun eteğinde oturuyordunuz, biz Sultan Tepesi'nde. Hoca ile bir müddet daha olabilmek için sizle beraber ben de o evden ayrıldım, tramvayla Üsküdar iskelesine geldik ve sizin eve kadar beraber yürüdük. Sen ve ağabeyin yolda yoruldunuz. Baban Mahmut Ali'yi, ben de seni kucağımıza aldık. Ve sen o gün bana ismimi taktın: "Ufuat Amca".. Babandan bana Fransızca dersi vermesini rica ettim.. Haftada iki defa diye başlayan dersler, üçe, dörde, beşe çıktı; Fransızcadan felsefeye, edebiyattan, tarihe, sosyolojiye geçtik. Her geçen gün beni, ilme, fazl'a, insanlığa bir parça daha yaklaştırdı. Düşünebilme ve düşünme zevkini babana borçluyum.

Münasebetimiz hoca-talebe münasebetinden pek çabuk ve kolay çıktı. Ben Amerika'ya tahsile gidene kadar ayrılmaz iki arkadaştık. Benim dostlarım onun dostları, onun dostları benim dostlarım oldu. Eşime de hem hoca, hem ağabey idi. Beraber rakı içtik, dostlarımızla, şarkı söyledik, kılı kırk yararcasına münakaşalar ettik, beraber okuduk, düşündük. Ve beraber geçen günün veya gecenin, bittiğine üzüldük.

Evet, enteresan müşterek dostlarımız ayrıca dostluğumuza renk ve neşe kattılar. Şimdi hepsi rahmetli olan o dostları hatırlamamak mümkün mü? Yetmişlik dostumuz Sabih Şevket Çengeloğlu; bana felsefe zevkini veren hocam İhsan Kongar; Hariciyeden emekli Sedat Zeki; kimyacı Sakallı Avni. Bu birbirleriyle uyuşabilmesi muhal fakat kendi âlemlerinde bir şahsiyet olan insanları, hoca nasıl kaynaştırır, nasıl ağzına baktırırdı. Sonra etrafında ilim almaya gelen bir sürü genç de olurdu. Genç ihtiyar herkes birşeyler öğrenirdi hocadan. İftiharla söylüyorum, ben galiba herkesten çok öğrenirdim. Hocanın her ağzından çıkanı beynime gömerdim. Bana şunu veya bunu oku demesine lüzum yoktu. Hocanın bahsetti-

ği her eser mutlaka okunmalı idi.. Çoğunu okudum diyebilirim.

İstikbali kim bilebilir ki? Meğer kısmet Amerika'da kalmak imiş. Ama yazları İstanbul'a geldiğimde çoğu günlerimi sizde geçirirdim. "Aman derdi hoca, oku bana biraz, kötü aksanlardan pek bunaldım". Bildiği her lisanda mükemmel aksanı vardı. "Oku bana biraz"? İngilizce, Fransızca, Türkçe.. ne isterse saatlerce okurdum. Gözlerim yorulur, boğazım kururdu. O bile bana bir zevkti. Okkalarca irfan aldığım insana, dirhemle bile olsa birşeyler verebilme zevki.

Bilirsin ya Ümitçiğim, dünyada gezip görmediğim pek az yer var. Bir sürü üniversitede ders verdim, birçok memleketlerde müşavirlik yaptım. Profesörler, alimler, devlet adamları tanıdım. Çok sevdiğim dostlarım oldu. Ama ne baban gibi bir insan-hoca'ya rastladım, ne de baban kadar yakın dostum oldu.

Bütün kitaplarını okudum babanın, hala da okuyorum. Tekrar tekrar kafamı terbiye için, dostumu anmak için. Kim bilir ne zaman bir Cemil Meriç daha gelir Türkiye'ye? Kimbilir ne zaman... Ne baban sığar, birkaç sahifeye, ne ben sığdırabilirim onu? Büyük adamların biyografilerini büyük adamlar yazar. Benim yazabildiğim bir kısa mektup sana.."

Nacak sokaktaki yılların bir başka ismi Cemil Meriç'ten Fransızca ders alan ve Nacak sokaktaki evin sahibi gümrük komisyoncusu Sıddık Bey'in torunu olan Bülent Tahiroğlu'dur. Bülent Tahiroğlu bugün Roma hukuku Profesörüdür. İlginç olan husus Cemil Meriç'in talebelerinin önceden birbirlerini tanımamaları, ancak hocanın evinde tanıştıktan sonra, kendi aralarında da dost olmalarıdır.

Cemil Meriç Nacak sokaktaki o güzel evde günlerini nasıl geçirir? Gözlerini kaybettiği yıla kadar sabah pek erken kalkmaz. Kalktıktan sonra yaz-kış açık pencere önünde biraz jimnastik yapar. Kahvaltıdan sonra evin sol kısmındaki kütüphanesine çekilir, kitaplarına kapanır. Bir ara Fevziye Hanım kapıyı hafifçe açar, orta şekerli kahveyi, sigarasını yakan Cemil Meriç'in önüne koyarak çekilir. Cemil Meriç bir kitabı kapatır, ötekini açar. Okur, bazen dolma kalemle kitabın kenarına küçük bir not yazar. Sonra okumaya devam eder. Birden zil çalar, ülkenin genç aydınlar ordusundan heveskâr bir delikanlı gelmiştir. Önce hoş-beş edilir, gazete ve dergilerden haberlere bakılır, sonra yoğun bir çalışma başlar. Vakit öğlen olmuştur ama ne genç üstad, ne de çiçeği burnunda öğrencisi saatlerin geçtiğinin farkına varmıştır. Fevziye Hanım oda kapısını tıkırdadıp içeri gelmese, çalışma aynı hızla belki de gece yarısına kadar sürecektir. Salonda büfenin önündeki dörtköşe büyük masada kömür ateşinde pişmiş nefis köfteler, pilav, salata eşliğinde yenir, üstüne de bir karpuz çekirdeklerine kadar tüketilir. Artık yemek işi bitmiş demektir. Yemekten sonra Cemil hoca biraz istirahat ister, kendisine birşeyler anlatılır veya hafif birşeyler okunur. Yarım saat sonra çalışma yeniden başlar ve bu minval üzere lambalar yanıp, boğaz suları kararana kadar sürer gider.

Eğer o gün Fakültede ders günü ise, Cemil Meriç, Nacak Sokak yokuşunu bir koşu iner, Paşa Limanı'nın yeşil-mavi manzarasını 3-5 adımda geçer, eski, ahşap ve zarif Üsküdar İskelesi'nden vapura binip Eminönü'ne varır. Mercan yokuşunu bir solukta aşar ve tam dakikasında derse girer. Ama öğrenciler, büyük çoğunluğu ile ruhunu kanatlandırmaz Cemil Meriç'in. Yıllar sonra o günlerin küskünlüğünü önce Jurnal'e döker, sonra bu ülkenin "asaletini kaybeden İrfan" yazısı ortaya çıkar.

"İrfanı hisarla kuşatmış Doğu, mabede bezirgan sokmamış. Yıllarca davar gütmüş, odun taşımış çömez. Meşaleyi çetin imtihanlardan sonra tutuşturmuşlar eline. "Emanetleri ehline tevdi ediniz" demiş din. Mürit, ceset; Can, mürşidin nefesi. Hint'te hocaların soyadı taşınırmış. Karabetlerin en mukaddesi, şakirtle üstad arasındaki bağ. Asırlar geçti, birer birer söndü meşaleler. İrfan asaletini kaybetti. Hafızaya çakıl taşı gibi saplanan bilgi kırıntılarına yeni bir ad bulduk: Kültür. Genç kuşaklar, Batının bit pazarlarından ithal edilmiş bu hazır elbiselere küçümseyerek bakıyor. Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmez, yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir, isteyen, arayan, susayan". (Bu Ülke, 5. baskı, s.86)

Fakülte çıkışı ibadet eder gibi sahaflara uğrar Cemil Meriç, en çok da Nizamettin'in dükkânına. Ve hiçbir zaman da eli boş dönmez. Nizam onun sahafların Beyazıt Camii kapısından içeri girdiğini görür görmez tavladan doğrulur, "Cemil Bey gel gel, yeni kitaplar aldım, dün" diyerek, loş dükkânına dalar.

Bu iki insan arasında garip bir ilişki vardır. Nizam, birinin öldüğünü veya bir yerde kitap satıldığını duyar duymaz, oraya gider. Kütüphaneyi bir kartal dikkati ile baştan aşağı tarar, bir veya iki kitabı peyler ve kütüphanenin tamamını bu bir-iki eser için alır. Cemil Meriç çok defa yazma veya numaralı eser olan bu kitapların alıcısı değildir. Nizam onları meraklısı bir paşa torununa yüklü bir fiyata satar, böylece hem masrafını çıkartır, hem de kâr eder. Geri kalan kitapların bekâreti Cemil Meriç'e aittir. "Kütüphanemden çok memnunum, beni tatmin ediyor" dediği kütüphanesinin yarıdan fazlasını Cemil Meriç, Nizam'ın bu dostluğu sayesinde ve memur maaşıyla yapmıştır. Bu yoldan Cemil Meriç İstanbul'u terkeden pek çok Rum, Ermeni ve Yahudi'nin kitabını, Said

Halim Paşa'nın kütüphanesinden Felsefe dergisini (Revue Philosophique), Metafizik ve Ahlak dergisini (Revue De Métaphysique et de Morale), Sosyoloji yıllığını (Année Sociologique) almıştır. Cemal Reşit Rey'in babası olan eski Dahiliye Vekili Ahmet Reşid Bey'in kütüphanesinden Spencer'ler, Rıza Tevfik'in kütüphanesinden Stuart Mill'ler, Marx ve Engels'in kitapları Cemil Meriç'in kütüphanesindeki tahtlarına kurulurlar. Ümit Meriç 1971'de Paris'e giderken Nizamettin'e yurtdışından ne arzu ettiğini sorar, o da ona lacivert bir bere sipariş eder. Nizamettin kendisine çok yakışan bu bereyi ömrünün sonuna kadar başından çıkarmaz, böylece dükkânına her gelişinde kendisine başımın üstünde yerin var dediği Meriç'lere olan dostluğunu bir kere daha kanıtlar. Yine Sahaflarda rahmetli Muzaffer Hoca'nın dükkânı Cemil Meriç'in evine Esat Lami Bey'in kitaplarını kazandırır. Sahaflardaki İsmail Efendi'nin, Beyazıt Hamamı civarındaki Nişan Babikyan'ın dükkânı Cemil Meriç'in kütüphanesinin raflarını tavana doğru yükselten eserleri sağlayan birer define mağarasıdırlar. Kitap sergileri, özellikle dişçilik fakültesi civarındaki Selahattin Bey'in sergisi ve kitabevi, Mercan'daki Ermeni kitapçı, Tünel'deki Madam'ın ve onun karşısında daha aşağıdaki, iki Yahudi'nin kitabevi ve nihayet Hachette. Bazen bir ansiklopedinin veya lügatın bir sayısı bir kitapçıdan, bir başka sayısı bir başka kitapçıdan bulunur. Böylece bazı seriler ancak yıllar sonra tamamlanmıştır. Meriç'in kütüphanesi oğul vermiş olan bir kovandır. Ahmet Akad'ın, Berke'nin, Server'in.. kütüphanelerinin temelinde Cemil Meriç'in kütüphanesi yatar. O daha iyi bir nüshasını bulduğu eserin ilk nüshasını ya mahçup olmasınlar diye çok ucuz bir paraya talebelerine verir, ya da ısrarla hediye eder. Dört kişilik bir aileyi maaşı ile geçindiren Cemil Meriç'in ev kirasını kayınbiraderi Reşit Bey vermektedir. Cemil Meriç Türkiye'nin sa-

yılı özel kütüphanelerinden biri olan ve bir yerde en önemli eserlerinden biri kabul edilebilecek olan kütüphanesini işte böyle ömrü boyunca tuğla tuğla üstüne kayarak inşa etmiştir. Cemil Meriç'in ifadesi ile bunda "yırtık çorapla gezmeye razı olan ve bana şunu al, bunu al demeyen Fevziye Hanım'ın kanaatkârlığının ve gözü tokluğunun" büyük payı vardır.

Cemil Meriç sporu çok sever dedik. Bahar ve yaz aylarında mutlaka sabah erken bahçeye çıkar. Asırlık çam ağaçlarından biri, onun sallanması, kendini yukarı aşağı çekmesi için bir dalını dostane uzatmıştır. Çamın dibinde sarı nergizler kocaman sarı gözlerini açmış, civardaki leylak ya da ıhlamur ağaçları kokularını cömertçe etrafa yaymışlardır. Hele defne çiçekleri-Marx'ın en sevdiği bitki olduğunu ilave edelim-buruk kokularını nasıl da şerha şerha sunmaktadırlar havaya! Boğaz, ağaçların arkasına kâh saklanarak, kâh ortaya çıkarak kendisini göstermektedir. Bahar aylarında göğe çılgın kahkahalarla yükselen mor salkımların, pembe-beyaz elma çiçeklerinin, yusyuvarlak, bembeyaz açan kartoplarının sonsuz saltanatını da unutmamak gerek. Cemil Meriç zaman zaman evinin arkasındaki Fethi Paşa korusunun küçük taşlı, çimenli patikalarına girip, çalıları elleriyle aralıyarak bu esrarlı ormanın derinliklerine dalar. Kış günlerinde ise karların altındaki kırık dal parçalarını, çamların kozalaklarını toplayarak, sobayı üflemek için nefes tüketen Fevziye Hanım'a malzeme yetiştirir. Bu koru Meriç'lerin evini çeviren muhteşem bir çerçeve gibidir. Sık sık kumanyalarını alırlar, çocuklar önde, karı-koca Meriç'ler arkada, kollarında yastıklar ve kitaplar korunun sevdikleri bir köşesine giderler. Yakartepe'nin Kuzguncuk üstlerinden Boğazı gören bir yamacında oturup piliç yedikleri, kemiklerini köpekleri Karaburun'a temizlettikleri o sakin İstanbul öğleden sonrasını

küçük Ümit hiç unutmamaktadır. Bu yıllarda Cemil Meriç'in bir de dama tutkusu olduğunu ve Üsküdar İskelesi'nin yanındaki kahvelerde onun bileğini bükecek bir tek damacının bile kalmadığını hatırlatalım. Akşam dama zaferi dönüşü Cemil Meriç, kollarına meyva paketlerini yığar, hafif çiseleyen yağmur altında Üsküdar'dan Nacak sokağın sonundaki eve kadar koşar adım gelir. Tam Fevziye Hanım kapıyı açtığı sırada ne kadar mandaline ve elma varsa hepsi birden ıslanan elbiselerinden fırlayıp kendilerini salonun ortasına atarlar.

Cemil Meriç'in evi o yıllarda sık sık dost ziyaretlerine sahne olur. Kimler gelmez ki evine? Çengeloğlu Tahir Paşa'nın oğlu Sabih Şevket Çengeloğlu, fakülteden meslektaşıdır Cemil Meriç'in. Bu "güldüğü zaman camları şangırdatan zat" İkinci Meşrutiyet yıllarında İstanbul Tünel İdaresi'nin başında bulunmuş, İngilizce ve Fransızcayı ana dili gibi bilen, müzmin bekâr bir zattır. "Ayol" diye söze başlar ve hayatın her saniyesinde ömür peteğine bal damlatmak ister. Uzun yıllar Fener yolunda bir prensesin köşkünün bahçe kapısının yanındaki tek kişilik bir odada yaşamış, sabah-akşam soğuk su ile yıkanmış, elinde gümüş topuzlu bastonuyla Kalamış'a kadar yürüyüşler yapmış, dönüşte çilingir sofrasını hazırlayıp duvardaki udunu kollarına alarak gecelerini musiki ile demlemiş bir geçmiş zaman efendisidir. İki üç araba ile Şile'ye yapılan bir yaz gezmesi gecesinde Fuat ve Suphan Andıç'larla beraber yine ortak dostları olan Halil Bey'in Erenköyü'ndeki villasında, piyanonun başına oturup "Yağma yağmur, esme rüzgâr, yolda yolcum var benim" şarkısını hanımeli kokan sokaklara kadar taşırmış, ama bu yolcu Sabih Bey'in binbir türlü hatıranın ayrıntısına gömülü olan odasına hiç mi hiç gelmemiştir. Sabih Bey 94 yaşında öldüğü vakit arkasında kendisine ağlayan Erenköy hemşire okulundaki talebelerinden başka kimse bırakmamıştır. Cemil Meriç onu sever fakat daha

çok da kızar. Cemil Meriç'in çocuklarına hayatı bütün lezzetleri ile yaşamaları gerektiğini söyleyen Sabih Bey için Cemil Meriç Jurnal'de "Bu Ülkeyi Sizler Batırdınız" başlıklı öfke dolu bir yazı yazar.

Cemil Meriç'i ziyaret edenler arasında Moda'dan kalkıp o devir için pek az kişide bulunan kuyruklu Amerikan arabasına, beyaz yeleli şair Salih Zeki'yi de alıp gelen İskender Fikret Akdora da vardır. Sokakta veya bahçe aralarında oyun oynayan mahallenin çocukları için bu arabanın yokuşu bir solukta tırmanıp, Meriç'lerin bahçe kapısı önünde durması, aydan bir uzay gemisinin kalkıp gelmesi kadar ilginç ve şaşırtıcıdır. Her iki şair de yeni çıkan incecik şiir kitaplarını Cemil Meriç'e özenle ithaf edip imzalamışlar, kitapları getirmeyi de bir ziyaret vesilesi kılmışlardır. Bu Ülke'de "Yunana kaçış" başlığı altında ufak fırça darbeleri ile manevî portresi çizilen Salih Zeki için Cemil Meriç "Bu topraklarda yaşayan son Yunanlı sayardı kendini. Oysa iliklerine kadar Türk'tü. Gururu ile, zevkleriyle, zaaflarıyla"diye yazar. Nitekim monoklsuz edemeyen bu ihtiyar delikanlı, Fevziye Hanım'ın kurduğu sofrada lâl renkli pancar turşusunun suyunu, cam bardağına doldurup, sonuna kadar lezzetle içecek kadar zevkleriyle Doğuludur.

Yine Meriç'leri Refik Halid (ve karısı) ziyaret edecek, batmak üzere olan ömür güneşinin son pırıltıları ile bu genç yazarın evini aydınlatacak, Cemil Meriç'in çocukları kadar kedisini de sevecektir. Hasan Ali Yücel uzun, kalın ve uçları göklere yükselen kaşları ile Cemil Meriç'in sohbetine gelecek, ona bir çeviri veya bir telif eser sipariş ederek, geldiği gibi ihtişamla kalkıp gidecektir. Ümit Meriç ömrünün ilk 500 lirasını, bir çevirisinin ücreti olarak babasına getiren Hasan Ali Yücel'in elinde görecektir.

Elazığ'dan dostları olan dişci Ekrem Uzel, Meriç'lerin o yıllarını şöyle anlatıyor: "Üsküdar'ın koruluklan içinde ahşap bir konakta mütevazi yaşamları içinde ışıklar saçan bu çiftin etrafında, uçuşan kelebekler gibi misafirler gece gündüz eksik olmazdı. Şahsımda Cemil Meriç yalnız değil, eşiyle birlikte izler bırakan bir insandır. O Fevziye Hanım ki kocasına, inanarak, severek bağlanan ve daima destek olan münevver bir eştir. Özlemle evlerine koşar ve her defasında gönlümüzden midemize kadar doyarak ayrılırdık ordan. Yalnız biz mi? Her gidişte yeni simalarla tanışmak kaydıyla. Musikiden ilmi ziyafetlere kadar.. Nasıl başa çıkarlardı, nasıl yetişirlerdi?

Tatlı dil, güleryüz, dervişâne kanaât, bol bol gönül zenginliği.. Feleğin hertürlü cefasına da öyle birlikte tahammül. Şimdi gözümün önünde film gibi seyretmekte o âlemler. Her hali ve halleri orijinal. Gülüşü, nüktesi, coşuşu. İsmini "Meriç"ten alması tesadüf değil, benzeri. Şiir okuduğu zaman şelale olur, fikir saçtığı zaman kasırga. Başı şahika gibi dikilir, gözleri büyür, heyecan kaynağı farlar haline gelir. Hal-i işbaa gelmiş o tabiî tavırlarını tasvir, taklit etmek mümkün değil. Onu dinlemek artık bir zevk. Zaten eserlerinde de seci ve kafiyeli, heyecan, kudret dolu ifadeler görülmektedir. 1950'lerde ben Beyazıd'ın Mercan semtinde oturduğum zaman kendisini bir doçent dostla (Hayri Sözen ile) tanıştırdım. Cemil Meriç'ten pek hoşlanan dostum ona yakınlık duygusu gösterince verdiği cevap şu oldu:

— Biz ki başları aynı kitaplara eğilen kimseleriz, bizden yakın akraba olur mu?

Hayatın soğuğunu sıcağını (kerm mü serdini) yaşamış, her cilvesini görmüştü. Özenildi, taşlandı fakat Himalaya doludan ne kadar zarar görür ki. Çok eskiden bir gece bizde kalmışlardı. Sohbet sırasında sormuştum:

— Sana şöyle diyorlar diye,

— Efendim dedi, ben okuyan bir insanım. Evime derse gelenler, aşımdan beraber yiyenler, masamda çeşitli kitapları görünce kendilerine göre hüküm veriyorlar. Hatta bunlardan bazı çocukların giysilerinde bir sökük görürsem belli etmeden "Haydi derim benim şu eskileri giy de, bahçede oturup çalışalım" ve evden çıkarken de gizlice "Fevziye biz gelinceye kadar şu delikanlının söküklerini dikiver." İşte o gibi sözler de bu insandan çıkıyor.

O doğru bildiği yolda yürümüş, daima kendinden vermiş, bir alime yaraşır şekilde yaşamıştır".

Yıllar ilerlemektedir. 1953'te Cemil Meriç'in görme gücünde hissedilir bir gerileme olmuştur.

12,5 miyopisi ve kuvvetli hipermetropisi vardır. Artık eliyle sık sık kaldırıp, burnunun tam dibine yerleştirdiği kalın camlı gözlükleri ile görüş gücünü kuvvetlendiremez hale gelmiştir. Salâh Birsel'in sözünü ettiği olay, yani Cemil Meriç'in masanın üstüne iskemle koyup, çıplak ampule yaklaşarak kitap okuma olayı bu İkinci Meşrutiyetin yüksek tavanlı evi için de doğrudur belki. Ama harfler, hele de büyük lügatın (Grand Dictionnaire) o büyüteçle okunacak harfleri Cemil Meriç'in gözlerini yemiş bitirmiştir. Cemil Meriç Cumhuriyet Gazetesi'nin kırmızı harfli koca başlığını bile zorla sökebilmektedir. Birgün ailece Çatalca'daki uzak hısımlardan birinin, Ahmet Çipe'nin evine giderler. Yemek yenir, sohbet edilir, ev sahiplerinden izin istenip, kalkılır. Bir kat merdiven inilecektir fakat merdiven boşluğunun lambası bozuktur. Cemil Meriç, Fevziye Hanım'ın kolundadır ama son basamak diğerlerinden çok daha fazla yüksektir. Basamakların yeknasaklığına alışan ayaklar bu büyük mesafeyi kestiremezler ve Cemil Meriç'in bir anda dizleri kesilir, Cemil

Meriç yere yıkılır. Dışarı çıktıklarında Fevziye Hanım'ın dünyasını karartan şu cümle eşinin dudaklarından dökülür: "Fevziye, hiçbir şey görmüyorum. Elektrikler mi kesik?". Ne yazık ki kesik olan, artık kesilmiş olan Cemil Meriç'in göz sinirleriyle beyin hücreleri arasındaki bağlantıdır. Cemil Meriç artık kördür. Dudaklarını yakan, yanında söylendiği zaman onu öfke girdablarına çekip götüren kelime: Kör. Evet, kör.

"Dante, cehennemi anlayamamış dostum. Cehennem hatıraların küllenmesi, ümitlerin susması. Cehennem haykıramamak, ağlayamamak. Cehennem çöl değil, kuyu; sularında yıldızlar parıldamayan kör bir kuyu cehennem. Çölde yıldızlar konuşur, rüzgâr konuşur.

Görmek, yaşamaktır. Vuslattır görmek. Her bakış dış dünyaya atılan bir kementtir. Bir kucaklayıştır, bir busedir her bakış. Gözbebeklerimizden fışkıran seyyale, mekân canavarını bir anda ehlileştirir. Görmek sahip olmaktır. Gören hangi hakla yalnızlıktan şikâyet edebilir? Mevsimler bütün işveleriyle emrindedir, renkler bütün cilveleriyle hizmetindedir. Çiçekler onun için açılır, şafak onun için pırıldar. Gütenberg matbaayı onun için icat etmiştir. Hugo o okusun diye yazmıştır şiirlerini. Şehrin bütün kadınları onun için giyinip süslenir. Çocukların tebessümü onun içindir".

Gerçekten de "uçuç böceklerinden gergedanlara kadar her mahluka göz nuru bahçeden, o ilahî güç", onun gözlerini neden almıştır acaba? Necip Fazıl'ın dediği gibi gözleri içdünyayı daha iyi görsün diye mi kapanmıştır dış dünyaya? Bu büyük sorunun cevabını bilmiyoruz. Bildiğimiz şu ki, Cemil Meriç 1954 yılının ilkbahar aylarında yani otuzsekiz yaşında iken gözlerini ebediyen kaybetmiştir. Ömrünün bundan sonraki bazı günlerinde gözünün açılacağı ümidi, içini yakmış ama her seferinde tıbbın soğuk sesi onu dondurmuştur.

"Tıbbın bugünkü imkânlarıyla gözlerinizin görmesi mümkün değil." Cemil Meriç her seferinde biraz daha yükseklerden uçurumların dibine düşen bir insan gibi, tepeden tırnağa sarsılmış, ve gün geçtikçe sönen ümitleri onu karamsar ve bedbaht etmiştir.

Cemil Meriç acı hakikatı zor kabul eder. Gözünü kaybettiği ilk günlerden biridir. Ailece Üsküdar'a inmişlerdir. Cemil Meriç yeni Valide Camii bahçesine girmelerini ister. Fevziye Hanım çocuklara "Siz oynayın biraz" der. Çocuklar avluda oyuna dalmışken Cemil Meriç, yıllar sonra muhteşem bir kalabalık tarafından cenaze namazının kılındığı o gölgeli mekânda karısının kolunda, üç aşağı beş yukarı yürür ve tutmaya çalıştığı hıçkırıklarla omuzları sarsıla sarsıla ağlar. O günleri yine eski dost Ekrem Uzel'in kaleminden okuyalım:

"Evet, kitap, kitap, kitap. Onun çuvalla kitap taşıdığını bilirim. Herşeyini kitaba veren bu insan nihayet gözlerini de kitap uğrunda eritti. En acı devri başlıyor. Bir güneş nurunu kaybetmiştir. Kara bulutlar bir daha dağılmamak şartıyla. Bir insan ne kadar güçlü olursa olsun, gıdası okumak olan bir aydının dünyası kararmıştır. Dermanı olmayan bu ızdırap nasıl dindirilir? İntihar etmek fikrine kapılmıştır. Yine o nadir kudret, münevver eş konuşuyor.

— Cemil, niye bu kadar egoist oluyorsun,haydi sen öldün kurtuldun, ya bizler ne olacağız? Ben senin elin, kalemin olurum, okurum çevirirsin, söylersin yazarım. Çevren talebelerinle, dostlarınla dolu. Sohbetlerinle yaşarsın.Yeni bir dünyan olacaktır".

Doktorun devamlı aşısı tesirini göstermiş, hastayı yeniden hayata döndürmüştür. Bir çok tercüme ve telif eserler ortada. İşte örnek insan, fedakâr eş, âbide kadın Fevziye Hanım'ı o zaman idrâk etmiş olacağım. Hayatımda herzaman hürmet ve hayranlıkla andığım nadir büyük kadınlardan biri".

Cemil Meriç'in bundan sonraki günleri doktor muayenehanelerinde, hastane sıralarında beklemekle geçmiştir. Nihayet 1954 yılının yazında İstanbul Cerrahpaşa Hastanesine yatar. Doktoru kâmil bir insan, hazik bir hekim olan, Prof.Necdet Sezer'dir. Göz Kliniği olan binanın üst katında sola dönünce karşınıza gelen kapının ardında dikdörtgen bir odanın dibindeki yatakta Cemil Meriç'i bulursunuz. Eskisinden çok farklı, neşesiz, asabi, bambaşka bir insan. Sırt üstü üç ay yatacak, başını ve gövdesini hiç kımıldatmayacaktır.. Güliver, cücelere değil, körlüğe mağlup olmuştur. Cehennemî geçen o sıcak yaz aylarında ameliyat sonlarında gözakına batırılan iğnelerin ucundan beynine saplanan tuzlu su, ona fevkalâde ıstırap vermektedir. Koruyucu meleği Fevziye Hanım hep başucundadır. Ona ya Fransızca bir kitap okur, ya yattığı yerde özenle yemeğini yedirir. Ama ne kadar dikkat edilirse edilsin minicik bir ekmek kırıntısı Cemil Meriç'in omuzundan sırtına kayacak ve hiç kımıldamaması gereken bu gövdeye batmaya başlayacaktır. Küçük Ümit de, dayısının Caddebostan'daki plajında kalmak istememiş, doktorlar gelirken telaşla ya tuvalete ya balkona saklanmış ve her defasında da hastaneden uzaklaştırılma tehlikesini atlatmıştır. O da artık ömrü boyunca sürecek olan yeni bir görevi küçük omuzlarına almış, babasının "nur-u ayn"ı olmuştur.

Hastane ziyaretçilerle dolar taşar: Ahmet Akat, Berke Vardar, diğer dostlar ziyaret günlerinde mutlaka gelirler. Onlar Cemil Meriç'in yanında otururken Fevziye Hanım küçük Ümit'i elinden tutar, horoz ibikleriyle kıpkırmızı kesilen hastane bahçesinde bir telâş çıkar, ya Eminönü'ne Karakulak suyu almaya da yolculuğu biraz uzatarak Caddebostan'daki ağabeysini ve oğlunu görmeye gider. O yaz Cemil Meriç'in annesi Zeynep Hanım ve ablası Zehra Hanım da Hatay'dan gelmişler, hasta ve bedbaht Cemil Meriç'i bir nebze olsun, teselli için ellerinden ge-

leni yapmışlardır. Zeynep Hanım belki biraz da bu acını etkisiyle o yıl sona ermeden, Hatay'da sesiz sedasız göçüp gidecek, 1942'den beri kendisini beklemekte olan eşi Mahmut Niyazi Bey'e kavuşacaktır.

Cemil Meriç gözlerinden arka arkaya birkaç ameliyat geçirir fakat hepsi başarısızdır. Doktor Necdet Sezer gözü açmış, fakat kanama görüp, ameliyatı ilerletmeden tekrar kapamıştır. Gözlerden birine katarakt sonucu perde inmiştir, diğerinde ise retina tabakası çatlamıştır. Necdet Sezer Bey, Cemil Meriç'e yurt dışına gitmesini tavsiye eder. Ama neyle? Üniversitedeki dostlar imdada yetişirler. Cemil Meriç fakülte tarafından "tetkikatta bulunmak üzere" Paris'e yollanmış ve orada iken gözlerini kaybetmiş kabul edilecektir. Resmi evrak tamamlanır, Cemil Meriç, polisten izin alabileceğini ummamaktadır. Fakat beklenen izin çıkar. Cemil Meriç, 21 Ocak 1955'te Tophane Limanı'na yanaşmış olan Tarsus vapuruna tek başına bindirilir. Çok istediği halde beyaz bir ipek kaşkol alamadan, "bir elinde baston, öbüründe bavulu," meçhule giden bir gemidedir artık. Ümit Meriç babasının vapuruna giderken el sallayamaz çünkü dayısı ağlayacağını bildiğinden onu şoförle beraber, rıhtımın arka kısmında bekleyen arabada bırakmıştır.

Yolculuk, sanıldığından daha iyi geçer. Paris'e staja gönderilen iki siyasi polisle (kaderin garip cilvesi) Cemil Meriç ahbap olur. Polisler onu Nezihe Meriç'in kocası zannetmekte ve Nezihe Hanım'ın hikâyelerini aslında Cemil Meriç'in yazdığına inanmaktadırlar. Cemil Meriç derdini bir türlü anlatamaz. Geminin kaptanı Çengelköy'den dostu olan Sakallı Avni'nin bir yakınıdır. Daha gemi hareket eder etmez bir garson Cemil Meriç'in yanına gelir, emirlerini sorar ve bu il-

gi bütün yolculuk boyunca devam eder. Nihayet gemi Marsilya'ya demir atar. Cemil Meriç yine vapurda tanıdığı birkaç iyi insanın yardımıyla Marsilya'dan trene bindirilir ve Paris'e gelir. Paris'te göz hastalıkları hastanesi olan ünlü Quinze-Vingts (Kenzven) Hastanesi'ne yatar.

Hastanenin baş hekimi Madam Şif tarafından muayane edilmesi için günlerce beklemek gerekmektedir. Ancak birgün Doktor Hanım Cemil Meriç'in oda kapısının önünden geçerken, kulağına Fransızcayı mükemmel bir üslûpla konuşan bir erkek sesi takılır. Bu hastanın kim olduğunu sorar ve "Ben, benim dilimi bu kadar güzel konuşan bir yabancı hastaya günlerce sonrası için randevu veremem" diyerek onu hemen o gün muayeneye alır. Rahatsızlık ciddidir, acele ameliyat şarttır. Ameliyat sonrasındaki günlerden birinde yani nekahat döneminde iken Cemil Meriç oda kapısına doğru yürür. Fakat başını iki açık kolunun arasında kalan kapıya çarpar. Ameliyatlı göz yeniden kanamaya başlar. Durum daha da ciddileşmektedir. Yeni bir ameliyat için aradan bir müddet vakit geçmesi gerekmektedir. Cemil Meriç oda arkadaşı olan yaşlı bir Fransız mühendisinin, Mösyö Fuşe'nin davetine icabet etmek zorunda kalır. Bu halim selim, zengin zat ve kibar eşi Cemil Meriç'i birkaç ay evlerinde ağırlarlar. Madam Fuşe Cemil Meriç'e her türlü hizmeti canla başla yapar. Eve gelen Türk dostlara, bu arada Türkçe mektuplarını yazan Sabahat Yavuzer Hanım'a fevkalâde yakınlık gösterir. Kâbusa benzeyen Paris günleri bu dost insanlar sayesinde bir rüyâya dönüşür. Ne var ki gözdeki yüksek tansiyon ve kanama devam etmektedir. Madam Şif son ameliyatları yapmaya cesaret edemez. Cemil Meriç tekrar dönmek üzere Paris'ten ayrılır hatta bir miktar parasını da bankaya yatırır.

"20 Ocak 1955... Bir elinde bavul, ötekinde baston. Bavulunda acıları, korkuları, ümitsizlikleri, bavulunda mazisi. Ve tek desteği Mahmutpaşa'dan iki buçuk lira mukabilinde alınan baston. Bir adam, bir vapurun ambar merdivenlerinden inmektedir. "Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan", gemi meçhule değil, belde-i nura gidiyor. Sonra rüyaya benzeyen günler. Mânâsız ve mânâlı. Çirkin ve korkunç. Sonra bilmem kaç ay Paris. Kenzven geceleri. Kenzven'de her gün gecedir. Istırabı nükte ile yenmeye çalışan bir âciz. Paris, okuduğum romanların en tatsızı, en namussuzu, en kahpesi." (Jurnal, 2.1.1970)

"Ben görmedim Paris'i... Paris evde yoktu... Ben rüyada gördüm Paris'i, gülümsedi ve kayboldu. Neden beni aramak için buralara kadar geldin diye sitem etti bakışları. Promete Kafdağı'na zincirlenmiş, ben hastaneye zincirliydim. Paris'te hastaneye zincirli olmak. Hastaneye ve karanlığa. Reyhaniye'nin çamurlu sokaklarını, kerpiç kulübelerini ve maymun azmanı insanlarını, kötü yazılmış natüralist bir romanın esneten teferruatını okur gibi, yıllar yılı seyreden gözlerim, Paris'te kapalıydılar." (Jurnal, 8.10.1963)

7 Temmuz 1955 günü Yeşilköy Hava Alanı'na inen uçağın açılan kapısının ardında en önde tek başına Cemil Meriç durmaktadır. Gözlerinde karamika, ortası küçücük delikli, telden kolları olan gözlükler, dudaklarında taşlaşmış bir tebessüm yeni ve bambaşka bir Cemil Meriç. Artık adımları bir körün sarsak yürüyüşünü benimsemiştir. Birbirine kavuşma sevinci içindeki aile bu buruk akibeti çarnaçar kabullenecek, Mahmut Ali mızıkasını, Ümit "Bella" adlı saçlı bebeğini hem sevinç, hem üzüntüyle yeniden evlerine dönen babalarının ellerinden alacaklardır.

Bundan sonraki günlerde Cemil Meriç minderleri yüklenecek, eşinin kolunda korunun serin ve tenha bir köşesini seçip oturacak ve Fevziye Hanım'ın kendisine okuduğu Victor Hugo'nun Hernani'sinin Fransızca mısralarını ezberine alarak, kımıl kımıl dudaklarını oynatacak, parmaklarıyla heceleri sayacak ve "yaz Fevziye" diyerek birkaç mısraı manzum bir Türkçeye aktaracaktır. Fevziye Hanım Cemil Bey manzum bir şaheserden, bir başka manzum şaheser yaratırken kendisine mavi-beyaz çizgili bir de güzel elbise dikecektir. Bu arada vefalı talebeleri de sık sık gelmekte, Cemil Meriç'e Paris'te iken abone olduğu günlük Le Monde Gazetesini ve aylık Le Monde Diplomatique'i okumaktadırlar. Ayrıca Hachette'ten Nouvelles Littaéraires ile Tribune des Nations'a da abone olmuştur.

Gazete ve dergiler yalnız okunmakla kalmamaktadır. Cemil Meriç önceleri bir gazete, sonraları ise bir dergi çıkarmak hülyasındadır. Bu konuda kendisine en büyük yardımı Berke Vardar yapacaktır. Küçük dosyalar tertip etmiştir. Tarih, Edebiyat v.s. herşey sistemli bir şekilde alfabetik bir sıraya konur. Hangi derginin, hangi nüshasmda, hangi yazı vardır. Cemil Meriç bunu ezbere bilir. Ebediyen yaşayacak ve gözleri açılacak gibi çalışmıştır. Ölçüyü sonsuz olarak almış, bir sürü eski ve yeni dergi taramış, küçük kâğıt fişlerde aklınıza gelebilecek her konuda, neyi nerede bulacağını belirtmiştir. Art, Mercure de France, Tribune des Nations, vs hallaç pamuğu gibi atılır. O dosyalardan rastgele bir iki örnek: Kore hakkında 5-6 tane makale, 1878 yılının Revue des Deux Mondes'unun 5. sayısından bir yazı ; Ferdinand Lassalle'ın aşkları veya la Revue Britannique'in 6. sayısında çıkmış olan bir makale: Rus hapishaneleri. Ancak yine de belli konulara çakılıdır Cemil Meriç'in dikkati. Bu ilginin odak noktaları bazı dosyalar üzerindeki büyük başlıklardan belli-

dir: Alman sosyalizmi, Fransız devrimi tarihi, Alman felsefesi, Anarşizm vs, hepsi kesilen ve fişlenen bu makalelerin bazı arka sayfalarından da Cemil Meriç'in ilgisinin nerelerde kopuverdiği açıkça anlaşılır. Mesela Saint François d'Assise veya Japon sanatıyla ilgili bir yazı, üzerine kurşun kalemle çarpı işareti konularak iptal edilmiş, dosyalara konmak şerefinden mahrum bırakılmıştır. Mistisizm hemen her zaman, görsel sanatlar, her zaman dünyasının dışında kalmıştır Cemil Meriç'in. Dosyaların biraz daha derinine inersek, % 95'i Fransızca dergilerden kesilmiş makalelerin bazen tamamının, bazen özetlerinin, kitap önsözlerinin Türkçeye çevrilip taksitle alınan daktiloda temize çekildiğini, daha içerde gözlerinin gördüğü devirde Cemil Meriç'in inci gibi el yazısıyla dikkatini çeken ansiklopedilerden veya kitaplardan yaptığı tercüme metinlerinin yer aldığı görülür. Ahmet Akat, Fuat Andıç, Ali Özgüven, o dönemden itibaren bu yılmak bilmeyen fikir devinin kitapları yutan beyin fırınına kürek, kürek bilgi atarlar. Kütüphanede veya terasta veya bahçede veya koruda Cemil Meriç'in birkaç hızlı tesbih darbesinden ve "bir daha oku evladım" ihtarından sonra cümleler zengin bir Türkçeye çevrilir ve daktiloya çekilir. Bu hummalı çalışma Cemil Meriç'i bir gazete çıkarma fikrinden vazgeçirip, bir dergi çıkarma idealine yöneltir. O yıllarda Cemil Meriç'te doğu ile batıyı, insan beyninin bu iki yarım küresini birleştirmek, Şinâsi'nin deyimiyle Avrupa'nın "bikr-i fikri" ile, Asya'nın "akl-ı pirâne"sini evlendirmek hülyası vardır. Bu hülya, ismi de iki kıtayı kucaklayan bir dergide gerçekleşecektir: "Avrasya". Ancak Berke Vardar derslerinin yoğunluğunu öne sürüp, derginin sekreteryasından vazgeçince Cemil Meriç'in kolu kanadı kırılır. Ve "Avrasya" hiçbir zaman gerçekleşemeyen bir belde-i hayâl olarak, Cemil Meriç'in gönlünde kalır.

Gündüzleri eşin-dostun sıcak sesiyle, yakın alakası ile körlüğünü unutan, kendini avutan Cemil Meriç için gece ile beraber kesif bir karanlık başlar. Herkes uyumakta, o ise bazen bir iskemleye, bazen büfeye çarparak kütüphanesinin kapısını bulmaktadır. Kapıyı açar, sessizce içeri girip kapar ve bir kütüphaneye yönelerek, rafları bulur, kitapları parmaklarıyla okşar, rastgele birini seçerek, içini açar ve başını sayfalara gömerek, hüngür hüngür ağlar. Kader onu mağlup etmiştir.

Acaba?

Bu ülkenin 5. baskısının 179.sayfasında yer alan "Kelime" yazısındaki isyan o ümitsiz gecelerde, birbirinin üstüne binen satırlarda Cemil Meriç'in kaleminden şöyle dile getirilir.

"Nemezis, Nemezis, alnı bir mezar taşı kadar soğuk, bakışı bir cellat satırından daha korkunç ilahe! Neyimi kıskandın benim? Elbette ki Promethe seni çılgına döndürecekti. Dara'nın azametine, Karun'un debdebesine, İskender'in yiğitliğine kızmakta haklıydın. Homeros, Milton, Beethoven hışmına uğramaya layıktılar. Ey yıldırımlar gibi ulu çınarlara musallat tanrıça, ben ne erguvanlar içinde doğan bir Bizans prensiydim, ne gururuyla tanrıları kışkırtan bir Titan. Ama mademki yalnız ululları, yalnız mutluları damgalayan parmakların bana kadar uzandı, mademki beni de hışmına layık gördün , seni utandırmayacağım. Ya ölüm şarkılarımı boğacak, yahut elimden aldığın dünyadan çok daha muhteşem bir kâinat yaratacağım. Sana meydan okuyorum, Nemezis, senden korkmuyorum, ey çılgın bakire".

Cemil Meriç için yeni bir dönem başlamaktadır. Öfkeli, gururu kırık, ürkek, trajik bir devir. Gözleri, o geniş, mağrur alnının ortasından parmaklarının ucuna inmiştir.

Hafızasında, dizlerinin yahut şakağının acısı, Hugo'nun dizeleriyle yanyanadır. Mutfağın duvarına dört ayrı renkte büyük el işi kâğıt yapıştırılır: Kırmızı, mavi, yeşil, sarı. Cemil Meriç'e görmediği bu renklere bakarak her sabah göz jimnastiği yapması gerektiği söylenmiştir. Akşam olunca ruhundaki karartıyı renklendirmek için, Türkiye'de sadece üç adet bulunan koca radyonun başında bütün istasyonları her seferinde sönen ve anında tazelenen bir inatla saatlerce arar. En çok zevki de Paris'ten getirdiği İsveç Rapsodisi veya Romen müziğinin plâklarını radyonun üstündeki pikaptan dinlerken alır. Elleri ilerde, zarif parmakları açık, başı karşısında her an onu delmeye hazır bir mızrak varmışcasına kasıntılı, çarptığı her eşyaya ateş püskürerek günler, haftalar, aylar geçer. Körlüğünü hazmedememiştir Cemil Meriç. Bazen de yalvarır Allah'a: "Gözlerime yeniden sahip olayım, günde yedi zeytin tanesiyle ömrümün sonuna kadar kütüphanemde okuyayım." O günlerin ıstırabını ve muhasebesini yıllar sonra şu şekilde yapar.Cemil Meriç.

"Sessiz, uyuşuk, kendi kendine yeten bir hayat. Ve ebediyete yönelen bir ihtiras, ebediyete ve kâinata. Kelimeler dünyasının sultanı olmak, zindanımda, hayır fildişi kulemde, sanatın ve düşüncenin gökdelenlerini inşa etmek... Kader buna imkân vermedi. Nemezis'in parmakları gözlerime uzandı." (Mektuplar, 8.10.1963)

"Gökten ateşi çaldığı için bütün Promete'ler gibi, Tanrıların gazabına uğrayan bir fikir maceracısı..." (Mektuplar, 26.2.1967)

"Gözlerimi, yani her şeyimi kaybetmiştim. Tekrar çarka takılmıştım. Ölümü bir münci olarak arıyordum. Meselelerimi ancak o çözebilirdi. Korkak olduğum için intihar edemedim. Vazifelerim bitmişti... Beklediğim bir şey yoktu.

Yazdıklarım hiçbir yankı uyandırmamıştı. Ne yazacaktım?" (Jurnal, 12.8.1965)

1956'da Victor Hugo'nun Sefiller adlı eserini, sonra da Hypolyte Taine'in "Sanatın Felsefesi" adlı kitabını Türkçeye çevirmeyi talep eder, ama arzuları maarif vekâletince geri çevrilir. Aradan üç ay kadar geçer, bu defa vekâletten gelen bir yazıyla Jean Jacques Rousseau'nun "Emil" adlı eserini çevirmesi teklif edilir. Cemil Meriç tercümeye başlar, eserin dörtte birini de tamamlar. Ancak bu kitabın çevirisi hiçbir zaman sona ermeyecek, Cemil Meriç'in sarı büyük zarflarından birinde ebedi uykusuna terkedilecektir.

"Körlüğün küçüklük duygusu. Düşünce adamının boğuluşu.. Yaşamak için istemediğim işlerle uğraşmak mecburiyetindeyim... "Emil" tercümesi, "Sefiller." Bu angaryanın mükâfatı yok. Statükoyu devam ettirmek. Statükoyu sevmiyorum..."

Hernani'nin serencamına gelince: Cemil Meriç'in Sefiller'i tercüme etmek istediğini söylemiştik. Tercüme bürosundan bu arzusu geri çevrilir. Onun yerine Hernani teklif edilir. Meriç, buruktur. Kitaba elini bile sürmez. Kendisinden rivâyet, bir gün Hachette kitabevinde Oktay Akbal'a rastlar. Konu, Sefiller'e gelince Cemil Meriç öfkeyle "vermedi, herifler" der.

Akbal'ın yakınındaki biri azarlar gibi söze karışır. "Hernani'yi verdik, yapsana!" Lafa karışan Suut Kemal Yetkin'dir. Cemil Meriç şahsen tanımadığı bu şahsın azarı karşısında dikleşir, "manzum tercüme ediyorum, beyefendi."

Anlık isyan, manzum tercüme edebiyatımızın şaheserine kapıyı açar. Bundan sonrasını İzzet Tanju'nun kaleminden dinleyelim:

''Cemil Meriç ilk üç sayfayı çevirip vekâlete yollar. Bir zaman sonra rapor gelir. Tercüme metnindeki "süslü şeritlerin" ibaresini "süslü şereflerine" diye okuyacak kadar gözü kara bir tenkittir. Meriç, tercümeyi bırakır. Victor Hugo "Sonbahar Yaprakları"nda, uyuyan bir çocuğu anlatırken,

"Yeryüzü için kapanan gözleri, gökyüzü için açılır" der. Kader de Cemil Meriç'in gözlerini şiir dünyasına, gökyüzüne, yüceliklere açabilmek için yeryüzünde karartır. Ebul Alâ El Maarî ve Milton'la eşit kılar onu. Homeros'la başlamış gelenek bozulmazdı. Göz kamaştıracak şiir, karanlıktan doğmalıydı.

Karanlıkların karanlıkları kovaladığı ayların birinde, Meriç'lerin salonunda, hazirûndan biri, Tercüme Dergisi'nin yeni bir sayısını karıştırırken, "ilk 30 sayfası tetkik edildikten sonra devamına karar verilen eserler" listesinde Hernani'nin adını okur. Cemil Meriç "orada böyle şeyler yazmaz" deyip inanmaz. Hazirundan biri, öteki odadan küçük Mahmut Ali Meriç'i çağırıp okutur. Cemil Meriç inanmıştır. Hemen tavrı değişir ve "Kaybolan Cennet"ini o günden itibaren Hernani'de aramaya başlar.

Öğrencilerinden Berke Vardar, Ali Özgüven, Server Tanilli, zaman zaman bazı mısraların katibi, ama her zaman fikirleri sorulan okuyucular olurlar. Okunur, düzeltilir. Hugo'nun iki aydan az bir zamanda yazıverdiği piyes iki yılı aşan bir sürede yeniden yazılır. Türkçe olarak vekâlete sunulan metni Berke Vardar yeni almış olduğu Halda makinasıyla yazar. Daktilo eden de mutludur, o tek hatası bulunmayan sayfaları görenler de. Kitap Maarif Vekâletinin Klasikler dizisinde 1956'da basılır.

Meriç kitabı, kendine has orjinal ithaflarla, sağa sola göndermeğe başlar. Bunların başında da Sabri Esat Siyavuş-

gil vardır. Ona yazdığı uzun ithafında (ithaf Server Tanilli'nin el yazısıyladır) minnet borcunu ödemek ister: "Cyrano olmasa, Hernani olamazdı" diyerek." (İzzet Tanju, Cyrano'dan Hernani'ye, Türk Edebiyatı Dergisi, Ağustos, 1987)

Eser gerçekten bir tercüme şaheseridir. Sabri Esat Siyavuşgil'in "Sabah" Gazetesinde çıkan bir makalesi Cemil Meriç'i hem övmekte, hem de nerdeyse bu kadar lüzumsuz bir marifet gösterisine bu kadar çok zaman ayırdığı için onu ayıplamaktadır. Eserin 1957 sezonu için şehir tiyatrolarında oynanması uygun görülmüş, bu maksatla devrin rejisörü Max Meinecke birkaç kere Nacak sokaktaki eve gidip gelmiştir. Arzusu Paris'ten Hernani sahnelenirken özel dekorlar getirmektir. Muzaffer Arslan'ın Hernani, Nedret Güvenç'in Dona-Sol rolüne çıkması uygun görülür. Meinecke Cemil Meriç'den bazı uzun tiradları kısaltmasını rica etmiştir. Günlerce gecelerce üzerinde kafa yorduğu, yeni bir kafiye bulunca bazen yapılmış bir manzum tercümenin bütün sayfasını bozduğu mısraları kurban etmek Cemil Meriç'e zor gelmektedir. Ama çaresiz, eseri yer yer kısaltır, sahneye uygun bir şekle getirir. Ümidi, sahneden gelen para ile yeniden Paris'e gitmek, gözlerinin açılmasını sağlamaktır. Hernani'nin oynanacağı gazelerde ilan edilmiş, Cemil Meriç yaklaşan tiyatro sezonunu sabırsızlıkla bekler olmuştur. Ancak "Nemezis", burada da yakasını bırakmaz Cemil Meriç'in. Ve sahne çalışmaları tamamlanmış gibiyken "mühim bir sebepten dolayı eser daha sonra sahneye konacaktır" gerekçesiyle son anda programdan kaldırılır. Aslında, Hernani rolünü üstlenmiş olan aktör Muzaffer Arslan askere gitmektedir. Hernani'nin bir daha da temsili sözkonusu olmaz.

Birkaç yıl sonra Hasan Ali Yücel, Hernani için "mutedil Türkçenin şaheseri" diye yazar, ama İzzet Tanju'nun işaret

ettiği gibi 1985'te Server Tanilli, Hugo'nun ölümünün 100. yılında çıkardığı kitabta, nedense Cemil Meriç'in tercümesinden tiradları ezbere bildiği halde, hiç söz etmez.

Cemil Meriç'in günlük hayatına yeniden dönelim mi? Sabahları eğer neşesi yerinde ise elini yüzünü yıkadıktan sonra yine el yordamıyla yatak odasına girer ve küçük Ümit'e seslenerek "Yavruyu yavruyu, ne yaptın havluyu?" diye sorar.

Meriç'ler yaz öğlelerinde mayolarını giyer, üstlerine de eski bir elbise çekip, Nacak sokağın denize uzanan toprak yollu çıkmazından koşar adım geçip, Boğazın mavi serin sularına kendilerini bırakırlar. Cemil Meriç iyi bir yüzücüdür. Denizle karayı ayıran sınırdaki kocaman kare şeklindeki yeşil yosunlu taşa Fevziye Hanım'ın elini tutarak basar, sonra kendini balıklama suya atar.Deniz 2-3 metre sonra uçurumlaşmakta ama Cemil Meriç kuvvetli kollarıyla 5-6 kulaç açılıp, sahilden kendisine verilen "sağa, sola" kumandalarına uyarak istikametini bulmakta ve suyun içinde boylarının elverdiği yerde kendisini bekleyen çocuklarının yanına gelerek, yine aynı yerden sahile çıkmaktadır. Birgün beklenmedik birşey olur, Cemil Meriç kendisine verilen kumandalara uyduğu halde, kuvvetli bir Boğaz akıntısı onu aşağı doğru sürüklemeye başlar. Allahtan o gün senelerin vefalı dostu Ali Özgüven de oradadır. Hemen hocasının olduğu tarafa doğru denize atlar ve bir hayli bocaladıktan sonra paniğe kapılan hocasına yetişir. Sular ikisini de sürüklemekte, Ali Bey hocanın moralini yükseltmek için, " Ne güzel hocam değil mi" dedikçe Cemil Meriç, "Nesi güzel evladım boğuluyorum" demektedir.

Güç bela yalıların dik rıhtımlarından birine girerler. Fakat midyelerin insanın elini, dizini kestiği bu barikatı aşmak mümkün olmaz. Cemil Meriç boy vermekte fakat suyun dibini bulamamaktadır. Sonunda bir yerden sahile çıkmayı başarırlar.

Yaz akşamları bir başka güzeldir. Karı-koca iki çocuklarını önlerine katarlar, Paşa Limanı'ndan güneşin İstanbul'un minareli silueti arkasında kaybolduğu saatlerde Üsküdar meydanına gelirler. Kanaat lokantasında veya çok sevdikleri işkembecide (Küçük Ümit'in o yıllardaki tabiriyle işkencecide) karınlarını doyurup yine yürüyerek ya Ahmediye'deki "Bizim sinema"ya ya da yokuşu nefes nefese tırmanıp, Doğancılar'daki "Aypark" sinemasına giderler. Ümit babasının yanına oturur, fısıldayarak beyaz perdede olup bitenleri ona nakleder. Ön sıradan biri başını çevirip ters ters bakınca da susar kalır. Ama Cemil Meriç sabırsızlanmakta, neler olup bittiğini öğrenmek istemektedir. Küçük suflör yeniden başlar, arada anlamadığı yerlere Fevziye Hanım yetişir. Bu arada kuruyemişçiden alınan fıstık-ı labid paketi de dibini bulmuştur. Lambalar yanınca ailece kalkılır, yarı yoldan koca bir karpuz alınır ve eve varılır. Küçükler dönüş yolunda gözlerinin uykuyla nasıl kapandığını unutacaklar ve birkaç akşam sonra, yeni bir film gösterime girince yine hevesle, en terbiyeli tavırlarını takınacaklar, anne ve babalarının önüne düşerek, saklayamadıkları bir sevinçle, iki tarafı çınar dikili caddeden Üsküdar meydanına varmak için sabırsızlanacaklardır. Meriç'lerin sinema sefaları arasında, Nacak sokağın karşı tepesinde yer alan işçi kampındaki geceleri de unutmamak lâzım. Nacak Sokağı sakinlerinin sarmısaklı yoğurtlu patlıcan kızartmalı bir akşam yemeğinden sonra oluşturdukları kervana Meriçler de katılacak ve dönüşü kolay olan bu yıldızlı yaz akşamları küçüklerin daha çok işine gelecektir.

Cemil Meriç'in ruh hassasiyetini sergileyen bir olay, Tepebaşı tiyatrosuna gittikleri bir akşam vuku bulur. Sahnede Sabri Esat Siyavuşgil'in ünlü çevirisi (Cyrano de Bergerac) oynamaktadır. O gün hukuk fakültesinden Cemil Meriç'in talebesi olan Konyalı Fikret Kılıçkaya Meriç'leri lokantaya

davet etmiş, bıldırcın kebabı yenmiş ve Şehir Tiyatrosunun koyu kadife perdeli, ahşap, sarı yaldızlı salonunun dibinde bir yerlere oturulmuştur. Piyes oynanır, biter, ışıklar yanar, koca salon boşalmaya başlar. Seyirciler, arka sıralardan kalkan kara gözlüklü bir adamın, yanındaki küçük bir çocuğun koluna girerken, hıçkırıklarını zor bastırdığını, yanaklarından süzülen yaşları kimselere göstermeden gözlüğünün altından silmek istediğini hayretle görürler. Cyrano ile Cemil Meriç'i birbirine bu kadar yakınlaştıran şeyin ne olduğunu o gece de, ondan sonra da pek az insan anlayacaktır.

Cemil Meriç nasıl bir babadır acaba? Yıllar sonra kızına, "Dünyada hatırladığım sadece iki çehre var; biri annenin profilden bir duruşu, biri de sarı kumral ışıltılı, yeşil ela gözlerinle senin çocukluk çehren diyecektir". Ümit Meriç babasını çok sever, Şişli Terakki'de daha 1. sınıfta okurken arkadaşları "Dünyada en çok kimi seviyorsun?" diye sorduklarında, sırasını hiç değiştirmeden şu cevabı verir. "Önce Allahı, sonra Peygamberi, sonra babamı, sonra annemi, sonra kardeşimi..." Ümit'e Ümit adını doğduğu gün babası vermiştir. Erkek kardeşinin adı, daha o doğmadan aylarca önce hazırlandığı halde, ikinci çocuk için evde böyle bir telâş yaşanmamıştır. Kızları Zeynep Kâmil'de doğduğu gün, hanımına "gözlüklü bir bey geldi, sizi soruyor" deyince Fevziye Hanım "Cemil'dir", demiş içeri Cemil Meriç'in yakın dostlarından, o da gözlüklü olan Remzi Öcalkardeş girmiştir. Cemil bey doğumun ancak ikinci günü gelebilmiş, "Kızınıza ne isim koyalım?" diyen hemşireye, "göbek adı Zeynep, hem annemin adı, hem Zeynep Kâmil'de doğdu. Ama asıl adı Ümit olsun" demiştir. Cemil Meriç ile Ümit Meriç'in ilk beraber fotoğrafı Fethi Paşa Korusu'nun içindeki harabede, o eski körüklü fotoğraf makinalarından biri ile çekilmiştir. Geniş alınlı, yuvarlak çerçeveli gözlüklü, gülen, ama nasıl, gözleri

nin içi gülen, genç bir baba, kucağında kocaman kurdeleli, hırkasının kolları aşınmış bir kız çocuğu. Sol elini babasının omuzundan arkaya atmış, sağ avucunu ileri doğru uzatmış. Birşeyler istiyor. Acaba ne? Babasına anlatamıyor derdini. Ama o da gülüyor. Bu şefkatli kucakta güven içinde olduğunu hissediyor.

Yıllar geçiyor. Ümit 5,5 yaşında yatılı olarak okula başlıyor. Şişli Terâkki'nin önünden akşam teneffüsünde yarı boş tramvaylar geçiyor. Yarın Salı, annesi çocuklarını ziyarete gelecek, onlara çamaşır, poğaça, güzel birşeyler getirecektir. Çarşamba, Işık Lisesi'nde dersi olan babalarının ziyaret günü. Küçük kızın gözleri hüzünle buğulanıyor. Ah bu ayrılık olmasa! Okulu sevmiyor. Cumartesi gelse, dayılarının arabasıyla gelen müşfik annesine, sonra evde talebeleriyle neşeli bir sohbet içinde olan babasına kavuşsa! Ve küçücük Beşiktaş vapuruyla Üsküdar meydanından insanı uzaklaştıran o pazartesi sabahları hiç, ama hiç gelmese!

Ama pazartesi sabahları hep gelmekte, küçük Ümit hafta içinde okul yatakhanesinde başını yorganına gömüp, için için ağlamaktadır. Birkaç hafta böyle geçer. Bir hafta sonu, evdedirler. Genç baba, kızını çağırır. Alfabesini rastgele açar, "Oku bakalım" der. Ama çocuk harfleri öğrenmemiş, kitabın başındaki parçaları ezberlemiştir sadece. Derste görmedikleri yeni bir parça ona hiçbir şey söylemez. Foyası meydana çıkmıştır, küçük kızın. Cemil Meriç gürler, kızının başının tepesinden bir tutam saçı şiddetle çeker. Koca kütüphanede, bu raflar dolusu alîmin ortasında, bir küçük cahilin işi ne? Ağlamaya başlayan Ümit'i annesi alacak, yatağına yatıracak, "Okumayı hammallar bile öğreniyor, sen niye öğrenmeyeceksin?" diyecek ve her hafta salı, perşembe ziyaretlerinde okulda kızına okumayı öğretecektir. Aradan bir-iki yıl geç-

meden, küçük kız, gözlerini kaybeden babasına, evin önündeki mermer merdivenlere oturup, güneşli sonbahar günlerinde, "Büyük Doğu"yu hiçbirşey anlamasa da büyük bir ciddiyetle seslendirip okuyacaktır.

Babası asabidir, evet ama, aynı zamanda çocuklarına bir arkadaş gibidir. Karlı bir kış günü, Şişli Terâkki dönüşü, Üsküdar'dan eve yürürken tütün fabrikasının önünde, "Row, row, row your boat" diye iki kardeş okulda öğrendikleri ingilizce bir şarkıyı babalarıyla birlikte söyleyecekler, kar tepelerine toslayınca "Himalayalara mı geldik?" diyen babalarının şakasına o kadar çok güleceklerdir ki, sonunda kar tepeciklerine yığılıp kalacaklardır. Çalışma odasında, onlara İngilizce öğretirken, Cemil Meriç "Stand-up" deyip çocuklarını ayağa kaldıracak, sıra "sit-down"a gelince, onları ellerinden tutup bastıracak, iskemlelerine oturtacaktır. Ders iken, oyuna dönen bu ingilizce saatlerinin sona ermesini çocuklar hiç istemez. Kış ayları geçip mevsim yaz olunca, baba ile çocuklar bahçeye çıkarlar. Saat akşamdır, gölgeler uzamaktadır. Komşu Vanlı Şefik Bey'in evi ile kendi evleri arasında uzanan düzlükte, Cemil Meriç küçük yuvarlak bir taş bulmalarını çocuklarından ister, sonra enli büyükçe taşlar bulunur. Bu köşeli taşlarla, o yuvarlak taşa vurulacak, kim "kuka" adı verilen taşı daha uzağa götürmeyi başarırsa, oyunun o kazanmış olacaktır. Yaz geceleri, babaları kollarında, "ateş böcekleri, ışık çiçekleri" diye besteler düzerek, bir yanıp bir sönen ateş böceklerinin peşine düşecek, hatta ateş böcekleri Şefik Bey'in iri, sarı yeni dünyalarla dolu nefti yapraklı ağaçlarının bayırına doğru uçarsa, ağaçtan kaçamak bir-iki meyva koparıp, yeniden ateş böceklerinin arkasına düşüp, neşeli bir karanlık içinde kaybolacaklardır.

Meriç'lerin bu dönemde hayatlarına yeni bir aile katılır. Vanlı Şefik Bey'in üç katlı fevkâni nefis köşkünün alt katına genç bir karı-koca ve iki küçük oğulları taşınır. Önceleri çocuklar arasında taş kavgaları ile başlayan ilişki bir akşam üstü küçük Ümit'in Fatma Hanım'ın çay davetini kabulü ile dostluğa döner. Akşam eve döndükten sonra Fevziye Hanım Ümit'e tanımadıkları bir ailenin çay davetini kabul ettiği için kızar, ama kısa zaman sonra o da bu güzel, çalışkan, fedakâr genç anneyi beğenir. Hanımlar arasındaki yakınlaşma, 1957 yılbaşı gecesi Fevziye Hanım'ın mavi ipek üzerine siyah kadife çiçekli tuvaletini, Cemil Meriç'in ipek gömleği ile lacivert takım elbisesini, çocukların da son bayramlıklarını giyip, Tevfik Beylerin kapısını çalmaları ile perçinlenir. Tevfik Özyüncü (Aydınoğlu) Anteplidir. Geldikleri yörenin yakınlığı, Tevfik Bey'in İstanbul vilayeti karşısındaki gömlekçi dükkânına gelip giden Bab-ı Alî'nin kalantor yazarlarından hatıraları ve gündelik haberleri, halim selim aydın kişiliği Cemil Meriç'i cezbeder. O gece birlikte yenen yemek ondan sonra oynanan atyarışları ve tombala ile koyulaşan sohbet bu tenha koru köşesinde aynı bahçe içinde yaşayan iki aileyi birbirine yakınlaştırır. O günden sonra iki aile birbirine sık sık gidip gelir ama daha da çok Meriç'ler Tevfik Beyleri ziyaret eder. Tevfik Bey devrin ne kadar dergisi varsa (Kim, Akis) alıp Cemil Meriç'e okur. Bu ilişki Meriç'lerin mahalle ile de tanışmalarını ve bütünleşmelerini sağlar. Cemil Meriç o günden sonra bu sakin sokağın efendi insanlarının biraz çekinerek ama daha da çok sayarak sevdikleri "Cemil Hoca" olup çıkar. Artık pazarları mahalleden bir grup komşu aralarına Meriçleri de katacak, yürüyerek, ellerinde dolmalı-köfteli kır yemeklerinden oluşan paketleri ile Kuzguncuk iskelesine varacak, oradan Eminönü'ne gidip Ada vapuruna binecek ve

Heybeli Ada'da yeşil çamların gölgesinde denize karşı yaz sefaları süreceklerdir.

Ümit artık beşinci sınıfa geçmiştir. Ağabeyi Şişli Terakki'nin ilkokulunu bitirip Sen-Josef'e kaydolmuş, Şişli Terakki'den ayrılmıştır. Bu, daha çok azınlık çocuklarının, Anadolu zenginlerinin, leopar paltolu annelerin çocuklarını okuttukları okula Fevziye Hanım dört senedir taba renkli, evaze, biri büyük biri küçük istiridye biçiminde iki düğmesi olan paltosuyla gidip gelmektedir. Ümit ağabeysi gittikten sonra kendine daha da yabancı hissettiği bu zengin çevrede kalmak istemez ve Üsküdar Sultan Tepe'de Halide Edib'in köşkünün hemen yanındaki ilkokula kaydolur. Tarih dersinde Osmanlı Devleti'nde ilk matbaa konusu işlenirken, Cemil Meriç paha biçilmez Müteferrika baskısı Naima tarihini kütüphanesinin raflarından çıkartarak küçük Ümit'in koltuğunun altına yerleştirir ve okuluna yollar. Böylece geleceğin aydınlar ordusunun minik neferlerinde tarihimize ve ilme karşı ilk ilgi ışığının uyanmasına yardımcı olmak ister.

Yine yıllar geçer. Ümit Çamlıca Kız Lisesi'nin orta kısmında talebedir. Matematikten ikmâle kalır. Ağlayarak gelir eve, babası "Üzülme yavrum, der, beraber çalışırız" ve bütün bir yaz her sabah, taraçadaki masanın başında kızıyla beraber havuz problemlerini bıkmadan usanmadan halleder.

Nacak sokak cennetindeki kâh aydınlık, kâh karanlık günler artık sona ermek üzeredir. Ev sahipleri kibar ve yaşlı ihtiyarlar Sıddık Bey ile Hafize Hanım vefat etmiştir. Çocukları evde kendileri oturmayı düşünmektedir. Bu arada Cemil Meriç'in kayınbiraderi Reşit Bey de artık yaşlandığını, kendisine yakın bir yerde oturmalarını, Meriç'lerden rica eder. Meriç'ler bu sereserpe köşkten, Acıbadem Dörtyol'dan aşağı inen yokuşun üzerinde sağdaki yeni bir apartmanın üçün-

cü katına taşınırlar. Konaktan apartman dairesine sığmak pek kolay olmaz. Artık sabahları bülbül sesiyle değil, motor gürültüsüyle uyanmaktadırlar. Gerçi vefalı dostları onları bırakmamışlardır, ama bu dar kafes, Cemil Meriç'i sıkmaktadır. Bu arada kötü ve beklenmedik bir haber Fevziye Meriç'in tansiyonunu 23'e fırlatmış ve Cemil Meriç eli-ayağı, herşeyi olan Fevziye Hanım'ın on günlük komasını başında oturup bekleyerek geçirmiştir. Neyse ki Fevziye Hanım o inanılmaz irade gücü ile önce yataktan, sonra odadan,sonra evden çıkıp yürüme gücüne erişmiştir ama sağ elinde ve sağ ayağında kalan bir sekel, dilindeki tatlı bir rekaketle beraber ömrünün sonuna kadar onu izlemiştir. Onca maddi ve manevi sıkıntının ortasında iken Cemil Meriç bir yılbaşı gecesi, sobanın kapağını açmış ve sigara paketi ile kibritini alevlerin ortasına bırakarak, çok genç yaşından beri elinden düşürmediği sigarasına -10 yıl için- veda etmiştir. Fevziye Hanım şaşırmış, sadece o paketi attığını zannetmiştir ama Cemil Bey "Kendime sigara alacağıma, sana ilaç alırım" demiş ve kararının kesinliği ile çevresindeki herkesi şaşırtmıştır.

1960 yılının 29 mayısında yani Acıbadem'deki eve taşındıktan tam bir sene sonra Cemil Meriç'in kütüphanesi yeniden yerinden oynar, üç kat merdivenden paketler yine Ali Özgüven, İzzet Tanju'nun himmetiyle kamyona yüklenir ve bir kamyon dolusu eşya ile birlikte güle oynaya Beylerbeyine doğru yola revan olunur. Meriç'ler Beylerbeyi'nde Koruluk sokaktaki bu güzel evde de ne yazık ki sadece bir yıl otururlar. Cemil Meriç Boğaz'ı çok sever. Güneşli günlerde hanımının koluna takılıp evin arkasında tepelere uzanan yılankârî yolda upuzun ve dimdik çamların gölgesinde dinlene dinlene yürüyüşe çıkar. Fevziye Hanım en çok beğendiği manzaralı bir ağaç altında oturur, eşine ya Fransızca, ya eski Türkçe bir kitap okur. Serinlik basınca karı-koca kalkar, yine

kolkola girip evlerine doğru yola revan olurlar. Yoldan gelip-geçen 3-5 kişi bu garip çifte hayretle bakar, sonra hızla yürümeye devam ederler. Kimdir bunlar Allah aşkına? Kör bir adam ve felçli bir kadın. Ümit Meriç o sene lise ikidedir ve Çamlıca Kız Lisesi'nde yatılı okumaktadır. Edebiyat öğretmeni Selma Emir kompozisyon dersinde şöyle bir konu verir: "Tanıdığınız bir şahsı, fizik ve ruh portrelerini ihtiva eden bir tasvirle anlatınız". İşte Beylerbeyi tepelerinde oturan yolculara on beş yaşındaki Ümit Meriç'in kaleminden, babasını tanıtalım:

"Sokakta görseniz, herhangi bir insan derdiniz, onun için. Diğerlerinden tek farkı, gözündeki siyah gözlükleriydi. Evet, gözleri senelerdir en ufak bir ışık pırıltısını dahi görmekten mahrumdu. Ama onun dış dünyaya ebediyen kapanan gözlerinin içinde uçsuz-bucaksız, sonsuz bir âlem uzanırdı. O bu her türlü dert ve kederden yoksun âlem içinde istediği gibi gezer, konuşur, düşünürdü. Ruhunda bizim güneşimizden bin kat daha semavi ve muhteşem bir ışık pırıldardı. Öyle ki bu güneş geceleri batmaz ve bulutların arkasına gizlenmez. Zaman zaman kalbindeki saadet, yüzüne de akseder. Gözlerinde, en ufak bir ışık görmeyen gözlerinde, hummalı ve derin bir ateş için için yanardı. Dudaklarında, durgun bir gölde dolaşan meltem kadar hafif ve sakin bir tebessüm dolaşırdı. Yüksek alnı, içindeki fikir çarpışmalarından bîhabermiş gibi gergin ve sâkin dururdu. İri bir cüssesi vardı. Ama bu cüsse, onun hayalperest ruhu ile bir tezat teşkil etmez, bilakis şayan-ı hayret bir armoni yaratırdı. Gittiği yere neşe götüren, etrafında daima kahkahadan kırılan bir grup bulunan bu insanı her tanıyan severdi."

Gerçekten de neşesi de, asabiyeti de fazla idi Cemil Meriç'in . Kızdığı zaman gökler gürlerdi. Güldüğü zaman da kah-

kahasının uzayarak sönmesini şaşarak beklerdiniz. Müziği severdi. Batıdan Bizet'yi, bizden de Şevki Bey'i; "Nedir bu haletin ey meh cemalim" ve Şevki Beyin diğer bütün şarkılarını.. Bazen yürüyüş sırasında, bazen bir dost meclisinde en çok severek söylediği şarkılar vardı:

Zaman olur ki, anın hâcle-i visalinde
Bir inziva ve o canânı bi-vefa bulurum
Zaman olur ki gözümden kaçan hayâlinde
Hayat-ı ruhuma müşfik bir aşîna bulurum

veya,

"Dilhun olurum yad-ı cemâlinle senin ben"

Cemil Meriç babası Mahmut Niyazi Bey'in arkadaşı olan Selânikli Ahmet Bey'in "Gidelim Göksu'ya bir âlem-i âb eyleyelim" şarkısını da sık sık mırıldanırdı.

Beylerbeyi'nde mevsimler hızla geçer ve bir ilkbahar sabahı Meriç'ler önden eşyaları ve kitapları götüren kamyonları yollayıp, arkadan da kedileri Boncuğu kucaklarına alıp, Boğaz kıyılarında geçirdikleri o uzun yıllara veda ederler.

Yıl 1962, aylardan mayıs. Artık Göztepe'deyiz. Bağdat caddesinden aşağı inen yolun sağında park vardır, inmeye devam edin, denize bir hayli yaklaştığınızda, solunuzda kalan üç katlı evin zemin katı Cemil Meriç'in nihai durağıdır.

Evimize hoş geldiniz. Artık siz de tavana kadar bütün duvarları kitaplarla kaplı olan bu salondaki gül kurusu berjerlerden birine oturup derin bir soluk alabilirsiniz. Biraz sonra evin arka kısmına uzanan koridorun kapısı açılacak, içeriye üzerinde pijaması ve bordo robdöşambrı ile Cemil Meriç girecektir. Eli ile soldaki masayı ve sağdaki camlı vitrini hesaplayacak, nerede olduğunu kestirdikten sonra kararlı

adımlarla, salona doğru ilerleyecek ve dudaklarında en sakin tebessümü ile sağ elini boşluğa doğru uzatarak size, "Hoş geldiniz evlâdım" diyecektir. Değişmez yeri L salonun sağ tarafındaki yazıhanenin önünde yer alan koltuğudur. Cemil Meriç sizinle tokalaştıktan sonra koltuğuna doğru yönelecek, yerini bulduktan sonra koltuğun bir kolunu tutarak sağ bacağını altına alacak, yerine yerleşecektir.

Karşınızda size göre bir düşünce devi, ona göre ise mütevazi bir fikir işçisi var. Cemil Meriç tohumları daha önce atılmış olsa da hemen bütün eserlerini bu evde yazacak, yani gerçek entelektüel çehresini bu evde kazanacaktır. Bu salon bazen bir atölyedir, asırlar öncesinin fikir ormanlarından koca kütükler taşır Cemil Meriç, onları keser, biçer yontar, çağdaş bir kimlikle önümüze koyuverir. Bazen bir laboratuvardır, hiç beklenmedik bir şekilde, erimez zannedilen elementleri birbirine karıştırır, kaynaştırır, yepyeni bir düşünce senteziyle karşı karşıya bırakır sizi.

Gerçi Cemil Meriç'in Hint'e olan ilgisi Beylerbeyi'ndeki evde başlamıştır ama "Hint bütün cazibesi, bütün esrarı ile" Göztepe'de yaprak yaprak açılmıştır önünde.

"60'lara kadar tecessüsümün yöneldiği kutup Avrupa. Coğrafyamda Asya yok... Hint, benim için Asya'nın keşfi oldu. Avrupa'dan görülen Asya, Avrupalının gözü ile Asya, ama nihayet Asya. Bu yeni dünyada da kılavuzlarım Avrupalıydı demek istiyorum, ilk hocam Romain Roland... Ama büyü bozulmuştu, anlamıştım ki tarihte başka Avrupa'lar da var... Ama sonunda Hint de bir kaçış, bir arayıştı." (Mağaradakiler, s.322)

"Olemp'i ararken Hint çıktı karşıma..."

"Kolomb Asya'yı ararken Amerika'yı bulmuş, ben Avrupa'yı incelerken Hint'le karşılaştım. Dikkatimi Ganj kıyı-

larına çeken Schopenhaur ile Schelling oldu. Ondokuzuncu yüzyılı anlamak için 'Vedalar Çağı'nı incelemek zorunda kaldım..." (Kırk Ambar, s.451)

"...Düşünce dünyasını fethe koşanların uğrayacağı ilk ülke Hint olmalı. Hint bütün inançlara söz hakkı tanır. Çağdaş Avrupa en aydınlık taraflarıyla Hint'in bir devamıdır. Hint belki bütün hakikat değil ama hakikat. Bu kitap çağdaşlarını papağanlıktan kurtarmak için yazıldı. Bir kaçış değil, bir arayış." (Jurnal, 1964)

Bu arayış 60'ların Türkiyesi'nde garip bulunmuş, batılılaşma sevdasına tutulan bir ülkede, bir Fransızca hocasının Asya'da neyi aradığı anlaşılamamıştır. Oysa Cemil Meriç Asya'nın Avrupalılaşırken, Avrupa'nın Asya'laştığını sezmiş, çağdaşlarına "Batıyla Doğu'nun insan beyninin iki yarım küresi olduğu"nu haykırmıştır.

"Bir tarih hocasının Hint'le uğraştığım için beni nasıl ayıpladığını çok güç unutabileceğim. Eskiden Batı afaroz edilirdi, şimdi Doğu afaroz ediliyor. Daima afaroz, daima duvar, daima husumet. Bu lanet çemberini nasıl yıkacağız? Bilmiyorum. Kitabım basılırsa... Gericiler toptan mahkûm edecek, ilericiler toptan mahkûm edecekler..." (Jurnal, 13.3.1964).

"...O ülke, düşünce hürriyetinin vatanıdır... Hint'ten tesamuhu öğrendim, düşüncenin gökkuşağını bütün renkleriyle sevmeyi öğrendim. Peşin hükümlerin mahpesinden kaçmayı, hakikatin çeşitli yönlerine eğilmeyi, hayatın her tecellisine saygı beslemeyi öğrendim.

'Hint', bir çağrıdır, güzele, sonsuza, hoşgörüye çağrı." (Kırk Ambar, s.451)

Eğer Cemil Meriç'i ziyaretiniz 64 yılının hemen öncesine rastladıysa, o ya talebelerinden birine, yahut artık sekreterliğine de başlayan çiçeği burnunda bir üniversite öğrencisi olan kızına yazıhanenin orta gözünden kocaman turuncu bir dosyayı çıkarmasını söyleyecek, "Evladım oku bakalım" diyerek, "Tanımıyoruz Hint"i veya "Toprak ve İnsan"ı veya "Nalâ ile Damayanti"yi okutacaktır. Kendisini dinlemeye bayılır Cemil Meriç, yazdıklarının okunmasından hiç mi hiç bıkmaz. Hint Edebiyatı adlı eser sonunda tamamlanmış özellikle İzzet Tanju'nun dervişane gayretleriyle kocaman bir kitap olmuştur. Ama nerede bastırılacaktır?

Cemil Meriç'in aklına önce, Üniversite gelir. Gerçi kitabın ilk siparişini Hasan Ali Yücel, İş Bankası için yapmıştır. Ama artık derenin altından çok sular akmış, kadrolar değişmiştir. "Ankara Üniversitesi'nin âgûş-u şefkat ve sükûnunda itikâfa çekilmiş pek muhterem hindiyatçılarımız" bir virgül koymak zahmetini harcamadıkları bu şaheseri, ortak imza ile bastırmak teklifinde bulunurlar. Ankara'dan öfke ile istanbul'a döner Cemil Meriç. Eseri kime bastıracaktır? Kimseye. O sırada bir mucize zuhur eder. Beyazıt'taki Beyaz Saray'ın altında Dönem Yayınları vardır. Yayınevi sahibi Ertuğrul Bey, esere bir bakmak için alır ve ertesi gün Cemil Meriç'in önüne diz üstü çöker. "Üstadım bu bir eser değil, bir tek cümle. Akşam başladım, bir uçağa binmiş gibi havalandım. İndiğimde sabah çoktan olmuştu. Kitabını yüksek müsaadenizle ben basmak istiyorum".

Bu beklenmedik teklif Cemil Meriç'i çok sevindirir. Üstelik esere o yılların kitap piyasası için çok yüksek bir ücret teklif edilir: 10.000 lira. Yalnız Ertuğrul Bey kitabı biraz fazla hacimli bulmakta, Hint ve Batı kısmını çıkarmasını Cemil Meriç'den rica etmektedir. Cemil Meriç çaresiz kabul eder ve kitap lotüs kesitli yeşil-beyaz bir kapakla Sahaflar Çarşısı'nın vitrinlerinde bir ay sonra kendini gösterir.

"64'te 'Hind Edebiyatı'nı yayımladım. Okuyucusunu bulamayan bedbaht bir kitap. İrrel bir Hint ve rüyada görülen bir edebiyat. Bir kelimeyle, kendi vecdimi, kendi rüyâlarımı armağan ettim Hint'e". (Jurnal, 18.6.1974)

" 'Hernani'ye kaç yılımı gömdüm, kim farkına vardı?... Emil'in önsözü ile en az bir ay uğraştığımı kime anlatabilirim?.. Ve sonra Hint, kusurlarıyla, darmadağınıklığı ile, inişi çıkışı ile bir kıta." (Jurnal, 13.3.1964)

"O kitaba harf harf hayatımı işledim. Dört yılım sayfa oldu. Hint, rüyalarımla, hicranlarımla benim. Benim türbem. Bugün ziyaretçisi yok bu türbenin, yarın olacak mı?" (Jurnal, 26.12.1964)

Ümitsizdir Cemil Meriç. "Mezar taşlarına şiir okumakta", "çölde vaaz etmekte"dir. Hergün kitabı ayrı ayrı ithaf edip yolladığı gazete köşe yazarlarına, haberlerden önce bakmaktadır. Ama ne çare! Çoğu "kapağını bile kaldırmaz kitabın", bir-iki soluk yankı da tatmin etmez onu." Tek satırını bile okumadan, yazmış" diye öfkeyle kükrer, sinirlenir, küser dünyaya, Cemil Meriç.

Onu Hint'le ilgili olarak en çok sevindiren yazılardan biri, talebesi Berke Vardar'ın imzasıyla, "Yapraklar" dergisinde ocak 1965'te yayımlanır:

"Bilinçli bir bukalemun Meriç'in kalemi. Hint'in bütün renklerini alıvermiş. Etkileme gücü alabildiğine." İstiareden bir şala bürünüyor" çok defa. Sevgi ve heyecanına Hint'in bütün renklerini veriyor. "Uçsuz bucaksız bir ormanda dolaştırılan çıra" olarak sunuyor eserini yazar. Oysa uçsuz bucaksız, alev alev bir sevgi ve coşku ile kanatlanıp, uçsuz bucaksız Hint ormanını dört bir yandan kucaklıyor, Meriç' in Hint Edebiyatı."

"...Tam İstiklâle kavuşacağımı umduğum anda gözlerimi kaybettim." (Jurnal, 21.7.1965)

"Bazen bir kuyuya benziyor hayat; kirli, pis, zehirli bir kuyuya. Boğuluyorum. Ölüme koşacak mecalim kalmıyor, kimseyi görmüyor gözüm. Sevdiklerim yabancılaşıyor. Kitaplar tuğla oluveriyor birden. Dostlarımın sesini tanımıyorum. Varlığım bir tele asılıyor. Bir kâbus bu, bir hastalık. Gözlerimi kaybettikten sonra bu kuyuya sık sık düştüm... İstediğini yapamamak, sakatlığımdan doğan bir aciz... Acıları dev aynasında büyüten rezil bir hassasiyetim var... Aczime tahammül edemiyorum. Bugün işimden kovulabilirim. Ve hiçbir iş yapamam. Bu, hayatımın perde arkasındaki ardı arkası kesilmeyen uğultu." (Jurnal, 25.3.1963)

"Yaratamıyorsun. Düşünce... Düşünce berraktır, sen düşünemiyorsun. Dış dünyadan kopmuşsun , iç dünyan hasta bir hayvanın korkularını aksettiren ayna... Kırık bir ayna." (Jurnal, 20.7.2965)

"Uyku ile uyuşukluk arasında rakseden bir hayat. Beklediğim bir şey yok. Dersler tatsızın tatsızı. Kendimi bir işe bağlayamadım. Felaket şurada ki günler de sınırlı. Çalışmam gereken satlerde paçavralaşmış bir idrâkle başbaşayım." (Jurnal, 26.3.1963)

Cemil Meriç'in ömrünün iki büyük tedirginliğinden biri, uzun yıllar polis korkusu olmuştur. Hatay yıllarındaki duruşma günlerinden kalan bir takip edilme fobisi. İkinci büyük tedirginliği ise işten atılma endişesidir. Yabancı diller okuluna bağlı olarak sürdürdüğü okutmanlık görevi onu tatmin etmemektedir. Genellikle derslere zorunlu olmayan 3-5 meraklı talebe gelmekte, dersine saatinde gelmeye hasta bir ciddiyetle bağlı olan Cemil Meriç'i bu ilgisizlik kahretmektedir. O yılların Fransız filolojisinden bir kaç talebe Nadir Demi-

rel, Turgut Sağlamyürek (Arnas), İranî adını takdığı Erdal adlı bir Tıbbiyeli, Süryanî dediği diş tabibi adayı Davut Tanoğlu, Cemil Meriç'in evine gelip giden dost öğrenciler kadrosuna bu yıllarda dahil olurlar.

"Koridorda bekleyen talebeler... ve yıllardır kafama tokmak gibi inen iki kelime: Sınıf yok. Gidişler, gelişler. 'Fuzulî Anfisi' ve yarım saat sonra hakkı olmayan bir koltuktan hakaretle kovulan insanların utancı içinde, sığınacak yer aramak..." (Jurnal, 27.11.1963)

Cemil Meriç'in karanlık hayatına renk katan saatler Kadıköy Hacı Bekir şekercisinin üç tarafı aynalı kapısından içeri girinci başlar, bu yıllarda. Dipte yaşlı, beyaz saçlı, sakallı, monokllü, bastonlu bir güzide insanlar grubu görürsünüz. Şair Salih Zeki, tarihçi Emin Ali Çavlı bu maroken koltuklu, üstü camlı tahta masalı köşede her akşam üstü kahvelerini höpürdetip, İstanbul'un başka hiçbir mekânında duyulmayan bir sohbet demlendirirler. Cemil Meriç o grubun en genç, en ateşîn, en sevilen hatibidir. Talebelerinden birinin kolunda kara gözlükleriyle, pastanenin kapısında belirdi mi bu ihtiyar delikanlıların hepsi birden ayağa kalkar, onu en rahat köşeye özenle oturtup, pusuya yatarlar. Cemil Meriç neler anlatmaz ki? Schopenhauer'den Voltaire'e döner, İbn Haldun'dan, Michelet'ye sıçrar ve ömürlerini ilime ve edebiyata adamış bu gönüllü dinleyicilerinin damağında unutulmaz lezzetler bırakıp, geldiği gibi aniden çekip gider. Hacı Bekir'in garsonları yarı şaşkınlık, yarı hürmetle uğurladıkları bu adamın kim olduğunu nereden bilebilirler ki?

"En çok sevdiğim Fransız yazarları; Hugo ve Chateaubriand, sonra Balzac; düşünür ve filozof olarak da Voltaire.

Fikri gelişmemi en çok etkileyen yazarlar Paul Bourget ve Taine. Niçin? Belki biraz onlara çekmişim de ondan.

Düşünce dünyamı en çok etkileyen kitap Doktor Buchner'in 'Madde ve Kuvvet'i, zira bu kitap materyalist felsefenin en mükemmel eseri." (Okuma Notları, 1951)

"Düşünce hayatıma yön veren öteki ustalar: Rousseau ile İbn Haldun. Rousseau'dan Nietzsche'ye, Nietzsche'den Hegel'e ve şakirtlerine geçiş..." (Mağaradakiler, s.324)

"Entelektüel gelişmemde yol gösterici olmuş iki hocadan da minnetle söz etmek istiyorum: Quinet ve Michelet... Bence, Fransa demek Quinet ve Michelet demektir... 'Dinlerin Ruhu' ve... 'İnsanlığın Kitab-ı Mukaddesi'... pencerelerini bütün inanç ve düşünce dünyasına açmış, her türlü yobazlıktan uzak birer irfan abidesi..." (Işık Doğudan Gelir, s. 144)

"Schuré de düşüncelerimin gelişmesinde ufuklar açan bir yazar, Quinet ve Michelet gibi." (a.g.e., s.149)

Hacı Bekir'in bu monoton çehrelerinin yanına zaman zaman yeni çehreler de katılmakta ve bu garib hatibi onlar da hayretler içinde dinlemektedirler. O günlerden birinde, bir cumartesi akşamı Moda'daki bir konaktaki yemeğe Cemil Meriç de davet edilir. Kadıköy yakasındaki edebiyat ve felsefe hocaları her hafta, içlerinden birinin evinde buluşmakta, sohbet edip yemek yemektedirler. O hafta sıra Moda'daki Tomris Hanım'ın konağındadır. Cemil Meriç, lise son sınıfta okuyan kızını koluna katarak, iki tarafdan mermer merdivenlerle çıkılan konağın cümle kapısından içeri dahil olur ve üst kattaki salonda kristal avizeden dökülen ışık çiçeklerinin altında parlak döşemeli koltuklardan birine oturup sazı eline alır ve bütün gece hitabet solosu yapar. Bu kibar, eski İstanbullu, okumuş-yazmış insanlar meteor gibi ortalarına düşen Cemil Meriç'in varlığı karşısında şaşkınlığa uğramışlar, onu nereye yerleştireceklerini bir türlü kestirememişlerdir.

Cemil Meriç'in katıldığı ikinci cumartesi akşamı yemeği Kuleli Askeri Lisesi'nin felsefe hocası olan Ali Rıza Bey'in Bahariye'deki evinde yapılır. Yemekte İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Profesör Nurettin Şazi Kösemihal ve aynı kürsüden Profesör Doktor Cahit Tanyol da vardır. Kısa bir giriş peşrevinden sonra Kösemihal, Cemil Meriç'i sosyoloji bölümünde Fransızca dersleri vermeye davet eder. Bu davet bir kurtuluştur Cemil Meriç için: Talebesizlikten kurtuluş. Sevinçle kabul eder.

"...Sosyoloji dalındaki kurlarım... Derbederlikten kurtuldum. Elifbayı bilmeyen çocuklara Cuvillier okutuyorum. Yalnız Cuvillier mi? Sınıf bir nevi tribün. Dinleyiciler bilmedikleri dilden vaaz dinleyen bir alay bedbaht." (Jurnal, 31.12.1963)

"Geçen cuma Rönesans'ı anlattım. Bu hafta Durkheim'i anlatacağım. Talebem bir hayli çok." (Mektuplar, 17.4.1967)

"İki saat Machiavelli'yi anlattım dinleyicilere. Dinlediler mi? Kim kimi dinliyor ki?" (Mektuplar, 8.4.1967)

"Ben, insan haysiyetine yakışmayan bu talebe-hoca komedyasını kudret ve kaabiliyetim nispetinde asilleştirmek hayaline kapıldım. Örneğim yoktu. İrfanı, toprağı dişlerimle ve tırnaklarımla kazarak yedi kat yerin dibinden çıkarmıştım. Çölün kumlarında altın zerreleri arayan adam..." (Jurnal, 7.8.1963)

Bu derslerin Cemil Meriç'in bibliyografyasına katkısı çok olur. Daha sonraki yıllarda çeşitli kitaplarında karşılaştığımız düşünce sütunlarının temellerini bu derslerde aramak lâzım.

Gelin şimdi biz de, sesi karanlık koridordan geçen ilgisiz öğrencilere kadar ulaşan Cemil Meriç'i dinlemek için, usulca dersanenin kapısını açalım ve içeri süzülelim. At nalı şeklinde dizilmiş masaların ortasında, gıcırdayan bir iskemlede kâh oturup ellerinin yanıyla önündeki masayı bıçaklayan, kâh ayağa fırlayıp kollarını yumuşak ve yuvarlak hareketlerle açan bu kara gözlüklü insan ne kadar köpük köpük bir üslûp içinde konuşuyor ve nasıl sizi olduğunuz yerden alıp bambaşka dünyalara, bambaşka zamanlara sürükleyip götürüyor. Talebelerin bir kısmı notlar alıyor, ama daha da çoğu, cennette bir konser izlermişçesine büyülenmiş, çıt çıkarmadan oturuyor. Biz de bir acele kâğıdımızı kalemimizi çıkaralım ve çalakalem, notumuzu alalım. İşte 27 Kasım 1968'de yılın ilk dersi:

"Sosyoloji, endüstriyel toplumun çocuğudur. Bir demystification'dur (hakikatı hayalden arındırır), yani insan düşüncesine hürriyet getirir, sacré (kutsal) tanımaz.

Tarihin hızla ilerlediği çağlar var: 1789 sonrası Fransası, endüstri devrimi sonrası İngiltere ve Amerika. Eğer sosyolog, uzviyetine hakim olan geleneğin zincirlerini koparamıyorsa, ilmi gelişmez. 1789'dan sonra dünya iki kutba ayrıldı: Sanayileşmiş ve sanayileşmemiş ülkeler. Sosyoloji eski cemiyetten gelen değer yargıları üzerinde bir düşüncedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi olan Türkiye, alt yapı ve üst yapı bakımından nev'i şahsına münhasır bir ülkedir. 1818'den itibaren fatih kapitalizm-sanayii inkılabımızı önledi. Türk halkı fatalist bir yığındır ve nasların içinden sıyrılmasını bilmedi. İslamiyet terakkiye mani midir? şeklinde bir soru, sosyolojik kafadan mahrumiyeti gösterir. İslam bir üst yapı müessesesidir. Bir İbn Rüşd veya bir İbn Haldun'un yetişmesine engel olmamıştır. Hıristiyanlık terakkiye ne kadar

engelse, İslam da o kadar engeldir. Gelişen bir cemiyet için kanattır, din, çöken bir ülke için safradır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sosyal ve ekonomik sebeplerdendir. İslamiyetin bunda hiçbir rolü yoktur. Feodal istihsal sistemi, kapitalizm tarafından bozguna uğratılmıştır. İktisaden geri kalmış ülkeler tabiri, psikolojik yönden yıldırıcıdır ve batının yeni bir yutturmacasıdır. Avrupa köksüz bir yarı aydın yaratmış, onu tarihinden utandırmıştır. Kaderimize birtakım büyülü kelimeler hükmetmektedir, ideolojiler değil.

89, doğuştan gelen imtiyazların kaldırılışı ve tiers état'-nın zaferi. Bütün değer hükümlerinin yeni baştan tetkike tabi tutulması. Fransız ihtilalinden sonra bir aristokrat aliesinden gelen Saint-Simon sosyolojiyi kurar ve onun karşısında maziyi müdafaa eden bir De Bonald ile De Maistre, Comte'u hazırlarlar. Sosyoloji bir tarafıyla ihtilalcidir, sosyalizmle beraber doğar, bir tarafıyla da maziyi yaşatmak ister. Sosyal düşüncenin doğması için değerler levhası silinmiş ama bunlardan bir kısmı yaşatılmıştır. Batı insanının düşüncesi bu dialoğa şahit olmuştur. Chateaubriand, Maistre, Bonald'ın karsısında Proudhon, Saint-Simon, Marx. İdeoloji ileri endüstri cemiyetinin düşünce sistemidir. Kelime korkusu cemiyetimizin en büyük hastalıklarından biridir. Bir kelimenin arkasında hangi ferdi ve sosyal menfaatler, hangi ülkenin menfaatleri vardır? Düşünmeye başlamak, kelimeler üzerinden düşünmekle başlar. Türk intelijansyası "körlerin mağarası"ndadır. Kelimelerin kölesidir, mefhumlarda, kavramlarda aydınlığa varılamamıştır. Bir çağda hakim olan düşünceler, hakim sınıfın düşünceleridir. Eğer hakim sınıfı büyük kavgalarla gelişmemişse, bütün memlekete hakim sınıfın karanlık düşüncesi hakim olacaktır, düşünce olmayan düşüncesi. Üstelik Batının sloganlarıyla hareket eden bir ha-

kim sınıf. Batı için iktisaden geri bırakacağı ülkeler, elbette düşünmemesi lazım gelen ülkelerdir.

Sosyolojik terbiyenin ilk şartı, kelimeler cangılında soğukkanlı ve aydınlık olmaktır.

Duverger'nin Fransa için işaret ettiği tehlike Fransız insanının politik kültürünün sıfır olması, politikayı bilmemesi, politikanın dışında bırakılmış olmasıdır. Fransız insanı Montaigne'den beri tarihin içindedir. Onlar bu durumdaysa, bizim ne halde olduğumuzu düşünmek ancak ıstırap verir.

Solla sağ bir bütündür, solu tayin eden sağdır, sağı tayın eden soldur. Biz, hakikatların sadece bir tarafını görmeğe mahkum edilmişizdir. Oysa yalnız bir tarafını görmek, hiçbir şeyi görmemektir. Halifeliğin müdafaa edilmediği yerde sosyalizmin hiçbir değeri yoktur. Milyarlık bütçelerle müdafaası yapılan iki büyük dünya görüşü var: Kapitalizm ve sosyalizm. Bunları düşünmek lazım, ama bunların dışındakileri de düşünmemiz lazım. Düşünceye yasak bölge tayin edildiği andan itibaren düşünmek yoktur, bir düşüncenin esareti altına girmek vardır. Batı bütün fetihlerini entelektüel manadaki liberalizmine borçludur.

İnsanlık uzun zaman güzel taraflarını göğe aksettirmiştir. Feuerbach'ın zannettiği gibi bir aliénation değildir bu, bir zenginleşmedir. Tabiatı diviniser ettikten, bir panteizm yarattıktan sonra, kalıptan kalıba girmiştir inançları. İnsanın insanlaşması, kutsala inanması ile başlar. Un animal religieux (Dini olan bir hayvan). Kutsal için fedakârlık yapan, kendisinden daha büyük bir varlığa inanan. Ama insanı mağarasından kurtaran, gerçek kutsalın yanında şuur için zincir olan bir sahte kutsal da var. Semavi dinlerden hiçbiri insanın gündelik hayatına karışmaz hale gelmiştir. Tehlikeli olan, kutsalla alâkası olmayana kutsallık atfeden düşünce-

dir. Bir kast için inanç hürriyeti ilk defa Hindistan'da doğmuştur, sonra Yunan ve Roma'da boğulmuş, XVI. yüzyılda yeniden doğmuştur. Burjuvazi ki akıldır, artık sahte kutsallara inanmaz: Bugün Türkiye'de belli bir sahaya inhisar etmektedir hürriyetsizlik. Ama mutlaka tamamlanmalıdır, hürriyet.

Düşünmek evvela düşünenlerin düşünceleri üzerine düşünmek, sonra da onların tesirinden kurtulmaktır.

Nasıl fertlerin bir şuur altı varsa, milletlerin de bir şuur altı vardır. Bir teşbih: Şehirde yaşayan bir avuç aydın şuuru temsil eder, köy şuur altını. Şuur pisliklerini oraya iter. O hareketsiz yığındaki her dalgalanış bence bir hayır habercisidir. Bu çeşitli ethnie'lerden gelen köy komünoteleri iki şey için hatırlanmıştır. 1) savaş 2) vergi. Türkiye'de her asırda birkaç insan düşünür. Bunlar ya susturulurlar, yahut dertlerini anlatacak bir kitleden mahrumdurlar. Bu amorf kalabalığın heyecan duyması şarttır. Caliban (Shakespeare'in tembel ve ahlaksız geniş kalabalıklar için kullandığı tabir) Shakespeare'den sonra Batı'da uyanmıştır. Bu uyanma isyanla başlar. Köy, kendisi olduğunu idrâk ettiği gün, Türkiye'nin kurtuluşunun en fecirli günüdür.

1908'den beri bütün Türk aydınları memleketi batırmışlardır ve bütün aydınlar Türk olduklarından utanmaktadırlar. Millet entelijansyasıyla millettir. Kendisinden utanan bir entelijansya ne getirebilir? Müslüman değildir, Türk değildir, Anadolu ile hiçbir münasebeti yoktur. Hıristiyan batı kapitalizminin yaptığı tahrip ameliyesini tamir için basmakalıp düşünceye iltifat etmemek, her düşünceyi tezadıyla bütün kabul etmek gerek.

Sartre "On ne gouverne pas innocemment"der. Masumiyetle devlet idaresi bağdaşmaz. Bir ideolojinin gerçekleştirilmesidir politika. Ferdi ahlakla bir münasebeti yoktur, Nietzsche, herhangi bir düşünce, insanın insan olarak yaşamasını sağlıyorsa doğrudur diyor. İlmin nazarında her politikacı bir parça yalancıdır. Politika temiz bir hedefe varmak için oynanan pis bir oyundur. Her namuslu adam, daha namuslu bir dünyanın kurulması için bir lağım banyosundan geçmelidir. Angaje olmamış insan mümkün olduğu kadar uyanık olmalıdır doğmalar karşısında, kendi kafasıyla düşünmek, kendi gözleriyle görmek zorundadır. Bir imam hatiplinin inandığı bir dava için mücadele etmesi, bir sosyalistinkinden daha mukaddesdir. Çünkü şimdi tek şey yasaktır: Türk'ün gerçekten üstün olduğunu idrak etmek. Osmanlı tarihinin, şerefli bir tarih parçası olduğunu, Abdülhamid'in büyük bir hükümdar olduğunu söylemek yasaktır. Bugün sosyalizmin önü açıktır. Ama gerçek bir Türk sosyalizminin kurulması için evvela Türk insanının bu küçüklük kompleksinden kurtulması lazımdır. (Fertler arasında sempati olur, milletler arasında sempati olmaz.)"

Ders bitmiş, Cemil Meriç rahatlamış, ferahlamış, âdeta safra atmıştır. Artık Ümit'in koluna takılıp Babıali'den Sirkeci'ye inip bir nar şerbeti içmelerinde veya Beyazıt'tan Kumkapı'ya kadar dolu dizgin koşup serin ama güzel bir İstanbul akşamında taze balık alıp sahil boyunca yürüyerek, Eminönü'nden eve dönmelerinde hiçbir sakınca kalmamıştır.

Bütün hafta hummalı bir hazırlık içinde geçer. Sanki Cemil Meriç, Collège de France profesörlerine veya Encümen-i Daniş üyelerine ders verecektir. Sınıfta bazen tarih felsefesinden söz eder. Lafa Hipokrattan başlayıp, Witfogel' de son verir. Osmanlıda felsefe neden doğmadı? Düşünce bir

beddua mıdır? Neden Namık Kemal ile Ziya Paşa Avrupa'yı buzlu bir cam arkasından görülen bir mabed kadar anladılar da, Ahmed Midhat Efendi tam bir Rönesans adamıdır? Diyalektik neden insan düşüncesinin vardığı son merhaledir, başka bir tabirle, düşünce neden mumyalaştığı gün cesetleşir? Avrupa'nın şartları Marksizmin zaferini hazırlamıştır. Fakat bizim için öbür sosyalizmlerden alınacak dersler yok mudur? Henüz proletaryanın teşekkül etmediği bizim ülkemizde, köylü ve küçük esnafdan söz eden Proudhon neden önemlidir? Türk entelijansyası bugün kilisesi olmayan düşüncelere itina ile eğilmek zorundadır. Her ideolojide ilmin payı en az % 50'dir. Bunun için ideolojiler tehlikelidir. Mihenk taşı ne olacak? Herşeyi birden tanımak, sosyalizmle liberalizmi birden öğrenmek, çünkü realite ancak tezatlarıyla bir bütündür.. 1828'de Sen Petersburg'da basılan ilk lügatımızdan başlayarak anarşizm ve ihtilal kelimelerinin macerası..

Talebe doğudan batıya, kuzeyden güneye ışık hızı ile seyahat ediveren bu düşünce yolcusunun söylediklerine hayretle bakar, bu meteor fikirleri pek anlamaz, ama doğru olduğundan emindir. Peki, Cemil Meriç bütün bunları nereden bilir, ne zaman öğrenmiştir, aklında nasıl tutar, o hiç kimsenin malumu değildir.

İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ndeki derslerin Cemil Meriç'in yazı hayatına ikinci somut katkısı "Saint-Simon: İlk sosyolog, ilk sosyalist" adlı eserdir. Hep düşenlerin dostu olan Cemil Meriç'in münzevi kalemi, yalnız pozitivizmin, yalnız sosyalizmin değil, burjuva endüstriyalizminin de peygamberi olan Saint-Simon'un yanında yer alacaktır.

"Çağdaş düşünceyi kaynağında yakalamak için ondokuzuncu asır Avrupa'sına döndüm. Bu yolculuğun ilk meyveleri Saint-Simon'la Proudhon." (Mağaradakiler, s.322)

" 'İlk Sosyolog, İlk Sosyalist' toplumun dertlerine çere arayan bir aydının batı düşüncesine, daha doğrusu düşünceye uzanışı." (Kırk Ambar, s.451)

"Saint-Simon bir asrı dolduran düşünce. Her ışık-insanı çevreleyen sis, kinin ve kayıtsızlığın sisi, onu yıllarca kalabalıklardan saklamış, kalabalıklardan, yani gerçek dostlarından. Saint-Simon kutupları ahenkleştiren adam. Hem akıl, hem gönül. Zirveleri ve uçurumlarıyla büyük ve bütün. Yalnız pozitivizm, yalnız sosyalizm değil, burjuva endüstriyalizmi de onun eseri." (Saint-Simon s.4)

"...Marksizm, tecrübeye ve tarihe dayanan tek sosyalizmdir... Sosyalizm bir bütündür, gelişen, dal budak salan, geçmişin başarılarından ve başarısızlıklarından faydalanan bir bütün. O bütün içinde Saint-Simon'un ve Saint-Simon'culuğun çok önemli bir yeri var." (a.g.e., s.22-23)

"Daha bir asır Türkiye'de Saint-Simon'u yazacak kimse çıkmaz. Ve ben eseri tabi tabi dolaştırmayacak kadar mağrurum. Kendime ve Saint-Simon'a saygım var." (Mektuplar, 26.2.1967)

Sonunda Saint-Simon'a saygısı olan bir tabi de çıkar: Vedat Günyol. Kitap Çan Yayınları arasında, o sırada ağabeysini kaybeden ve ondan bir serveti miras yoluyla devralan Fevziye Hanım'ın parası ile bastırılır. Ne var ki Vedat Günyol, Cemil Meriç'in Türkçesine, daha doğrusu "Osmanlıcasına"na takılmaktadır. Ümit Meriç'le Vedat Günyol bir güzel otururlar, " Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir" misâli, Ümit Meriç'in yangından kurtarabildiği kadarıyla kelimeleri değiştirirler ve kitap "yayın evinin dil politikası"na, Cemil Meriç'in dil haysiyetine ters düşmeyecek bir üslup içinde gün ışığına çıkar. Eserin çeşitli yankıları olur. Bu arada Berke Vardar'ın Nesterin Dırvana'nın söylediği bir sözü Cemil

Meriç'e nakletmesiyle Cemil Meriç o meşhur yazısını döktürür.

"Hint meçhule açılan kapıydı, meçhule, yani insana. Dört yıl Ganj kıyılarında vecitle dolaştım, sağ dediler... Saint-Simon'la uğraştım iki yıl: çağımız onunla başlıyordu, sol dediler. Hint'i yazarken tek amacım vardı: Asya'nın büyüklüğünü haykırmak, yani bir vehmi devirmek, bir iftirayı yok etmek. Saint-Simon'u putları yıkmak için kaleme almıştım. Her iki kitap da peşin hükümlerin rahatını kaçırdı, ne sol'un hoşuna gittiler, ne sağ'ın. Anladım ki, bu iki kelime, aynı anlayışsızlığın, aynı kinlerin, aynı cehaletin ifadesidir..." (Bu Ülke, s.265)

Bu arada iktisat fakültesi profesörlerinden Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da Cemil Meriç'in kendi İçtimaiyat Enstitüsünde bir ders vermesini istemektedir. Bir sabah Cemil Meriç, o zamanlar genç bir asistan olan Mustafa Erkal'ın da dinlediği bir derste "Proudhon"la ilgili konuşmasını 15-20 talebenin huzurunda yaparak, bu ilme ve irfana saygılı yaşlı dostun arzusunu yerine getirir ve makale haline getirdiği konuşmasını "Sosyoloji Konferansları" dergisinde basılmak üzere Fındıkoğlu'na teslim eder.

Yeni ders yılı gelir, Kösemihal yurt dışındadır. Bu gayri resmi görevliye ders verdirmek istemezler. Cemil Meriç yine tedirgindir.

"Derslere henüz başlamadım, çünkü başlamamı istemiyorlar... Herkesi rahatsız ediyorum... Başka bir seyyareden gelmiş gibiyim ve nesli tükenmiş tufan öncesi bir ucube..." (Mektuplar, 20.11.1966)

Günler çabuk geçer. Kösemihal döner. Ve sosyolji bölümündeki dersler yeniden başlar. Arab-Fars filolojisi kori-

dorundaki bir odada bazen öğrenci sayısı 3-5'e kadar iner. Kadir Turan, Mahmut Aslan, Cevdet Küçük, Ergin Temizsoy, Hasan Fahri Şaylan bunlar arasındadır. Cemil Meriç dersten sonra kendisi ile Mercan'dan Eminönü'ne yürüyen delikanlılarla şakalaşır: "Ne yapsak, derslerden sonra Hacı Bekir lokumu mu dağıtsak? Belki o zaman arkadaşlarınız bizi dinlemeye gelir."

O yılların "Dönem" ve "Çağrı" dergilerinde de Cemil Meriç'in bazı makaleleri çıkar. Bu arada kerhen yapılan bir tercüme de ilerlemektedir. Nacak Sokaktaki evden beri bir paket çikolatalı pasta ve 100 gr. kahvesiyle ziyaretlerini sürdüren Mahmut Sait Kılıççı'nın haftalık ısrarıyla manzum "Morion de Lorme" tercümesi devam etmektedir. Mahmut Sait Bey 7-8 Hasan Paşa'nın torunudur ve edebiyata âşıktır ama kaabiliyeti sınırlıdır. Cemil Bey'in bazı günler keyfi olmaz. O "Zararı yok üstadım, ben beklerim" der. Yazıhanenin bir tarafında sessiz sedasız oturur. Cemil Bey çarnaçar bazı mısraları yazdırır. Sonunda "Bugünlük bu kadar" der. Mahmut Sait oralı değildir. "Olmaz üstadım" der ve muzipçe ekler "Ben bir besmeleyle savulacak şeytanlardan değilim." Sonunda eser biter ve Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında basılır. Yine aynı yılda yani 1966'da mevcudu tükenmiş olan Hemani de ikinci baskısını yapar.

İlk defa olarak okuyucu kitlesi nispeten geniş olan bir derginin Cemil Meriç'in hayatına o yıllarda girdiğini görüyoruz. Bakın nasıl:

Cemil Meriç ile Ahmet Kabaklı'nın Elazığ'dan beri tanıştıklarını, seviştiklerini hatırlarsınız. Ancak daha sonraki yıllar aralarına sadece maddi bir mesafe getirmiş, Kabaklı on yıl kadar İstanbul'dan uzak kalmış, gözlerinden yaşlar gelene kadar kendilerini güldüren bu garip ve cazip hocayı özle-

miştir. 60'larda nihayet İstanbul'a döner. Bir gün tam da sahaflarda iken Cemil hocayı görür, el sallayarak koşar. Heyhat! Hoca "işmar"ına cevap vermez. Çünkü artık görmemektedir. Feleğin zulmünü, kara gözlüklerle gizlemeye çalışmaktadır. Muhatapları ile isabetsiz yönlere bakarak konuşmaktadır. Kabaklı'yı birden ter basar, çarşı başına yıkılacak sanır, geri geri çekilir. Gelin kendisini dinleyelim.

"Hocayı o haliyle görmeye katlanamayacaktım. Bir bencillik miydi o halim, çok koyu bir acı mı, yoksa kaygısızlık mı? Sonuncuyu hiç kabul edemem, fakat ilk iki ihtimal üzerinde hâlâ düşünürüm. Sonra görüşmesiz beş yıl daha geçti. Eğitim Enstitüsü, Çapa'dan Ziverbey'e nakledildi. Bir gün, "Cemil Meriç geldi, seni aradı, evinde bekliyor" dediler. Çekine-utana, biraz da "görmezliğinden ben sorumluymuşum" gibi hislerle gittim. Göztepe'de dört bir yanı kitaplarla kuşatılmış evinde hemen bir aile sıcaklığı sardı gönlümü. Evime dönmüş, aradığımı bulmuş gibisine mutlu idim. Ümit büyümüş, o yıl sosyolojiyi bitirmiş, bir ağabey kızı gibi neşeli, Fevziye abla her zaman o eski, yavaş, nâzik hanımefendiliğinde, Mahmut Ali Paris'te imiş. Hoca derseniz gözleri olduğu zamankinden daha farklı, azimli ve şen. O zaman Cemil Bey, unutamayacağım birşey söyledi. -"Ahmet, her meselede,her konuda, memlekete, dünyaya bakışta seninle beraberim. Düşüncelerimiz bir, kaygılarımız aynı, yalnız tarzlarımız elbette farklı olacak."

İşte Ahmet Kabaklı'nın 1967 yılının bir gününde Cemil Meriç'in evine yaptığı bu ziyaret, Cemil Meriç'in önünde yeni bir ufuk açtığı gibi, o sırada Ankara'da çıkmakta olan Hisar Dergisi'nin okuyucularının önünde de yepyeni ufuklar açar. Çünkü Kabaklı, kendisinden dergi için yazı yazmasını rica etmiştir. Cemil Meriç, Hisarcıları pek tanımamak-

tadır. Dergiye ihtiyatlı bir giriş yapar. Dönem yayınları sahibi Ertuğrul Bey'in, "Hint Edebiyatı" kitabını fazla uzatıyor, düşüncesiyle çıkartmış olduğu "Hint ve Batı" bölümünü, parçalara ayırarak her ay yollamaya başlar. Hisarcılar, bu yeni kalem arkadaşlarını hayret ve hayranlıkla bağırlarına basarlar. Önce mektuplaşma ile başlayan Cemil Meriç, Mehmet Çınarlı dostluğu, bir süre sonra yüzyüze bir arkadaşlığa döner. Hisar'ın Cemil Meriç'in hayatında önemli bir yeri vardır. Çünkü gerek, 1963'lerden beri başladığı Jurnalinden, gerek Sosyoloji Bölümü derslerine hazırlık çalışmalarından oluşan malzeme, Cemil Meriç'in bir aylık titiz ve yorucu bir çalışmasından sonra, Hisar'ın gediklerinden içeri süzülür ve sonunda kendisine mübtela olmaya başlayan okuyucularının karşısına dört dörtlük bir makale olarak çıkar.

Bu arada Cemil Meriç'in dil yâresi kanamaktadır. Türkçe, ana dil olmaktan çıkmıştır. Dil Kurumunun ürettiği "tilçik"ler, Nihat Keklik'in dediği gibi yoldan geçen arabaların pardesümüze sıçrattığı çamur misali hepimizin üstüne yapışıp kalmıştır. Cemil Meriç ateş püskürmektedir çünkü "kaamusa uzanan el, namusa uzanmıştır". Türkçenin namusunu temizlemek isteyen Cemil Meriç konuya bilimsel bir içerik kazandırmak arzusuyla Berke Vardar ile beraber, Meillet'nin eserini çevirmeye başlar: "Dillerin yapısı ve gelişmesi".

Ancak Truva'nın atı, kalenin içine girmiştir bile. Berke Vardar kesin bir "Uydurca"cıdır. Talebe-hoca düellosu başlar. Sonunda, "herkes kendi çevirdiği makaleyi imzalasın" derler ve eser 1967'de ayrı ayrı imzalarla ama bir tek küçük kitap halinde yine Dönem Yayınları tarafından basılır.

Bu yıllar Cemil Meriç'in kütüphanesinin raflarının alınan kitaplara dar geldiği devirdir. Eski kütüphaneler, asırların en büyük beyinlerinin ağırlığını çekemez olmuş,

ortalarından belvermişlerdir. Bir gece, geç saatte Cemil Meriç, Berke Vardar'la beraber bir dost toplantısından eve döner. Daha salon kapısından içeri girip, lambayı açmadan durumda bir gariplik olduğunu Berke Vardar sezer. "Hoca der, kütüphaneler galiba secdede". Işığı yakınca da bütün bir duvar boyunca dizili olan kütüphanelerin ağırlıklarına dayanamayan döşemeyi çökertip, boylu boyunca yere serilmiş olduklarını görür. Bu ucuz atlatılan kaza, Cemil Meriç'in yeni kitaplıklar yaptırmasına vesile olur. Eski kütüphaneler, ertesi sabah kaldırılır, kitaplar üstüste bir hayli uzun olan koridora istiflenir ve marangoz Ahmet Usta'ya onbir tane yeni maun kütüphane uzun bir pazarlık sonucunda sipariş edilir. Cemil Meriç raf sayısını, raf aralıklarını, alttaki kapaklı dolapları bizzat hesap eder, santimlerine kadar düşünür ve kendisine çok uzun gelen bir zaman sonunda, gerçek dostlarını yeni tahtlarına büyük bir zevkle buyur eder.

Cemil Meriç'in ellerini kitapları raflarına yerleştirirken görmek lazımdır. Uzun, ince, zarif parmakları bir çift güvercin kanadı gibi o sevgilisinden bu sevgilisine uçar, ciltlerin sırtı aynı hizaya getirilir, boy farklılıkları olanlar birbirinden uzaklaştırılır. Cemil Meriç arada bir, bir kitabı raftan çeker, ne yapacak diye bakarsınız. Kitabı orta yerinden açar, kutsal bir emanetmiş gibi başına yaklaştırır ve yüzünü içine gömerek bir sevgiliyi öper gibi onu öper ve koklar. Bu, kitaplarıyla onun arasındaki çok özel bir dostluk ilişkisidir. Başkaları ona kitabı okuyabilirler ama bu mektuplaşma ona yetmez, o mutlaka sevgililerine dokunmak, onları kucaklayıp bağrına basmak iştiyâkı içindedir. Cemil Meriç'in belki de en büyük, en inanılmaz eseri olan kütüphanesi de artık kıvamını bulmak üzeredir. Sonunda 11000 cilt olan bu kütüphanede kitaplıklar konularına göre ayrılmıştır. Kütüphanelerin en devasa olanında kalın, meşin, haşmetli ciltleriyle "Grand

Dictionnarie"med (17 cilt), yaldızlı ince nakışlarıyla "Grande Encyclopédie"ler (31 cilt) size bakmaktadırlar. Arapça Kamuslar, kırmızı ciltleriyle Littré'ler, kahverengi ağır başlı kostümleriyle "Encyclopédie Française"ler karşınızda el-pençe divan durmaktadırlar. Öbür sıradaki kütüphanelere gelelim, önce Doğu Edebiyatları, Fars ve Arap Edebiyatı, İslamiyetle, Osmanlılıkla ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili iki koca kütüphane birbirlerine omuz vermektedir. Ondan sonraki kütüphane tarihe ayrılmıştır. Burada da en geniş yeri Fransız tarihi işgal etmektedir. Daha sonraki kütüphanelerde psikoloji, sosyoloji, pedagoji ve felsefe ciltleri özenle dizilmiştir. Nihayet edebiyatlar, yine aslan payı Fransız edebiyatı olmak üzere Avrupa edebiyatları (İngiliz ve Alman da iltimaslı bir yere sahiptir), Rus edebiyatı, Amerikan edebiyatı... Cemil Meriç'in kütüphanesi ömrünün her gününde biraz daha zenginleşmiş, sonunda büyük çoğunluğu Fransızca kitaplardan oluşan ve bir örneği Batıda dahi zor bulunabilecek olan özel bir kütüphane ortaya çıkmıştır. Böyle bir kütüphanenin İstanbul'da oturan bir insan tarafından nasıl yapılabildiği, gerçekten de üzerinde düşünülecek bir konudur. Cemil Meriç, Paris'te iken parası yoktur, zaten aradıklarını da bulamamıştır. Ama aradığı herşey, sanki kitapların üzerinde Cemil Meriç'in evinin adresi varmış gibi, tıpış tıpış, ona gelmiş, onun olmuş, kütüphanesindeki yerini bulmuştur. Bir memur maaşıyla, sonunda maddi değeri ölçülemeyecek kadar yüksek olan böyle bir kütüphane nasıl kurulur? "Kitap sevenini bulur evlâdım, arayanını bulur. Bunu bütün kitap âşıkları bilir".

Cemil Meriç'in kütüphanesinin bir kusuru vardır. Fazla batılı olmak. Bir yaz öğleden sonrasında Nadir Demirel genç bir Fransız romancısını, Cemil Meriç'in evine getirmiştir. Bu genç yazar salona girer girmez dehşete düşmüş, o kü-

tüphaneden bu kütüphaneye gitmiş, ciltlerin sırtlarından kitapların adını okumuş, sonunda mağrur ve mütebessim oturan Cemil Meriç'e bir kırbaç gibi şaklayan şu cümleyi söylemiştir. "Beyefendi bu mükemmel bir Fransız kütüphanesi. Ama siz Türksünüz. Sizin kütüphaneniz nerede?" İşte bu sorunun çengelinin Cemil Meriç'in beynine takıldığı sıralarda Cemil Meriç bir Konya yolculuğuna çıkar.

"68'lere kadar insanlığın düşünce tarihini tavaf eden bir şakirttim. Düşünmüyordum. Başkalarının neler düşündüğünü öğrenmeye çalışıyordum. Uzun süren bir çıraklık..." (Jurnal, 9.8.1975)

"Konya yolculuklarında (1966-67) ilk defa başkası ile temas ettim. Başkası, yani kendi insanım. Kaderin karşıma çıkardığı genç üniversiteli 'sen bizden değilsin' dedi. Sen bizden değilsin. Evet, ben onlardan değildim. Ama onlar kimdi? Uçurumun kenarında uyanıyordum. Demek boşuna çile çekmiş, boşuna yorulmuştum. Bu hüküm hakikatin ta kendisiydi.

Tanzimat'tan bu yana Türk aydınının alınyazısı iki kelimede düğümleniyordu: Aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı, biz sadece birer oyuncuyduk. Nesiller bir ütopyanın kurbanı olmuşlardı... Avrupa'yı tanımamak gaflet; Avrupa'yı tanıyan ülkesinden kopuyor. Bu lanet çemberinden nasıl kurtulacağız?" (Mağaradakiler, s.323)

Ve Cemil Meriç cevabını veriyor, böylece kendi toplumsal görevini de belirliyordu.

"...Düşünenin görevi: İnsanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşıran aydınları irşada çalışmak, kızmadan, usanmadan irşat. Gerçek sanat ayırmaz, birleştirir," (Mağaradakiler, s.325)

"Aydın olmak için önce insan olmak lazım. İnsan mukaddesi olandır. İnsan hırlaşmaz, konuşur, maruz kalmaz, seçer. Aydın, kendi kafasıyla düşünen, kendi gönlüyle hisseden kişi, aydını aydın yapan: Uyanık bir şuur, tetikte bir dikkat ve hakikatin bütününü kucaklamaya çalışan bir tecessüs." (Kırk Ambar, s.453)

"Kaderimizi çizen Avrupa'nın siyasi ihtirasları; kullandığımız kelimeler onun emellerini dile getiriyor. Kulağımıza fısıldanan lafızları, hudut ve şumüllerinden habersiz, fısıldayıp duruyoruz... Tefekkür vuzuhla başlar, kurtuluş şuurla." (Kırk Ambar, s.287-288)

"Elbette ki Avrupa'nın reçetelerini uygulamaya kalkmak büyük bir hamakat; ama hocaların söylediklerinden habersiz olmak daha büyük hamakat." (Bir Facianın Hikâyesi, 1981, s.23)

Cemil Meriç hiçbir zaman siyasetin içine girmemiştir. Neden? Belki gözleri görmediği için, belki de siyaset gözleri kör ettiği için. Ama o kendisini bu konuda hep sorgulamış hatta zaman zaman ayıplamıştır.

"Kaçıyorsun, erkekçe çalışmaktan, yenilmekten, döğüşmekten kaçıyorsun. Boş bulduğun ilk kulübeye sığınan bir köpek gibi ve her kulübeden, mantığın haşin eli boğazına sarılıp, kaçmağa zorluyor seni." (Jurnal, 16.2.1963)

O yıllarda ailece görüştükleri ve gidip geldikleri Adnan ve Nazife Cemgil sevdiği insanlardır Cemil Meriç'in. Saint-Simon'un yazılmasına kitap getirerek yardımcı olmuş, eserin basılmasıyla yürekten ilgilenmişlerdir. İşçi Partisi yeni kurulmuştur. Ama Cemil Meriç kendi yerini orada görmez.

"Neden İşçi Partisi'ne girmiyorsun? Girmem, çünkü benim yerim kütüphane. Ben ışık arayan, aydınlanmak ve ay-

dınlatmak isteyen bir insanım. Politikanın kurtarıcılığına inanmıyorum." (Jurnal, 26.1.1963)

"Ben Lenin'den çok Gandi'ye yakınım. Ama bu belki de kavganın dışında olduğumdan." (Mektuplar, 8.4.1967)

"Uluların hepsi fildişi kulede yaşadı. Fildişi kule, tufandan kurtulmak isteyenler için bir gemi... Zaman zaman kalabalıklara karışsan bile, limandan uzaklaşma... Kalabalık kasırgalı bir umman." (Dönem, "Fildişi Kule", Ocak 1965) Ve kendi misyonunu şu şekilde formülleştirir.

"... Ben, herhangi bir tarikatın sözcüsü değilim. Yani, ilan edilecek hazır bir formülüm yok. Derslerimde de, konuşmalarımda da tekrarladığım ve darağacına kadar tekrarlayacağım tek hakikat: Her düşünceye saygı." (Jurnal, 19.11.1964)

"Düşünmek, insan üzerinde düşünmek, mutlaka yasak bölgelerden birkaçına dalıp çıkmakla olur. Zaten demokrasi ve liberalizm yasak bölgeleri kaldırmak mânâsına gelir." (Jurnal, 29.4.1964)

"... Evet, düşünce adamı bir zümrenin emir kulu değildir. Hiçbir merkezden talimat almaz. Bir partiye bağlı olmayabilir. Ama tarihe angajedir; kucağında yaşadığı topluma angajedir. Yani vatandaş olarak vazifeleri vardır: belli savaşları kabul etmesi, belli tehlikeleri göze alması lazımdır. Bir devrin şuuru olmak zorundadır. Onun başlıca vazifesi: Bütün hakikatleri yoklamak, bütün yalanların maskesini yırtmak, kalabalığa doğruyu göstermek. Bazen yangın kulesindeki nöbetçi olacaktır, bazen engine açılan geminin kılavuzu. Sokakta insanlar boğazlanırken, düşüncenin asaletine sığınarak, elini kolunu bağlamak, düşünceye ihanettir." (Mağaradakiler, s.295)

"Aydının görevi, karanlıkları aydınlatmak. Yazık ki o da kavganın içinde. Sokaklarda kardeşleri, çocukları boğazlaşırken, soğukkanlılığını nasıl koruyabilir? Evet ama görev görevdir."

"Politika ve aksiyon adamlarının en zayıf yanı, düşünce adamını küçümseyişleridir. Beyinle kol, nazariye ile aksiyon el ele vermedikçe, toplum sıhhate kavuşmaz." (Kırk Ambar, s.454)

"Düşünce şüpheyle başlar. Düşünce, tezatlarıyla bütündür. Zıt fikirlere kulaklarımızı tıkamak, kendimizi hataya mahkûm etmek değil midir?" (Jurnal, 24.7.1974)

Ve Cemil Meriç kavramlarla dövüşmeğe başlar. Onları zorlu bir mücadeleden sonra esir alır, yazıhanesine yatırır, ansiklopedilerin, kitapların hançeri ile delik deşik eder ve sonunda size teşhisini bildirir.

"Önce kafalardaki keşmekeşi dağıtmağa, metafizik birer orospu olup çıkan kaypak, hain mefhumlara ışık tutmaya çalışalım." (a.g.e., s.2)

"Kelimeleri tarif etmeden girişilecek her tartışma kısır kalmağa mahkûm." (a.g.e., 36)

"Din problemi, şer problemi. Avrupalılaşma problemi... Bizim de gevelediğimiz mefhumlar. Ama kimsenin bu problemler üzerinde kafa yorduğu yok. Sağ, kovuğuna çekilmiş, münzevi, mazlum, mustarip. Sol, eline tutuşturulan reçeteyi kekeliyor, mânâsını anlamadığı reçeteyi. Tek ortak duygu; düşmanlık. Diyalog yok. Tanzimat'tan beri hazır elbiseye meraklıyız, hazır elbiseye ve hazır medeniyete... Tefekkür kılıçla fethedilmez, bir parça kendi kafamızla düşünmek ne kadar güç." (Mağaradakiler, s.314)

"Düşünce dünyasında hiçbir fetih nihai değildir. Hepimiz birer Sizifos'uz. Hele diyaloğun olmadığı bir ülkede... Türk aydınının kaderi, mahpesinde şarkılar söylemek. Bu lanetler berzahından nasıl ve ne zaman kurtulacağız? Tefekkür bir arayıştır, içtimai bir arayış." (Jurnal, 18.6.1974)

"Münakaşada zafer, mağlup olanındır. Yenilmek zenginleşmektir... Münakaşa hakikati birlikte aramaktır... Hakikat bin bir cepheli, bin bir görünüşlü. Karşınızdaki, göremediğinizi gösterecek size. Sizden farklı düşündüğü ölçüde yaratıcı ve öğreticidir...

Cemiyetle beraber hakikatler de gelişir. Tek tehlike bunu kavramamak, kızıl şal görmüş İspanyol boğası gibi, her düşünceye ve her düşünene saldırmak: Bu canım memleket bu yüzden bir cüzzamlılar ülkesidir." (Jurnal, 19.11.1964)

Hisar Dergisi her ay, hakikatı kendisi ile birlikte arayan bu yazarın peşine düşmüş, yazılar çöle düşen yağmur gibi anında tüketilmiştir. Üniversitedeki dersleri ise artık sona ermek üzeredir. 1974 yılında Cemil Meriç binbir zillet ve binbir ümitle gittiği üniversiteden otuz yılı aşkın bir süre görev yapan bir memur olarak emekliye ayrılır.

Üniversite ona "açlıktan ölmeyecek kadar" bir para, 3-5 kaabiliyetli talebe, en çok da hüsran getirmiştir. Bu çizgi dışı insan, üniversitede anlaşılmamış, anlaşılamamış, anlaşılmak istenmemiştir. Gerçi Tarık Zafer Tunaya, her Fransızca bilen hukuk öğrencisine "Bu dili nerden öğrendin?" diye sorunca, "Cemil Meriç'ten" cevabını almış, sonunda "Bu adam, adam değil galiba bir kolej" diye şaka yapmıştır. Ama Cemil Meriç mesleğini her zaman kendisine az görmüş, onu küçümsemiş, Fransızca hocası olmaktan neredeyse hicab duymuştur. Onun kanatları çok daha geniştir. O çok daha yukarlarda uçmak istemiştir ömür boyu. Nitekim Adile Ayda onun için şöyle yazmıştır:

"Türkiye'de mukayeseli edebiyat kürsüleri kurulmalı ve bu dersler eski edebiyatımız için Arap ve Fars edebiyatlarını çok iyi bilen, yeni edebiyatımız için Fransız ve Batı edebiyatını çok iyi bilen kimseler tarafından okutulmalıdır. Düşünüyorum da Fazıl Ahmet Aykaç birincisini, Abdülhak Şinasi Hisar ikincisini ne kadar iyi okutabilirlerdi. Yaşayanlardan dünya edebiyatı kavramına sahip ve gerek batıyı, gerek doğuyu iyi bilen Cemil Meriç'in adı hatırıma geliyor." (Hisar, Mayıs 1979)

İşte Adile Ayda'nın gerek Batıyı gerek Doğuyu "iyi bilen insan" olarak vasıflandırdığı Meriç bundan sonra bütün gücü ile eserleri üzerinde çalışmağa başlayacaktır. Çalışmazsa mutsuzdur Cemil Meriç, çalışırsa keyifli. Başka bir ölçüsü yoktur hayatının.Sabahları asabidir, aksidir Cemil Meriç. Oğlu o yıllarda Fransa'dadır. Baba kız sabahtan otururlar yazıhanenin başına. Mesai arkadaşıdırlar, artık. Okunanları Fevziye Hanım da dinler. Ama o asıl görevinin bu fikir dolu odaya huzur getirmek olduğunu bilir. Ajansı bile pilli radyoyu kulağına götürerek dinler. Herşey hazırdır. Yeter ki Cemil Meriç sigarasının dumanını savurup, kızına yeni bir cümleyi yazdırmaya başlasın. Saatlerce, günlerce, aylarca, yıllarca çalışılır. Rotatiflerin aç ağızlarına makaleler, kitaplar hazırlanır. Bazen elini şakağına dayar, bazen hızla çeker tesbihini Cemil Meriç ve cümleler daktilonun şeridinde birbirini kovalar. Yazı bitince yüzü aydınlanır Meriç'in. Artık gelecek ilk dosta mutlaka okutulacaktır yeni yazı.

Öğleden sonraları, talebelerle, dostlarla doludur evin içi. Talebeden çok dervişe benzeyen delikanlılar ve her biri bir dünyanın insanı olan dost çehreler. Çılgın kahkaları ile Celal Sılay her hafta sonu, kolunda Nermin Hanım'la çıka gelir. Seneler sonra Celal Sılay'ın, Cemil Meriç'i bulması da kitapların aracılığıyla olmuştur. Bakın nasıl?

Bir akşam üstü Cemil Meriç yine kütüphanesindedir. Güneş yeni batmış, lambalar henüz yanmış, perdeler daha çekilmemiştir. Birden kapı çalar. Ümit kapıyı açar. Karşısında kel, kısaya yakın orta boylu, zıpkın bakışlı biri durmaktadır. Bu tanımadığı insana, "Buyrun der, Ümit, kimi arıyorsunuz?" Karşısındaki zat cevap verir. "Bu ev kimin evi? Dışardan kitapları gördüm. Bu kadar çok kitabı olan adamı ya ben tanırım, ya o beni tanır. Ben Celal Sılay'ım". Ümit bir çığlık atar, "Baba der, Celal Sılay geldi". Ve uzun yıllar birbirinden ayrı kalan iki dost sevgi ile kucaklaşırlar. Ondan sonra da birbirlerinden ayrılmazlar. Bazen Bostancı'da, bazen Tarabya'da, bazen Bağlarbaşı'nda hemen her hafta sonu bir gazino veya lokantada ailece bir aradadırlar. Celal Sılay bazen suskun olan Cemil Meriç'i dürtükler. "Cemil, konuş" der. Cemil Meriç gülümser. Onu yola çıkaramayınca Celal Sılay, üslubu çevirir ve "Cemil dinle"der ve bazen bir sigara kapağına, bazen bir kibrit paketine yazdığı son şiirini çıkarır okur.

"Gökyüzüne
Kubbelerle bağıran
Dedelerin
Yeraltında
Sığınaklarla susuyor
Torunları"

"Nasıl Cemil?" diye sorar. Cemil Meriç parmakları ile alnını ve saçlarını sıvazlayıp, kuru ve kesin bir tek kelime ile cevap verir: "Güzel" sonra, Celal Sılay bir başka kâğıt parçası bulur ceplerinden:

"Aynı çirkinlikle buruşur
Yüzleri
İster küsenin
Çatılsın kaşı
İster küsülenin
Yabancı kalır
Uslarıyla
Etleri
El dudağında
Kendi ağzını
Isıranların"

"Cemil nasıl?" Cemil Meriç üstelenmekten biraz rahatsız "Güzel birader" diye yineler. Ayrılırken Celal Sılay, Cemil Meriç'ten mutlaka son makalesini ister, makalenin konusu ne olursa olsun onu alır, özenle katlayıp, cebine sokar. Ertesi gün Cağaloğlu'na koşacak, Cemil Meriç'in yazısı, "Yeni İnsan" Dergisinin bir sayısında daha basılacak, okuyucusu hemen hiç olmayacak, ama daha sonraları Hisar'da çıkan bütün makaleler gibi Cemil Meriç'in tezgâhından bir değil, bir kaç kere geçerek 1974'te "Bu Ülke" başlığı ile Türkiye'nin dikkatine takdim edilecektir.

"Bu Ülke" 70-80 Türkiyesi'nin en çok okunan ve sevilen kitaplarından biridir. Kördöğüşüne dalan delikanlılar, bu âma kâhinin sesi ile büyülenecekler, bir an duraklayıp, ne yaptıklarını düşüneceklerdir. Kitap, o kadar büyük bir ilgi toplar ki Ümit Meriç birgün Unkapanı'ndan Şişhane'ye doğru bir dolmuşla geçerken, orada tahta bir perdenin üzerine kocaman harflerle yazılı bir "Bu Ülke" cümlesini hayretlere dü-

şerek okur:" "İzm'ler idrakimize giydirilen deli gömlekleri". Böylece kitap, ülkenin kırmızı boyalı duvar edebiyatına kadar girerek, kendisini herkese kabul ettirecektir.

"Büyük şehrin kargaşasına yeni düşmüş, neye uğradığını şaşırmış bir halde yolunu bulmaya çalışan ve onu "Fildişi Kule"sindeki çığlıklarından tanıyan kitap ve şiir meraklısı bir çocuk olarak" kendini tanıtan Beşir Ayvazoğlu, bir çay bahçesinde, bir ağacın gölgesinde, bir Belediye otobüsünde okuyup bitirdiği "Bu Ülke"den sonra "Bu Ülke" değil, dünyalar benim olmuştu" diyor. "Artık dünyaya Cemil Meriç adesesinden bakıyorduk. Her cümlesi yepyeni bir ufku işaret ediyordu. Bize okullarda hiçbir şey öğretilmediğini onu okumaya başladıktan sonra farkettim. Zavallı cücelerdik. Bu ufuklara ulaşabilmek için bu dağları nasıl aşacaktık? Niçin silahsız, teçhizatsız bırakılmıştık? Ne doğu bildiğimiz doğuydu ne batı, ne de Osmanlı. Hiçbir şey bize öğretildiği gibi değildi, hiçbir şey!" diye yazacaktır. (Tercüman 15.6.1987)

Eser Cemil Meriç'e hiç tanımadığı yeni dostlar da kazandıracaktır. Bunlardan biri ismi gibi alev alev yanan bir insan olan Alev Alatlı'dır. Alev Alatlı, Türk Edebiyatı'na nisan 1984'te yazdığı bir yazının üst köşesine, küçük harflerle şu cümleleri yerleştirir:

"Bu yazı Cemil Meriç'in peşine takılan, ardından devir devir, ülkü ülke sürüklenen bir okurunun hikâyesi. Zaman zaman öfke, zaman zaman hayranlık, zaman zaman kıskançlık,zaman zaman red, zaman zaman minnetin eğemen olduğu, başdöndürücü bir serüven. Kâh tek vücut olacak kadar yakınlaşan, kâh kurtuluşu uzaklaşmakta bulan, bazen aylarca küsen, ezilen ama dönüp dolaşıp kendisini yine onda sınayan bir okur. Meriç'in bir tek okura yaptığı, bir tek okurdaki aksi."

Kendi eserinin muhasebesini ise Cemil Meriç şu satırlarla yapıyor.

" 'Bu Ülke', yarım asırlık bir tetebbuun, bir sanatçı mizacından süzülen usaresi. Bir mesaj, daha doğrusu bir çığlık... Kesif, dertli, derbeder..." (Kırk Ambar, s.452)

"Bu sayfalarda, hayatımın bütünü, yani bütün sevgilerim, bütün kinlerim, bütün tecrübelerim var. Bana öyle geliyor ki, hayat denen mülakata bu kitabı yazmak için geldim: Etimin eti, kemiğimin kemiği." (Jurnal, 15.4.1974)

Aynı yıl ikinci ve daha kalın bir eseri daha yayımlanır Cemil Meriç'in : "Ümrandan Uygarlığa". Yalnız başlık bile kitabın taşıdığı mesajı ifşa etmektedir.

" 'Ümrandan Uygarlığa', "Bu Ülke"nin devamı, zamanla çiçekleşen tomurcuk düşünceler..." (Kırk Ambar, s.452) 'Zirvelerle uçurumlar arasında bir diyalog. Büyük acıların ve büyük ümitlerin kitabı. Bir devrin, daha doğrusu bir medeniyetin muhakemesi, Asya'nın Avrupa ile hesaplaşması... Göz karartan bir düşüşün grafiği." (Jurnal, 20.12.1978)

Bu ikinci eser de ilki gibi büyük bir ilgi uyandırır ve Cemil Meriç Türkiye Millî Kültür Vakfından fikir dalında bir ödül alır.

1975'te "Bu Ülke", ikinci baskısını yapar.Okumaktan çok dövüştüğü zannedilen bir ülkede, tabancalar susunca fikir konuşmaktadır. Nitekim 1976'da "Bu Ülke," ilavelerle üçüncü baskısını yapacaktır. O yılların Türkiyesi için büyük bir rekor. Öğrenci yurtlarında delikanlılar kitabı elden ele dolaştırmakta, içlerinden cesaretli gruplar da Göztepe'deki eve gelip, bu dürüst fikir adamının elini öpmektedirler. "Hareket" dergisini çıkaran Mustafa Kutlu ve Ezel Elverdi, "Pınar" dergisini çıkartan Cevat Özkaya ve Mehmet Akif Ak,

"Köprü" dergisini çıkaran genç ve nurlu Nurcu'lar. Mustafa Miyasoğlu, Ali Bulaç, Muhsin Demirel, Mehmet Paksu, Ahmet Kot, Halil Açıkgöz, Şadi Çarsancaklı, Dursun Güleryüz ve Rüşdü Onduk ve daha niceleri Cemil Meriç'i sık sık ziyaret eden delikanlı konvoyları arasındadırlar.

Yazın Cemil Meriç'in eserlerini ekin tarlalarında, kavak, söğüt, elma gölgesinde okuyan Anadolu'nun genç aydınlar ordusu onun en çok sesini ve öfkesini seviyordu. Eserlerini okudukça bu sevgi şaşkınlığa dönüşüyordu. "Üstad bir ömür fildişi kulesinde konuştu. Hep hayranı idik. Sevemedik, çünkü anlayamıyorduk. İnsan, anlamadığını nasıl sevebilir? Avrupa'yı konuşan, Avrupa'yı anlatan, kâh Himalayalar'da, kâh Alpler'de dolaşan, serazed, uçarı bir deha idi. Aramıza indiği anlar nadirdi. En çok sesini seviyorduk, sesini ve öfkesini. Şefkati zaten öfkesine göre silikti. Öfkesiyle bizdendi. Osmanlıydı. Böyle bir dehânın Osmanlı oluşu, göğüsümüzü kabartıyordu. Batı karşısında düştüğümüz aşağılık kompleksinden, onun sesine koşarak kurtulduk. Serapa gururdu. Kelimelerin öfkesini ve sesini onda keşfettik. Onlara yeni bir ruh üfledi. Asilleri, soyluları vardı. Dişisi, kaypağı, cıvığı, gevezesi vardı. Onun hisarında hep, hür tefekkünün bayrağı dalgalandı" (Ali Erkan Kavaklı, "Tanıdığım Cemil Meriç", Türk Edebiyatı, Ağustos, 87)

Cemil Meriç'in evine gelip-giden, saat sabah dokuzdan akşam üzeri beşe-altıya kadar devamlı çalışan, sonra çoğu zaman çıkıp onunla uzun yürüyüşler yapan genç yazı arkadaşlarından Mehmet Akif Ak, Cemil Meriç'in kendisini etkileyen yönlerini şöyle anlatıyor.

"Cemil Meriç'in beni etkileyen yönleri çoktur. Kendisinden etkilenmem namütenahi. Aslında fikri ve edebi açıdan bana tesir eden yönleri çoktur ve derindir. Fakat beni

asıl etkileyen yönü insani vasfıdır. Cemil Bey hudutsuz sevgi, saygı, istiğna ve tesamuh ummanıydı. Hiçbir zaman sizin ona duyduğunuz sevgi ve saygıyı karşılıksız bırakmaz, mutlaka ona ziyadesiyle cevap verirdi. Böylece Cemil Bey'le dostluk bitip tükenmeyen bir mutluluk halini alırdı. Ona göre bir insanın saygı değer olması için, insan olması kafiydi. Hiçbir rütbe, nam, şan gerekmezdi. Sonra onda hiçbir vakit kin belirtisine de rastlamazdım. Sevmeyebilirdi ama kin duymazdı. Yine enteresan bir tespit: Farzedin ki kendisine bir kitap getirdiniz, hediye ettiniz. Onu almak için ayağa kalkar, kitabı öper alnına koyardı. İstiğna sahibi bir insandı, yani gözü gönlü tok bir insandı. Hep maddi sıkıntı içinde yaşadı. Emekli aylığı vardı. Yazılarını asla pazarlamazdı. Büyük emekle yazdığı yazılarının çoğu zaman hatta hiçbir zaman değeri tam olarak verilmezdi. Sonra evinden insan hiç eksik olmazdı. Rahmetli eşi vefakâr Fevziye Hanım hasta haliyle bize hizmet ederdi. Bu neyle karşılanırdı? Emekli aylığından arttırılacak şeylerle." ("M. A. Ak ile Cemil Meriç üzerine konuşma," Türk Edebiyatı, Ağustos, 87)

Cemil Meriç evine gelip, kendisiyle çalışma sabrını gösterenlere de, dergilerinde basılmak üzere bir makalesini vermekten çekinmezdi. Bu yüzden imzası bazı çevrelerin garip bulduğu dergilerin üzerinde gözükmeye ve kafalarda sorular uyanmaya başladı.

Cemil Meriç sağa mı kaymaktadır? Bu "eski tüfek" nasıl olur da, sağ diye tanınan dergi ve gazetelerde yazar? Cevabı Cemil Meriç'ten dinleyelim:

"Sağ, sol... bu anlaşmasına imkân olmayan iki düşman arasında münzevi aydın, hareketini nasıl ayarlayacak? İşte bütün mesele." (Jurnal, 28.7.1974)

" 'Hisar", 'Türk Edebiyatı', 'Hareket'.. Yazılarıma sayfalarını açmak nezaketini gösteren üç dergi. Her üçünde de 'Fildişi Kule'mdeyim. Aramızdaki ortak bağ: Tahammül ve tesamuh." (Jurnal, 18.6.1974)

"...Sağ okumuyor. Boşuna bağırıyorum. Sol diyalogtan kaçıyor, küskün: 'Ötüken'in bastığı kitap okunmazmış. Peki siz basın. Cevap yok. Bu çemberi kırmak mümkün değil. Son tahlilde, hudutlu imkânlarımızı isteyene bezletmekten başka çare yok. Sol, sağın gösterdiği dostluğu göstermiyor. İhanet etmişiz. Neye ve kime?" (Jurnal, 28.7.1974)

Vicdan muhasebesi rahatlatmıştır Cemil Meriç'i; "Aynı vapurla Kadıköy'den Karaköy'e gittiğim insanların evliya veya eşkiya olması beni ilgilendirmez. Amacım karşıya geçmektir" demektedir. Ama yine de mutlu değildir. Çünki benzeri olmayan bir konumu vardır, onun.

"Ben hayatımın delikanlılık çağından bu yana, düşüncelerimde hiçbir temel değişiklik yapmadım. Yani soldan hareket ettiğim de, sağda karar kıldığımda yanlış bir değerlendirmedir. Hiç bir zaman sol da olmadım, sağ da. Böyle bir sınıflama, sokaktaki adam için geçerli olabilir. Ömrünü düşünceye adayan, Eflatun'dan Marx'a kadar her düşünce adamını sevgi ve saygıyla selamlayan, bütün dinlere, bütün mezheplere saygılı bir kimsenin herhangi bir kilisede barınabileceği nasıl düşünülebilir?" Ve devam eder "Bugün daha az yobazım, zıt kutupların birbirini tamamlayan iki bütün olduğuna inanıyorum. Bir zamanlar Promete'nin "Bütün Tanrılara düşmanım" sözünü benimsemiştim, şimdi bütün Tanrılara inanıyorum. Tanrı biziz, ıstırap çeken insanlar. İnsanla ilgili her ümit, her teselli, her hayal kutsal". (Jurnal, 15.10.63)

"Benim trajedim şu birkaç satırda: Sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla konuşacak lakırdım yok. Yani, dilimle, zevklerimle, heyecanlarımla, yarımla 'Büyük Doğu' kadrosundanım. Düşüncelerimle, inançlarımla 'Yön'e yakınım. Bu bir parçalanış.

Başka bir trajedi de şu: Yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum, daha doğrusu yabancı dil bilmeyenler, kendi dillerini de bilmiyorlar..." (Jurnal, 19.11.1964)

Yalnız insandır Cemil Meriç, evi dolup, boşalsa da, gerçek muhatabını bulamamaktan muzdariptir.

"Pamuk ipliğinden biraz daha sağlam tek bağ: Düşünce birliği. O da rüzgârın her an tehdit ettiği bir kandil. Düşünce birliği, düşünen insanlar arasında olur. İnsanların kaçta kaçı düşünür? Düşünenlerin kaçta kaçı karşılaşır ve açılır birbirine?" (Jurnal, 12.8.1963)

Evet düşünenlerin kaçta kaçı karşılaşır ve açılır birbirine? Cemil Meriç'in bu açıdan büyük bir şansı vardır: Romancı Kemal Tahir.

Cemil Meriç, Kemal Tahir dostluğu daha Kemal Tahir'in hapiste olduğu yıllarda başlar. Kerim Sadi'nin eşi olan Semiha Hanım ondan ayrıldıktan sonra, Kemal Tahir'le hayatını birleştirir. Hapisteki Kemal Tahir'e götürmek üzere sık sık Cemil Meriç'in evine gelip, kütüphanesinden bazı kitapları alır, gider. Kemal Tahir hapisten çıktıktan sonra Şaşkın Bakkal'da bahçe içinde küçük müstakil bir eve yerleşir. O yıllar baba-kız Meriç'lerin uzun akşam yürüyüşleri yaptıkları; Göztepe'den Suadiye'ye kadar yürüdükleri dönemdir. Yolları bazen Kemal Tahir'in evinin önünden geçer, fakat güllerle dolu bir balkonun arkasındaki küçük odasında yazıhanesi başında çalışan Kemal

Tahir'i ziyarete cesaret edemezler. Kemal Tahir'ler yıllar sonra Şaşkın Bakkal'da yeni bir eve taşınırlar, bir apartman dairesine. Bu evde Cemil Meriç ile Kemal Tahir dostluğu pekişir ve iki insan arasında bitmez tükenmez sohbetler başlar. Kemalizm, İttihat-Terakkiciler, Abdülhamid ve daha neler neler. Bu iki insan hakikatın granitten heykelini ortaya çıkarmak için, ellerinde iki heykeltraş eğesi müşterek bir makale yazar gibi konuşurlar ve saatlerce sonra ortaya hakikaten bir şaheser çıkarırlardı. Cemil Meriç'in kafasına en denk düşen arkadaşının Kemal Tahir olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Cemil Meriç'in İstanbul'daki hayatını başından sonuna kadar izleyen en eski dostu ise beyaz yeleli, mavi gözlü bir ihtiyar delikanlı olan Kerim Sadi'dir. Kerim Sadi, her mevsim bir kaç kere Cemil Meriç'i mutlaka ziyaret eder, ona ya yeni basılan risalelerinden birini getirir, ya yeni çıkan ve kısa süre sonra mutlaka batacak olan fikir arkadaşlarından birinin dergisi için ondan yazı ister. Bu arada her gelişinde bir dörtlük daha ilave ettiği bir ''Kaside-i Cemil''i, kıvrak kahkahalar atarak dinleyen Cemil Meriç'e okur. Kerim Sadi' nin bilinmeyen şairlik cephesini ifşa eden bu satırları, beraber okuyalım.

KASİDE-İ CEMİL

İsmi Lektör ise de, kendisi gerçek Rektör
Bence bir sehv-i mürettib yatıyor hadisede.
Okuyup cahil ü nadâna heman küfr-ü şerif
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Hind-ü Çin'i aşarak, nâmı cihanı tutmuş,
Kırk katırlık kütübü, lâhzada tekmil yutmuş
Şu Aristo, bu Felâtun, o Hegel, Foyerbah
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Karl Marks'ın çömezi, Volteri de cepte taşır,
Russo'nun arkadaşı, Dîdero'nun yoldaşıdır,
Kant'ı, Kont'u O'na sor, çalma sakın başka kapı,
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Veda'yı ezber okur, Lükres'in nâkili O,
İbn-i Haldûn'u sever, Makyavelin şârihi O,
Epikuros mu dedin, Mîrimin ahbabıdır O,
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Ne güzel de çalıyor, dinletiyor her telden,
Polemikde yakalar hasmını, derhal belden,
Deprem olsa yine Balzak'ı bırakmaz elden,
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Herodot'dan tutarak Mişle'ye dek gelmiştir,
Darvin'i meşkederek, tanrıları yermiştir.
Ukâlayı, fukahayı yerlere hep sermiştir
Elhak allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Ger bi hahi ki şüdi vakıf-ı esrar-ı ulûm
Be kütübhâne-i dergâh-ı Cemilâ'ya bi yay,
Ne hazain, ne defain, nice asar-ı Cemil
Elhak allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Kerim SADİ (1970)

Kerim Sadi'yi hem çok seven, hem çok sayan Cemil Meriç'in onunla ilgili mezartaşı kitabesini, okuyucu yine "Bu Ülke" adlı kitapta bulacaktır.

1977'de Cemil Meriç'in şöhreti, biraz daha büyür ve "Ümran'dan Uygarlığa" ikinci baskısını yapar. 1978'de ise üçüncü büyük eseri çıkar : "Mağaradakiler".

" 'Bu Ülke' tohum, 'Mağaradakiler' ağaç. 'Bu Ülke' deki tohumların henüz hepsi ağaçlaşmadı..." (Kırk Ambar, s.452)

"Mağaranın içi, mağaranın dışı, insanlık, aynı sefil putlara tapan bir şaşkınlar kafilesi. Hakikatte mağaranın içi de, dışı da bir. Yüzelli yıldır 'gölgeler âlemi'nde yaşıyoruz. Kitap, kendi insanından kopan aydının trajedisi. Amacı, bu yeraltı mağarasına bir parça aydınlık getirmek..." (Mağaradakiler, arka kapak)

" 'Mağaradakiler', çarpık, güdük ve yerine oturmamış düşüncemizin kurşunkalemle çizilmiş bir taslağı... belki sevimli değil, ama dürüst bir kitap." (Jurnal, 20.12.1978)

" 'Mağaradakiler'de mağaradakilerden pek azı var. Latinler 'birini tanımak, hepsini tanımaktır' dememişler mi? Önce kişiler, sonra mefhumlar, sonra fotoğrafların asılları... Yaşadığımız bir dramın hikâyesi." (Jurnal, 20.12.1978)

Bu arada Hint Edebiyatı, Hint ve Batı ile birleştirilmiş ve asıl şekliyle 1976'da basılmıştır. Türk okuyucusu Cemil Meriç'in "en sevdiğim eserim" dediği "Bir dünyanın eşiğinde"ye de saygı duyar. Ve kitap o kördöğüşünün ortasında bile, üçüncü baskısını yapar. Yıl 1979, "Bu Ülke" dördüncü baskısındadır. Artık rotatifler hızlı hızlı çalışmakta, Cemil Meriç, Cemil Meriç olmaktadır. 1980 yılında, Cemil Meriç'in en hacimli kitabı çıkar: "Kırk Ambar".

" 'Kırk Ambar' bir mefhumlar kaamusu, derbeder ve dağınık bir ansiklopedi. Başka deyişle, kurmak istediğim büyük âbidenin bir kaç sütunuyla birkaç odası..." (Kırk Ambar, arka kapak)

" 'Kırk Ambar' bataklığa fırlatılan bir kaya parçası, kurbağaların bile barınmadığı bu ölü sulardan en küçük bir ses çıkmadı..." (Jurnal, 4.1.1981)

Aslında Cemil Meriç yanılmaktadır. Çünkü kitap az sonra, 1980 Türkiye Millî Kültür Vakfından Fikir Dalı ödülüne layık görülecektir.

Bu yıllar Cemil Meriç'in kütüphanesinde biriken bilgi selinin yalnız kitaplarda barajlandığı yıllar değildir. Cemil Meriç sadece güzel yazan bir insan değildir. O güzel konuşan, hem de çok güzel konuşan bir insandır. O yılların fikir meraklıları bu benzeri olmayan hatibin bazan Türk Edebiyatı Cemiyeti'nde, bazen Aydınlar Ocağı'nda, bazen Tıp Tarihi Enstitüsü'nde en çok da Kubbealtı Cemiyeti'nde yaptığı konuşmaları izlerler. Genellikle coşkun, hatta asabidir konuşması. Cümleleri muhtazam ve uzun, fikir ve bilgiden çatlayacak kadar doludur. Dinleyiciler büyülenmiş gibi kımıldamaz, bir çıt olursa herşey bitecekmiş gibi, saygıyla dinlerler onu. Bu öfkeli hatip, elinin tersi ile kürsüye sık sık vurur, bazen elini görünmeyen bir ağaçtan bir bilgi tomurcuğunu devşirmek ister gibi, yavaşca yukarı uzatır, bazen de iki avucunu birbirine kapayarak, düşüncesine sımsıkı sarılır. Sonunda konferans biter. Konuşmacı sakin, uysal bir çocuk gibi oluverir. Ardından sorular gelir. Cemil Meriç'i sevindirir bunlar. Tükenmeyen bir maden ocağı gibidir, çünkü. Bilgi madenine bir iki kazma-kürek daha savurur, sorunun meraklısına merak edecek birşey bırakmaz ve tam yerinde kesip, bir başka soruya geçer.

İşte Cemil Meriç'in 7 Aralık 1975'te, şimdi kimbilir nerede olan genç üniversiteli dinleyicilerine MTTB'de yaptığı konuşma:

"Tarihte farklı istikametler takip eden, gayeleri başka medeniyetler var. Kavimler ve medeniyetler bir rolü ifa için tarih sahnesine çıkar, bu rolü oynar ve çekilirler. İbn Haldun, Toynbee, Danilevski bu kanaattadırlar. Yani medeniyet bugünkü yırtıcı -kapitalist Avrupa medeniyetinden ibaret değildir. Öyle olduğu vehmi, düşmanlarımız tarafından aşılanmıştır. Avrupa medeniyeti tarih sahnesine ayak bastığı sırada, Osmanlı bütün ihtişamıyla yaşıyordu. İslam-Türk Osmanlı medeniyeti bin yıllık mazisi olan, bütün medeniyetler içinde en insanisi, en birleştirici olanıdır. İslamın kılıcı olan bir kavimdir. İslam bütün devirlere ve ülkelere hitap eden bir dindir. Parçalayıcı değil, birleştiricidir. Osmanlı için savaşın bile gayesi ila-yı Kelimetullah'dır. Osmanlı İmparatorluğu yoktur, Devlet-i Aliyye vardır. Türk-İslam medeniyeti bütüncüdür, hidayetten mahrum kavimleri bile himaye eder. Bu kadar civanmert bir medeniyetin Avrupa karşısında mağlup olması mukadderdi. Avrupa Ignace de Loyola ile Machiavelli'nin çocuğudur. Kapitalizm Protestan ahlakının çocuğudur Weber'e göre. İkinci bir ahlak, Yahudi ahlakıdır, tefeci ahlakıdır.

1826 Devlet-i Aliyye'nin intihar tarihidir. Yeniçeriliğin lağvı ile sınıf-ı ulema yanlız kalmıştır. Dünya başkalaşmıştı. Ulema sükût etti ve halk tarihin dışına çıktı. Türk insanının sesini duyuran yeni bir sınıf çıktı: Müstağribler. Bunlar kendi ülkelerinden, mukaddeslerinden, mazilerinden kopmuşlardır. Bu bedbahtlar için Türk ve İslama ait her değer bir suçtur. Bunlar Batı ile Doğu'nun mukayesini hiçbir zaman yapmamışlardır. Avrupa'da üç dünya görüşü vardır. 1. Hıristiyan-

lık, 2. Kapitalizm, 3. Sosyalizm. Bunları Avrupa, insanlığa teklif eder. Kapitalizm iktidarda iken Devlet-i Aliyye İslamın kılıcı idi. Devlet-i Aliyye'nin dünya görüşü İslamiyetti. Gerçi VIII. ve XI. asırlarda da Batı İslama meydan okumuştu ama bu Yunan düşüncesinin meydan okuyuşu idi. Yunandan mantığı aldık, batılları ve yalanları dehledik. Bizans karşısında, Hristiyan Batı karşısında sadece gurur duyduk. Askeri siyasi mağlubiyetler, sınıf-ı ulemanın sahneden çekilişi, bir avuç bürokrat çocuğu olan müstağriblerin doğuşu.. Batının dünya görüşleri parça parçadır. Hıristiyanlık imtiyazları devam ettirmeğe yarayan bir bekçi idi. Burjuvazi, şatonun payandası olan kilise ile mücadele etti. Akılcıdır. Hıristiyanlık belli bir ölçüde cemiyetçi idi, burjuva dünya görüşü ferdiyetçidir, hürriyetçidir. Bütün dünyayı istismar etme hürriyeti. Burjuvazi bir taraftan işçi sınıfına, bir taraftan aristokrasiye karşı liberalizmi geliştirdi.. Bir kavga silahı idi, bir sınıf yalanıydı.

Türkiye insanı nasıl anlayabilirdi bunu? Entelijansya batının yalanlarını taşımaya başladı. Bütün mantık çerçevesinden sökülmüş bir halita halinde empoze etmeye çalıştı. Zaten batı cemiyetinin bütününü ifadeden aciz olan liberalizmi de bir parçasıyla aldık. Pozitivist denen, manevi inançları kökünden söken ilimcilik. Aklın da, hürriyetin de karikatürünü aldık. Batı kafamızı bir düşünce enkazı ile yoğurdu. Ve insanımız eline verilen reçeteleri okumağa memurdur.

Felsemiz yoktur ve olamazdı. Tek parti devri belli bir reçeteyi tek hakikat olarak sunmuştu. Batı ideolojilerinin büsbütün tatsızlaşmış sahte ve sahtekâr formülleriydi bunlar. 1960'dan sonra setler yıkıldı, Avrupa'nın yeni batılları büyük bir kesafetle hücum etti. 1960'a kadar Türk entelijansyası batı hakkında hiçbir fikre sahip değildir. Tek parti

devrinde Türkiye'nin bütün irfanı Hachette'e gelen kitaplardan ibaretti. Efendisinin ilaçlarını çalıp içen uşak rolünde idik. 60'dan sonra Batı düşüncesi taarruz etti. Hazırlığımız yoktu. Beynimiz küçülmüştü ve düşünemiyorduk. İntelijansya batının yalanlarını tekrarlıyordu. Sosyalist düşünce bütünü ile geldi. Hangi şartlar altında doğmuştu, düşünmedik. Genç nesiller bu düşünce akımı karşısında sarhoş oldular.

Tanzimattan beri Türkiye'de iki şey yasaktı. 1. İslâmiyet, 2. Sosyalizm. Salib için bir dehşet kaynağı idi İslâmiyet. Avrupa İslâmiyet ile meşgul olmamıza izin vermiyordu. Avrupa eserini tamamlamak için yeni bir zehir ihraç ediyordu. Düşüncenin dışında tutulmuştu yeni nesiller. Yunan düşüncesine karşı çıkmıştık VIII. asırda. Sosyalizm karşısında aynı tavrı gösteremedik. İlimdi, batı düşüncesinin vardığı son duraktı.

Sosyalizm Türkiye için bir felaket oldu. Ama iyi tarafı da var. Batı cephesinin parça parça olduğunu öğrendik. Sosyalizm bize batı düşüncesini tenkit etmek imkânını verdi. Bizi tenkide alıştırdı. Avrupa sömürgeciliğinin Asya'yı yiyerek büyüdüğünü öğretti.

Bir başka faydası da şu olmalı, sosyalizmin. Her ülkenin kendine göre hakikatları olduğu gibi, sosyalizm de bazı ülkeler için doğrudur, bazı tarafları ile doğrudur.

Dialektiği, Marksizm'in kendisine de tevcih etmemiz gerekir. Biz böyle yapmadık. İlk temas birkaç nesli sarhoş etti.

Gençlerimiz, Avrupa'ya müteveccih bir tenkidi Marksizm'de buldular. Ama bizi kendi tarihimize sevkettiği ölçüde Marksizm hayırlı bir yol gösterici olabilirdi. Marksizm Avrupa'nın 1800 ile 1850 arasındaki hakikatlarını aydınlığa kavuşturur.

Gençlere İslamiyeti öğretmemiştik, ecdadına hakaret etmeği öğretmiştik. Entelijansya Türk-İslam medeniyeti yoktur, Hun medeniyeti, Tatar medeniyeti vardır, ecdadımızdır diyor ve Osmanlıyı tarihten kazımak istiyordu. Entelijansya Osmanlıyı inkâr etmek için bazen İran'a, bazen Yunan'a, bazen Turan'a kaçtı. Genç nesiller Tanzimattan beri karşılaştığı ihaneti görünce kendilerine bir sığınak aradılar. İslâmiyeti bilmiyorlardı, tarihlerinden utandırılmışlardı.

Türkiye Tanzimattan beri bir başkası olduğuna inandırılmak istenmiştir. Genç nesiller Avrupalı olamayacaklarını anladılar. İnsaniyet bayrağını tayışan yeni bir ideoloji buldular: Sosyalizm. O zamana kadar bir tek düşünce Türk insanına verilmemişti, Marksizm verildi. İnsanlık ismine sığındı. Nesiller bu aldanışı kanlarıyla ödediler. Türk insanının beşer düşüncesinden alacağı dersler vardır.

Elbette ki Batıyı tanımak zorundayız. Evvela düşman olarak-sonra kendi kendimizi tanımak için. Önce kendimizi tanımalıyız fakat kendimizi tanımak için de Batıyı tanımalıyız. Batıyı bütünü ile doğru kabul edemeyiz. Hakikatta hiçbir düşünce düşman değildir, her düşünce kanımıza karıştırılmak, millileştirmek şartıyla doğrudur. İman mutlaktır, ilim parçadır. İdrakimiz 1960'dan sonra yani batı bütün dişleri tırnaklarıyla karşımıza çıktıktan sonra uyandı. Nefis müdafaası idrake, şuura ve ilme dayanır. Dünyanın en büyük medeniyetini kurmuş bir ülkenin çocuklarıyız. Karşımızda bir cihan-ı husumet var. Tanımamak suretiyle kurtulamayız batıdan. Onun hakikatını idrak zorundayız. Marksizm'i tetkik etmek. Çünkü biz istesek de istemesek de Marksizm ülkeye gelmiştir. Ondan kurtulmanın çaresi, boğayı boynuzlarından yakalamaktır. Marksizm bir kısmı ile ilimdir, bir kısmıyla ideolojidir. Mesela din afyondur sözü Ka-

tolisizm için doğrudur. Belli bir tarih realitesi için doğrudur. Marx'ın burjuvazi için söyledikleri, kapitalizmin tenkidi için söyledikleri doğrudur.

İçtimai ilimler cihanşumul değildir. Tarih tarafsız değildir. Batı, tarihi, batı insanının üstünlüğünü ispat etmek için yazar. Bütün sosyoloji bir mistifikasyondan ibarettir. Batıdan gelen cemiyetle ilgili her görüş yalandır. Bütünü bilen hiçbir zaman aldanmaz. "İkra" okuyunuz emri. Marksizm'i bilirsek, ayıklarsak bizim için hiçbir tehlikesi yoktur ama Rusya'nın, Çin'in vermek istedikleri formüller içinde bir felakettir.

Marksizm bir kilisedir, düşmanlarımızın dinidir, istediği şekilde Türkiye'ye gelmiştir. Türk insanı Marx'ı ya ahmakça reddetmiştir, yahut bir ahir zaman peygamberi kabul etmiştir. Marx öldükten sonra tarih yürümüştür. Marx'ın metodolojisi aslında İslam'ın metodolojisidir. Hükümlerin zamanla değiştiğini İslamiyet düsturlaştırmıştır. Marx Avrupa'nın hayasızlığını yırttı. Siz kendi gerçeğinizi kendiniz bulacaksınız, yeni baştan ele alarak değerlendireceksiniz. Beşerî hakikatları elbette. İman mutlaktır, ezelidir.

Biz Marx'ın hangi hudutlar içinde doğru olduğunu gençlere anlatamadık. Bizim nesil kendi hakikatlarımızı anlatmadı yeni nesle. Türkiye'de düşünmenin kendisi yasaktı. Biz bu yasakların kuştüyü yatağında yatarken düşman bizi sardı. Bir İslamın Marx'tan korkacak hiçbir tarafı yoktur. Gafletini telafi etmenin yolu, onları bilmektir, onlarla diyalog kurmaktır. Bugün sağ hadım edilmiştir, mevcut değildir. Çünkü asırlarca konuşmamaya mecbur edilmiştir. Türkiye'de sağ-sol yoktur, dürüst olan ve olmayan insanlar vardır. Sağ-sol bizim tarihimiz içine yerleştirilemez. Batının bizi parçalamak için içimize soktuğu bir başka yalandır. Şuurun tek şartı cehid göstermek, okumaktır.

Soru-Batıya tahsil için veya siyasi mücadele için giden gençler ne getirdiler?

Cevab-Milli intihardan sonra (1826) Mehmed Ali Mısır'a yerleşir. Önce Mısırlı gençler Fransa'ya gider. Batıyı görerek tanıyan ilk Ortadoğulu aydınlar Mısırlılardır. Tahtavi Batıda anayasalar olduğunu, İslam ülkelerinde de bir anayasa yapılması gerektiğini söyler. Gerçi İslamda adaletin mevcut olduğunu, ama bunu desteklemek gerektiğini yazar. Bir meşrutiyetçidir. (Kitabının Osmanlıcası var.) Tunuslu Hayrettin Paşa, Tunuslu Ahmed Paşa'nın yanında yetişir. İlk defa İslam ülkelerinde anayasayı Tunus yapar fakat vazgeçer. Hayrettin Paşa'nın bize öğreteceği çok şey var. Anayasa teşebbüsleri Mısır'da, Romanya'da da olmuştur. Hayrettin Paşa konservatizmle liberalizmi kaynaştırmak ister. Esas Mukaddimedir. Avrupa devletleri hakkındaki kısım. 360 sayfa. 1878'de Ahmed Süreyya Bey tarafından tercüme edilmiştir. Tanınmaması teessüfe şayandır.

Asr-ı saadeti istisna edersek, Osmanlı İslamiyetin şevket devridir.

Soru: Yeni kelimeler?

Cevap: Harflerimizi değiştirmemizi ilk defa teklif eden İslam düşmanı Volney'dir. Münif Paşa'nın hocasıdır. Dil davası yoktur, Entelijansyanın yabancılaşması, başkalaşması, düşmanlaşması vardır. Türkiye'de halk kendi kitaplarını, aydın ise Batı'nın kitaplarını okur. Sonra Kur'an'daki kelimelere tahammül edemediler. Hakikatta dil davası yok. Türk insanının hafızasının iğdiş edilmesi var. Türk aydınları hain miydiler? Hayır, hazırlıksız idiler.

Felaketin ikaz değeri vardır. Kavganın son merhalesindeyiz. Ya hayat, ya ölüm. İç ve dış düşmanların meydan okuyuşuna cevap veremezseniz, Türk kavmi kaybolur. İstikbalin bütün sorumluluğu sizlerin omuzundadır".

Cemil Meriç hem bir hocadır, hem bir yazar, hem bir konferansçı, hem de bir çevirmen. Fransızcayı, İngilizceyi, Arapça ve Farsçayı bilir. Türkiye'de Fransızcayı en iyi bilen insan olduğu rivayet edilen Cemil Meriç okulda hiç okumadığı İngilizceyi acaba nasıl öğrenmiştir? Bu çalışkan çevirici daha İstanbul'daki gençlik yıllarından itibaren İngilizceye de el atmıştır. Gülhane Parkı'ndan Sultanahmet'e çıkarken sağda Amerikan dershanesi vardır. Bu koca konağın merdivenlerini bir kaç yıl arşınlamış, İngilizceye olan hakimiyetini adamakıllı, ilerletmiştir Cemil Meriç. Ama onun İngiliz dili okyanusuna asıl dalışı, Lamia Çataloğlu ile tanıştıktan sonra olmuştur.

Lamia Hanım'ın Cemil Meriç'in hayatında özel bir yeri vardır. 1965'te Cemil Meriç Hatay'a ablasını ziyarete gitmiştir. Antakya'da Ata Oteli'nin alt katındaki lokantada yemek yerken Lamia Hanım'la tanışır. Lamia Hanım Antakya Lisesi'nde İngilizce hocasıdır. Eşi Muhittin Sarısözen ise Sivas Lisesi'nden Fevziye Hanım'ın talebesidir. O da o yıllarda Antakya Lisesi'nde tarih hocalığı yapmaktadır. Bu tanışıklık daha sonraki yıllarda gelişecek, İngilizceyi çok iyi bilen Lamia Hanım'ın tayini İstanbul'a çıkıp, bu müstesna öğretmen Feneryolu'na yerleştikten sonra Cemil Meriç'in İngilizce ile ilgili çalışmalarında onun sağ kolu olacaktır. Bu kendisini saklayan ama maddi-manevi hiçbir emeği esirgemeyen büyük-kadın, daha sonraki yıllarda Cemil Meriç felç olup yatağına çivilenince, ona olan dostluğunu bir kere daha ispat edecek ve hiçbir karşılık beklemeden senelerce evine gidip gelip onun hastabakıcılığını da yapacaktır. Lamia Hanım'ın sekreterliği ve yazı arkadaşlığı sayesinde Cemil Meriç, U.Heyd'in "Ziya Gökalp, Türk milliyetçiğinin temelleri" adlı eserini Türkçeye kazandıracak, ayrıca bir kader bilmecesinin hikâyesi olan Thornton Wilder'in "Köprüden Düşenler" adlı eserini de tercüme edecektir.

1981 yılı Ankara'dan gelen ve "Bir Facianın Hikâyesi" adlı eseri basıp, sonra bir kuyruklu yıldız gibi kaybolan genç bir yayınevi sahibinin Cemil Meriç'in hayatına girdiği yıldır. Cemil Meriç "Bir Facia'nın Hikayesi"ni hazırlarken amacı eski dostu merhum Sedat Zeki'nin daktilo edip kendisine bıraktığı bir metni gün ışığına çıkarmaktır. Ama konu kendisini sürüklemiş, başka düşünceleri de beraberinde getirmiştir.

"Bir Facia'nın Hikâyesi", zifiri karanlıkta çakılan kibrit, kuledeki nöbetçinin feryadı". (Bir Facia'nın Hikâyesi, s.2)

O yıl, Cemil Meriç'in Ankara'daki Türkiye Yazarlar Birliği tarafından "Yılın Yazarı" seçildiği yıldır. Bir yıl sonra, 1982'de M.Rodinson'dan "Batıyı Büyüleyen İslâm"ı çevirir. (Pınar Yayınları.)

Cemil Meriç hep masa başında mıdır? Hayır. Aradan geçen yıllar oğlu Mahmut Ali Meriç'ten iki erkek torun kazandırmıştır ona: Cem ve Sinan Meriç. Cem, Cemil'in kısaltılmışıdır. Sinan'ın ismini ise Cemil Meriç koyar: "Üslupta ilk ceddim" dediği Sinan Paşa'nın hatırasına hürmeten seçer bu ismi. "Evlad kemik, torun ilik" diyen Bedri Rahmi misâli, onları çok sever Cemil Meriç. Kendisini ziyarete geldikleri zaman torunlarını arkasına alır, salonda deve olup dolaştırır. Küçükler gönülden kahkahalarla teşvik ederler onu, "Dedeciğim, sağa, sola" diye sırtından komut bile verirler. İlk torunu Cem, okula başlayıp da hecelemeyi söktü mü, hemen "Mağaradakiler" tutuşturulur eline. "Bi-iiir Mağaara düşün dooostum, bi-ir mağara" diye kekeledikçe, bütün aile kahkahalarla güler. Öyle ya henüz bir yazar değilse de, bir okur kazanmıştır aile. Küçük torunu Sinan, dedesinden şairliği almıştır. "Bir tül perde gibi yağıyordu yağmur" diye peltek peltek söylenir. Ödüller alıp duran, televizyona çıkıp konuşan bir dedenin torunu olmak kolay mı?

O mutlu günlerde Cemil Meriç'in "Eski Roma'yı, eski Roma yapan kadınlardan biri gibiydi" dediği Fevziye Hanım'ın ömrünün sonuna yaklaştığını tabii ki kimse bilmiyordu. Fevziye Hanım kırkbir yıl, kendisini eşine adamış, onun hayata bağlanması için başka hiçbir kadının gösteremeyeceği fedakârlıkları göstermiş, eşinin dışında kendine ayrı bir dünya kurmamıştı. Cemil Bey, bir çalışması bittikten sonra, onu Fevziye Hanım'a mutlaka dinletir, onun takdir nidalarını memnuniyetle dinlerdi. Fevziye Hanım bazen yazıyı o kadar beğenirdi ki, bu hayranlık kendini gözyaşlarıyla ifade ederdi. Özellikle eşinin coşkun hitabeti, Fevziye Hanım'ı âdeta eritirdi. Ömrünü nadide bir çiçeğin dikilip, sulanıp, çiçek verip açmasına adayan bir çiçek meraklısı gibi, eşinin fikri gelişmesini gün-gün takip etmiştir. Eşiyle iftihar eder, bu iftihar duygusunu sessiz bir gurur kibarlığının içinde eritir ama ona olan aşkını dikkatli gözlerden saklamaz, saklayamazdı. Nitekim, 1983 yılının ocak ayında, yani ölümünden sadece iki ay önce, aile dostları Sanat Tarihi Prof. Şerare Yetkin Hanım, karlı bir günde Selamiçeşme'deki evinden kalkmış, yürüyerek Göztepe'ye kadar gelmiştir. Meriç'lerin salonunda tarçınlı ıhlamurla sohbete tatlı kokular katılırken Şerare Hanım, Fevziye Hanım'ın Cemil Bey'e öyle bir bakışını yakalamıştır ki, daha sonra "Ümit demiştir, annenin babana öyle bir bakışını gördüm ki, ancak âşık bir genç kız sevgilisine bu kadar hayran ve aydınlık bakar." Evet bu kırkbir yıllık aşk, bir 7 mart günü sona erer. Fevziye Hanım hiç beklenmedik bir şekilde gripten vefat ediverir. Sevgili kullara has, "iki gün yatak, üçüncü gün toprak" duası, onun şahsında gerçek olmuş, Fevziye Hanım üç günlük yatakta, bir kız çocuğu sevimliliğine bürünmüş, öldüğü anda ise çehresi uyuyan bir bebek yüzü kadar huzurlu olmuştur. Ömrünü ilme, ilim adamına adayan gizli bir kahramanın hayat hikâyesi böylece son

bulmuştur. 10 Mart 1983 günü Fevziye Hanım'ın Kadıköy Osmanağa Camii'nde kalabalık bir cemaat önünde cenaze namazı kılınır ve o gün bir İran minyatürü kadar güzel olan Karacaahmet Mezarlığı'nda kuş sesleri arasında Fevziye Hanım toprağa verilir. Artık eşi Nedim'in komşusudur. Cemil Meriç çok üzgündür. Elini, ayağını, gözünü, herşeyini kaybetmiştir. O gece Recep Doksat'lar kolu kanadı kırılan bu aileye sıcak yuvalarını açarlar. Yıllar önce Fevziye Hanım'ın uzun süren bir rahatsızlığını Recep Doksat sona erdirmiş, onu yeniden sevdiklerine kavuşturmuştur. Ama artık herkes acizdir. Cemil Meriç çare yok, bundan sonra yine çalışacak, yine didinecek, yine yeni eserler vermek için kalan son gücünü de seferber edecektir. Ancak biraz daha içine kapanmış, biraz daha "merdüm-giriz" olmuştur.

1984'te Pınar yayınları "Işık Doğudan Gelir"i yayımlar, "Böylece büyük âbideye, birkaç sütun, birkaç oda daha" eklenir. Lamia Hanım yine sağ koludur Cemil Meriç'in ama Cemil Meriç'in sıhhati karısının ölümünden sonra ağır bir darbe yemiştir. 84 yılının bahar aylarında sol ayağında hafif bir sürtme başlar. Dr. Necla Erk, bunun bir fırtınanın öncü rüzgârı olduğunu söyler ve Cemil Meriç'i "tek özgürlüğüm" dediği sigarayı içmekten men eder. Tıbba saygılıdır Cemil Meriç. Ama artık çok geç kalınmıştır.

Ağustos ayının sonlarına doğru bir pazartesi günü, oğlu onu alır ve Caddebostan plajındaki evine götürür. Yapraklar uçlarından hafif hafif sararmaya, tembel bir rüzgârla, kapılara, kıyılara birikmeye başlamıştır. Ama güneş hâlâ beyinleri kızdırmaktadır. Bahçede, cevizin altında ailece bir yemek yerler. Sol eli, nedense, tembel tembel dizinin üstünde durmaktadır Cemil Meriç'in. Yemekten sonra eve kadar zor gider, sonra birden kendini kaybeder Cemil Meriç. Vücudu-

nu, müthiş bir titreme alır ve uzun süren bu nöbetten sonra, biraz açılır. Ama az sonra bu sportmen vücudu yeni bir titreme daha yakalayacak ve Ümit Meriç bir telefonla kendisine haber verilen durumun ne kadar vahim olduğunu ancak, plajın kapısından çıkan ambulansı görünce anlayacaktır. Haydarpaşa Hastanesi'nin Asabiye Kliniği'ne kaldırılır, Cemil Meriç. Ve Azrail'in Defter-i Kebiri başında oturduğu bir salonun, cam bölmeli kısmına yatırılır. Baygınlık sürmekte, Cemil Meriç'in o muhteşem beyni için için kanamaya devam etmektedir. Nöbetçi Doktor sabah belkemiğinden su alınmasına karar verir. Gün ışır, salona getirilen hastalardan ikisi, başlarına çarşaf çekilerek, morga yollanır. Nihayet vizite saati başlar. Doktorlar bu ağır hastanın yanına gelir, önce onu sırtüstü çevirerek, omuriliğine kocaman bir iğne saplayıp, su alırlar. Cemil Meriç'i o kâbus gecenin içinden bu acı uyandırır ve kendisine eğilip, "ben kimim, beni tanımıyor musunuz?" diye soran kızına "Tabii sen benim cici kızım Ümit'sin" der. Ümit Meriç ağlamaktadır. Azrail, üç yıla yakın bir süre için ona babasını bağışlamıştır, bağışlamasına ama Cemil Meriç artık bir felçlidir. Bir hafta sonra yine Recep Doksat'ın tavsiyesiyle, Cemil Meriç bir ambulansa konur ve karanlıklardaki hayatının ilk aylarını geçirdiği Cerrahpaşa Hastanesi'nin bu kerre Nöroloji servisine taşınır. Eş dost hastaneye koşmakta, Cemil Meriç'in sağlığı için herşey yapılmaktadır. Devamlı sırtüstü yatmak bu hırpalanmış vücutta zatürreye yol açar, arkasından bir de kalp krizi gelir. Fakat talih yine de gülümser ona. Plajdan tanıdıkları bir hanımın kardeşi olan Prof. Dr. Aram Sukyasyan olaya el koyar. Cemil Meriç bu defa Cerrahpaşa'nın Geriatri servisindedir. Özel bir odada, yüzü daralan, dudakları kuruyan ve kitlenen, artık parmağını oynatacak mecali kalmayan Cemil Meriç'e olağan üstü gayret gösterilerek son bir müdahale yapılır. Genç doktorlar ve hem-

şireler hocalarının talimatını izleyerek bu ağır hastanın başında sabaha kadar nöbet beklerler. Serumlar, iğneler, haplar sonunda olumlu etkisini gösterir ve Cemil Meriç yeniden hayata döner. İki aylık çok ciddi bir tedaviden sonra Aram Bey, Cemil Meriç'i ömür boyu kullanacağı teferruatlı bir ilaç listesi ile birlikte hastaneden taburcu eder.

Artık Göztepe'deki evlerindedirler. O akşam musluk başında babasının salatasını yıkarken Ümit Meriç bir kere daha ağlar. İnsanın evinde yemek hazırlamasının bir saadet olduğunu bilmeyen o kadar çok insan vardır ki dünyada! Lamia Hanım, Ümit, fakülteye indiği günlerde eve gelmekte, bu yorgun savaşçıyı hayata bağlamak için elinden gelen her gayreti göstermektedir. Aylar geçer. Cemil Meriç'in güneşe, havaya, bahçeye ihtiyacı vardır. O sırada bir müteahhit, çıkacakları evin kirasını ödemeyi de kabul ederek, aileye birbuçuk yıl içinde yeni bir daire vereceğini vaadeder. Bir gece baba-kız başbaşadırlar. Cemil Meriç endişelerini dile getirir. Yeni bir ev nasıl bulunacak? Kitaplar nasıl taşınacak, eşyalar ne olacaktır? Baba-kız acz içinde ellerini göğe açıp dua ederler: 'Ya Rabbi, bize dört tarafı açık, etrafı bahçeli, kaloriferli, geniş balkonlu, ışıl ışıl bir ev lütfet'' ve ertesi sabah Mahmut Ali Meriç, Ümit Meriç'e Feneryolu'nda müteahhitin bulduğu bir evi göstermek için gelir. Ev, duanın bütününe uygun, önü çiçekli, arkası meyve bahçeli nefis bir dairedir. Sosyoloji Bölümü öğrencilerinden on kadarı bu ihtiyar üstadın nesi var, nesi yoksa, derdest ederler: Kitaplar paketlenir, paketler numaralanır, kamyonlara taşınır, yeni eve getirilip kütüphanelere yerleştirilir. Cemil Meriç, bu on iki saatlik mucizeden şaşkın ömrünün son yıllarını yaşayacağı mekâna taşınır. Acele kurulan hasta yatağına yatırılıp, kahvesi dudaklarına verilir.

Feneryolu'ndaki günler, "Kültürden İrfan'a" adlı son eserin derlenip-toparlanma çalışmalarıyla geçer. Cemil Meriç'in en büyük zevklerinden biri, kendisine gelenlere, eserlerinden okutup dinlemektir. Mahmut Ali Meriç'in hazırladığı ve "Bu Ülke"nin beşinci baskısının başında yeralan "Entelektüel bir otobiyografi" her okunuşunda onu duygulandırmakta, gözlerini yaşartıp dudaklarını titretmektedir. Artık ömrü sonuna yaklaşmakta, hayatının muhasebesini yapmaktadır. Bakalım Cemil Meriç, Cemil Meriç hakkında neler düşünüyor, kendisini nasıl eleştiriyor... "Yıllardan beri karşıma çıkan meseleler üzerinde düşünmeye çalışıyorum. Düşüncelerimi imkân buldukça aktarıyorum çağdaşlarıma. Cevaplarımız suallerle hudutlu. Sorulan sualler hep aynı olunca, cevaplarda da büyük bir tazelik aramak boş. Sorulmayan suallere cevap vermek, insan takati dışında".

"Benim bütün kuvvetim mümkün olduğu kadar tarafsız oluşumdan geliyor. Yani hükümlerimi tayin eden ihtiraslarım değil.. Belki tek kurtuluş imkânım: Vuzuhu fethetmek" (Jurnal, 29.10.1974)

"Bugün bütün nass'ların peçesini sıyırmış, bütün hakikatleri tenkit süzgecinden geçirmiş, hakikatten başka yaşayış sebebi kalmamış bir insanım .

Gerçek entelektüel, önce ülkesinin haklarını düşman bir dünyaya haykırmakla görevlidir. Yani rüşeymi bir mahiyet taşıyan, şu veya bu sınıfın ideolog veya demogogu olmamak, ülkesinin bütününü, bütün ülkelere karşı müdafa etmek. Şüphesiz ki böyle bir tasavvur, şairane bir ütopyadır. İnsan kucağında yaşadığı toplumdan sıyrılamaz, sıyrılırsa okunmaz ve anlaşılmaz.

Hayatının sonuna yaklaşmış bir insan olarak, zaten çoktan beri kaybettiğim yaşama sevincini bu sınıflar üstü haki-

katlerin taharrisinde buluyorum. Bu itibarla, mezarların ötesinden seslenir gibi seslenebilirim çağıma, daha doğrusu ülkeme. Ama okunur muyum, sesim duyulur mu? Meşhur bir adam değilim, kalabalığın benimsediği edebî bir nevi temsil etmiyorum. Ne romancıyım, ne şair, ne tarihçi. Sadece dürüstüm, çok okudum, çok düşündüm. Beşerî ihtiraslardan uzaklaşmışım: Bütün bu vasıflar bir düşünce adamının hamurunu yapar...

... Biliyorum ki, kaabiliyetlerimden çok, hadiselerin sırtıma yüklediği bu entelektüellik, yani her şeyi kendi gözümle görmek, hakikatleri pervasızca çağımızın suratına haykırmak misyonunu başaracak güçte değilim." (Jurnal, 9.8.1975)

Senelerce önce Konyalı Fikret'e yazdığı bir mektupta "Önünde birçok yollar var. Politika bunlardan biri, belki en aldatıcısı olduğu için en cazibi, mutlakın ve sonsuzun rüyası. Mukaddes bir abes. Bana sorarsan, kütüphanene dön, yani kitap ol. Aydınlan ve aydınlat" diye yazmıştı. Bütün öğrencilerine aynı mesajı verir Cemil Meriç:

"Karanlıkları devirmek ve aydınlık bir çağın kapılarını açmak için en mükemmel silah: Kalem. Sözle, yazıyla kazanılmayacak savaş yok... Kalem sahiplerine düşen ilk vazife: Telaş etmemek, öfkelenmemek, kin kışkırtıcısı olmamak. Halkı okumaya, düşünmeye, sevmeye alıştırmak. Bir kılıcın kazandığı zaferi, başka bir kılıç yokedebilir. Kalemle yapılan fetihler, tarihe mal olur, tarihe, yani ebediyete." (Kırk Ambar, s.454)

Kendi yerini ise şöyle sınırlar.

"Üzerinde rahatça kalem oynatabileceğim tek saha: Deneme. Denemenin belli bir muhtevası yok, her edebi nevi ku-

caklayacak kadar geniş, rahat ve seyyal, kalıplaşmamış olduğu için çekici...

... Monografi, tenkit, edebiyat tarihi, imzamı taşıyan her yazıda ben yaşıyorum. Bütün bu neviler kendimi anlatmak için bir vesile. Bir Balzac'ın, bir İbn Haldun'un, bir Machiavelli'nin arkasına gizleniyorum, kendimi yaşıyorum onlarda, kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi...''' (Mağaradakiler, s.324)

''Hakikatte kendilerini konuşturduğum düşünce adamları, bir tarafıyla benim tercümanlarımdır. Tanıdığım binlerce insan arasından onları seçişim, bazen kendimi sahneye çıkarmak istemeyişimden, yani bir şöhretin arkasına gizlenmek ihtiyatkârlığından, bazen de onlarla boy ölçüşebileceğimi ispata kalkmak gibi bir bencillikten kaynaklanabilir.'' (Millet, ''Babil'de Bir Aydın Konuşuyor'', 30.7.1982)

''Bakışlarını iç dünyasına çeviren insan, şuurun mağarasında kendi gölgesiyle karşılaşır. Bütün 'introspection'lar, bize fraklı, gözlüklü ve papyon kravatlı bir psikoloji hocası imajı sunar. Metodun zaafı bu. Ancak kendimizi gözleyebiliriz. Kim gözleyebilir kendini? Entelektüel. Psikoloji, bu bakımdan, bize çeşitli fikir adamları imajı sunan bir kaleideskop.

Entelektüelin macarası entelektüeldir. Bu bakımdan, mesela Montaigne'in bütün 'Denemeler'i, Montaigne'in hayalini aksettiren bir ayna, yani entelektüel bir otobiyografi. Her sayfada Montaigne var. Elinde bir kitapla Montaigne. Yani Montaigne, kitaplarıyla resim çektiren bir adam: Şimdi Seneka ile konuşur, şimdi Epiktetos'la, ama konuşan hep o. Ötekiler konuşturan. Yani, çeşitli muhatapları karşısında fildişi kuledeki fikir adamının davranışları...'' (Jurnal, 19.11.1964)

"Başladığım noktadan çok fazla ilerleyemedim. Az çok bildiğim birkaç yabancı dil yardımıyla, dünyanın irfan bahçelerinde elli yıldır dolaşıyorum. Gördüklerimi çağdaşlarımla görüşmek ve tattığım zevki onlara da tattırmak başlıca emelimdir. Hayatımı iki kelime hülasa eder: Öğrenmek ve öğretmek..." (Tercüman için röportaj, 84 yazı, yayımlanmamış bir bölüm)

"...Sağcı ve solcu gibi sınıflandırmaları hiçbir zaman benimsemedim. Bunlar hakikati kapamaya yarayan uydurmaca mefhumlardır. Bilhassa sosyal sınıflara ayrılmamış bir ülkede sağcı-solcu ne demek?" (Tercüman, 30.9.1984)

"...Bugüne kadar Türk aydınları arasında diyalog kurulamamıştır, ama geleceğe yönelen birtakım teşebbüsler vardır. Meselâ 'Cumhuriyet Ansiklopedisi', çeşitli ufuklardan gelen aydınlar arasında bir diyalog kurmak arzusundan doğmuştur. 'Tarih ve Toplum' dergisi için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Yani eğitim, aydınların fildişi kuleden çıkıp, düşüncelerini birbirlerine aktarmalarıdır. Gerçekleşmesini can-ı gönülden istediğim bir rüya bu." (Tercüman için röportaj. 84 yazı, yayımlanmamış bir başka bölüm)

Feneryolu'ndaki ev, Allah'ın gerçek bir nimetidir. Cemil Meriç felçten sonra, bir başka kişilik kazanmıştır, sanki. Hasta yatağında genellikle mütebessim hatta iyimserdir. Senelerdir süren o sel artık durulmuş, yatağına çekilmiştir. O eski isyân hali kalmamış, Cemil Meriç teslimiyetin kuştüyü yastığına başını dayamıştır. Kızı ona "başımın tacı, gözümün nuru, gönlümün sultanı" der. O da kızına "Sertaç-ı ibtihacım, Malazgirtim, Mohacım"der. Ümit'in adı artık değişmiş, Grekçede hem iyi, hem güzel anlamına gelen "Tokalon" olmuştur. O babasına mutfakta yemek hazırlarken, Cemil Bey, bu kısa ayrılığa bile dayanamaz, bitmeyen bir özlemle

"Tokaloon, tokalooon; tokalon" diye yatağından seslenir. Yaz sabahları Ümit, "Babacığım, balkonda kahvaltı edelim mi?" diye sorar. Cemil Meriç başını, sadece başını, omuzuna kadar yatağından kaldırıp "Edelim evladım" der ve sağ kolunu hızla ona uzatır. Birazdan yatağından doğrultulacak, vücudu sola çevrilerek bir eli Ümit'in omzunda, öbürü yanında sarkık, sağlam kalan tek ayağına basarak, güç de olsa gayretle, tekerlekli sandalyesine kendisini bırakacaktır. Balkonda onları üst kata tırmanan kocaman kocaman pembesarı güllerin kokusu karşılayacak, Cemil Meriç iştahsız da olsa kahvaltısını edecek, kendisine okunan gazeteyi belinin büklümü artarak dinleyecektir. Artık yorulmuştur. Yatmak istemektedir. Tekerlekli sandalye kütüphane-salondan yatak odasına yönelecek, Cemil Meriç yeni bir gayretle yeniden yatağına yatırılınca, derin ve rahat bir nefes alacaktır. Ondan sonra muhtemelen uyuyacak, kendisini ziyarete gelen biri olursa uykusunu acele dağıtacak, artık kısalan ama vecizleşen cümlelerle onun sorularına cevap verme gayretinden hiç vazgeçmeyecektir. Gelenler daha çok eski dostlardır. Gövdesinden kesilip yan yatan muhteşem bir çınarı görmekten duyulan hüzünle, bu insanlar ona hâl hatır soracaklar, yazdıklarından birşeyler okuyacaklardır. Cemil Meriç artık yazamamaktadır. Ama kendisi ile röportaja gelen hayranlarına son kalan enerji kırıntılarıyla cevap vermektedir. Hüsameddin Aslan'ın Türkiye Yazarlar Birliği'nin 1987 yıllığında yayımlanan konuşmasını da, daha sonra gelenlere okutmaktan büyük bir zevk alır.

Bu röportajda Hüsameddin Aslan kendisine hayatın anlamını sorar. Cemil Meriç şöyle cevaplandırır. -"Hugo'nun bir sözünü not etmiştim: "Hayat, mezarların çözdüğü dolaşık bir yumaktır" diyordu. Buna mukabil şöyle söyler Neyzen Tevfik: "Çözemez kimse bu dünya denilen kördüğümü.

Yaratan..... bilir ancak onun içyüzünü.

Bir delikten çıkarak, bir deliğe girmekteyiz,

Önü zulmet, sonu zulmet... mişim gündüzünü!"

Bu sözlerin hiçbiri mutlak ele alınmamalı elbette. Hayyam "Efsane söylediler ve uykuya daldılar" diyor. Hepimizin söylediği bir efsane var. Hepimiz bir efsane söyleyip uykuya dalıyoruz. Bu suale, sualle cevap vermek. Bu suale cevap verilmez. Zor sualler bunlar. Münker-Nekir sualleri gibi. Bir şiirde mutlak hakikat aramak yanlış. Şair sözü, ilham var. Belli anlarda doğar şairin içine bunlar, bazen bir şimşek pırıltısı gelir, aydınlatır insanı. İnsan aydınlandığını zanneder. Şimşek pırıltısı geçtiğinde, daha koyu bir karanlığın içinde kalır insan. Ölüm ister istemez karşılaşacağımız bir sual işareti. Ziya Paşa'nın dediği gibi,

"Halledemediler bu lügazın sırrını kimse

Bin kafile geçti ulemadan, füzelâdan".

Hüsameddin Aslan sorar: "Ölümden korkar mısınız?" Cemil Meriç "Aksini söyleyemem" der. "Somutlaştırarak anlatmam mümkün değil. Mahiyeti meçhul bir korku. Aslında bu sorular, benim bütün hayatım boyunca kendime sorduğum sorular. Hiçbir zaman cevap veremedim. Kimse verememiş. Ben daima intihar düşüncesi içinde yaşadım. İntihar beni daussıla gibi takip etmiştir. Şimdiyse, intihar bile edemeyecek haldeyim. Hayyam'ın dediği gibi bir masal anlattık çağdaşlarımıza ve geçip gideceğiz. Noktalayacağız bir gün. Tanrı sorusuna cevap veremem. İnanıyorum da, inanmıyorum da. Bunlar matematik birer realite değil ki. Zaman zaman inandım. Ama ne kadar inanıyorum, bilemiyorum. Eğer Tanrı olmazsa, hayat bir curcuna oluyor, intihar tam bir hâl çaresi oluyor o zaman. Camus'nün yaptığı da bu. Ya inana-

caksın, ya intihar edeceksin. Üçüncü bir hâl çaresi yok. Bunlar kaypak kavramlar. Kim ne kadar inanır, bilinmez.. İnanıp inanmadığımı bilemiyorum. Müslümanım, Müslüman bir çevrede doğdum. Ancak ne kadar inanıp inanmadığımın cevabını mahşer günü bilebileceğim."

Lamia Hanım haftada iki sabah, pazartesi ve perşembe, Cumhuriyet Gazetesi'ni koltuğunun altına alarak, kapının zilini çalacak, Cemil Meriç'e çok sevdiği bulgurlu ve etli yemeklerden pişirecek, geceyi evde geçirip, ertesi gün, ikindiye doğru, yeniden gelmek üzere, Cemil Meriç'e veda edip gidecektir.

O günlerde Cemil Meriç hayatına zevk katan yeni bir teklif almıştır. Hayat hikâyesi TV için bir belgesel olarak hazırlanmak istenmektedir! Toplumun dışına itildiğini sanan Cemil Meriç için bu teklif, yepyeni bir neşe kaynağı olmuş, 19 Mart 1987 tarihinde çekimine başlanan TV filminde yönetmen Aziz Yazan'ın kendisine yaptığı her ricayı kabul etmiş ve sadece bir tek defa "Yoruldum evladım" demiştir. Hazırlanması ile bu kadar yakından ilgilendiği belgesel, mayıs ayında TV'de bütün Türkiye'ye verilirken, Cemil Meriç'in bu dünya ile olan ilgisi, gerçekten artık pamuk ipliğine bağlı kalmış olacak ki rahat döşeğinde uyuyup kalmış, belgeselin verildiği kendisine söylendiği halde, kulaklarını açıp, programı izleyememiştir.

Mayıs ayının sonunda Göztepe'deki inşaat bitmiş, Meriç'ler geldikleri gibi sihirli bir değnek dokunmuşçasına kolay, eski ama yeni yuvalarına dönmüşlerdir. Bir iskemleye oturtularak, asansörle ikinci kata taşınır Cemil Meriç. Kendi evine döndüğünün belki de artık pek farkında değildir. Son günleri yaklaşmakta, Cemil Meriç kimsenin anlamadığı bazı sözler söylemektedir. Koridorda yankılanan bu sözcükler ara-

sında, açık seçik anlaşılan kelimeler "Allah, Allah, Allah" ve "Muhammed sevgilim"dir. Cemil Meriç, Türk dilinin, bu uslûpkârı, başka bir dünyanın dilini konuşmaktadır, sanki. Dr.Necla Erk, kendisini ziyaret etmiş, yeni bir tertip ilaç vermiş, ayrıca Doçent Dr. Oğuz Arkonaç nörolojik bir tedavi uygulamaya girişmiştir. Ama ne çare? Artık yemek yemeği de reddeden Cemil Meriç, sadece su içmektedir. Ölümünden bir gece evvel, iştahı biraz açılır. Kirazla başlayan yemeğe taze fasulyeyle devam eder. Ümit'le Lamia Hanım neşe içindedirler. Arka balkonda doğan mehtap bu sevinçle, onların ruhunu aydınlatmıştır. Ama bunlar Cemil Meriç'in dünyada yediği son rızıklardır. Ertesi gün 12 haziran öğleden sonra, nefesi daralır Cemil Meriç'in, bir hırıltıdır sarar odayı. Artık kolları serumu kabul etmez olmuş, damarlardaki deliklerden iğneyi sokacak yer kalmamıştır. Ümit Meriç babasının başucundadır. Ve yapayalnızdır. Hastalık yıllarında ona hizmet eden plajın bekçisi Durdu Şirin bu yapayalnızlığı hissetmiş gibi telefon eder: "Ümit abla.. Bir kahve içmeye gelelim mi?" der. On dakika sonra evdedirler. Cemil Meriç'in durumu giderek ağırlaşmakta, artık hafif bir inlemeden başka hiçbir hayat alameti göstermemektedir. Doğumunun üzerinden tam 70 yıl, 6 ay ve birkaç saat geçmiştir. 7. ayın ilk dakikalarında Reyhanlı'nın çamurlu sokaklarından geçilerek varılan bir evin odasında dünyaya gelmiş olan Cemil Meriç, giderek araları ayrılan nefeslerle bu dünyaya veda etmektedir. Ümit, her nefesi endişeyle izler. Babasının ilaçlarını vermek lazımdır. Onunla konuşur, yaptığı herşeyi anlatır ama babasından hiçbir tepki gelmez. Endişeyle babasının yanından ayrılır koridoru geçer. Salona gider, misafirleriyle birkaç dakika ilgilenir, tekrar telaşla arka odaya koşar. Evet bir nefesi daha vermektedir Cemil Meriç. Ve uzun bir aradan sonra o nefesi de çıkarmaktadır ciğerlerinden. Ama o da ne? Bu verilen nefe-

sin arkasından yeni bir nefes almamıştır,Cemil Meriç. Ve 12 haziranı 13 hazirana bağlayan gece, saat yarıma beş kala, otuz iki yıldır kör olan gözlerini, yeni bir dünyaya açmak üzere bu dünyaya kapatmıştır. Yalnız udundan değil, kaleminden de nağmeler kanatlanan Fırat Kızıltuğ.

"Bir kökü doğu'da, biri batıda
Kader öyle çizmiş, O, tam ortada!
Şimdi "Bir Dünya'nın eşiğinde'dir,
Bütün ilimlerin beşiğindedir.
Kul Ozan, mısrana sığar mı Meriç?
Kemal-i Cemildir, ya heptir, ya hiç!.."

diyerek, üstadın Fatihasını vermiştir.

Ertesi sabah Ankara TV'daki bir dostunu, daha doğrusu Cemil Meriç belgeselinin kameramanı Hikmet Koç'u arayan Ümit Meriç acı haberi ona vermektedir. O gün öğlen 13'teki haberlerde uzun bir hayat hikâyesi ile beraber Cemil Meriç'in ölüm haberi bütün Türkiye'ye duyurulur. Cenazesi ertesi gün, yani 15 haziranda Üsküdar Yeni Valide Camii' nde kılınacak cenaze namazını müteakip Karacaahmet'te eşi Fevziye Hanım'ın yanına defnedilecektir.

Gazetelerde ailesinin verdiği ölüm ilanının yanında İ.Ü.E.F. Türkoloji Bölümü öğrencilerinin, Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin, İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin, Keçiören İmar Müdürlüğü çalışanlarının, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Merkezinin, Çukurova Tıp Fakültesi öğrencilerinin, Urfa Belediye Başkanı'nın, Cemil Meriç için verdiği ölüm ilanları göze çarpar. O gün kalabalık bir cemaat Cemil Meriç'in senelerce önce gözünü ilk kaybettiği zaman eşi Fevziye Hanım'ın kolunda ağlayarak dolaştığı o güzel Osmanlı Camii'nin avlusunda toplanır. Bu mütevazı fikir işçisini, Türkiye'nin bu çalışkan düşünce neferini kimler, kimler uğur-

lamamaktadır ki? Fakülte dekanları, profesörler, her kesimden bir çok yazar, talebeleri, dostları ve kendisi ile hiç tanışmamış olan ama kitaplarını çok iyi tanıyan ve sırf bu cenazeye iştirak için Anadolu'nun her tarafından İstanbul'a koşan bir yığın halis okuyucu. Saflar dizilir. Camiin içi ve musalla taşının önündeki saflar hınca hınç dolar. "Ey cemaat Hüseyin Cemil Meriç'i nasıl bilirsiniz?" Bütün cemaat tek bir erkekler korosu olmuş, yürekler birleşmiş, var gücüyle bağırmıştır. "İyi biliriz", "Hakkınızı ona helal eder misiniz?" Cemaat haykırmıştır. "Helal ederiz" Saftan ayrılan bir ses daha güçlü bağırmıştır. "O hakkını Türkiye'ye helal etsin". Cemil Meriç hakkını, ülkesine, bu ülkeye daha yaşarken helal etmiştir. Hiçbir karşılık beklemeden, çalışmış, didinmiş, bakan ama görmeyen nice göze, ülkesinin geçmişini tanıtmış, tartışmış, bugününe gelmiş ve geleceğini göstermiştir.

Cemaatın safları dalgalanır. Hatice Gülnuş Emetullah Sultan'ın Kabrinin arkasındaki yoldan, cenaze eller değil, parmaklar üzerinde caddeye getirilir. Bir cenaze arabası kapıda beklemektedir. Fakat cemaat onu baş üstünde götürmekte ısrarlıdır. Ailesinden izin alınır. Cemil Meriç artık ailesinin değil, okuyucularınındır. Uzun bir konvoy oluşur. Cenaze tekbir sesleriyle yokuştan çıkarılır ve pencerelere üşüşen Üsküdarlıların "Bu cenaze kimin?" diye hayretle soran bakışları altında ilahilerle Karacaahmet Mezarlığı'na getirilir. Karacaahmet Türbesi'nin önünden geçilerek, çimenden bir yorgan altında dört yıldır kendisini bekleyen eşi Fevziye Hanım'ın yanına yatırılır. Artık Cemil Meriç ve Fevziye Meriç kuştüyünden değil, topraktan bir yastığa beraberce baş koyarak, ebedi uykularına dalacaklar, kendilerini seneler sonra ziyarete gelen vefalı okuyucularına, ömürlerini boşa geçirmemiş iki asil ruhun örneğini vereceklerdir.

Cemil Meriç'in ufülü ile Türkiye'nin genç ve peşin-hükümlere iltifat etmeyen aydınlar ordusu, kendisini yetim-öksüz gibi hisseder. Cemil Meriç'i ömründe hiç görmemiş olan ama yine de onu kalp gözüyle tanıyan Trabzonlu bir okuyucusu, onun ölüm haberini aldığı gece, içini şu mısralara döker:

Cemil Meriç,

13 Haziran-1987 gece yarısından

sonra ebedi seferine başladı...

O'nun acısıyla...

KAFİLELER SESSİZ İLERLİYORLAR..

Batan bir dünyanın ortasındayız;
Zifir karalarla çıktık sabaha.
Müthiş fırtınalar arasındayız;
Kökünden söküldü bir çınar daha.

Yıldızlara rağbet olmazmış, ancak;
Çehreleri korku bürümeye gör.
İri dal kalmadı tutunulacak;
Ey örümcek bize sağlam ipler ör..

Deliklere aktı kocaman sular;
Arzın yüzü artık yeşile hasret.
Neyle filizlenir cılız yosunlar,
Bitmez mi donduran kışa esaret?

Kurudu çöl gibi göz pınarlarım;
Saniyeler vardır asırdan uzun.
Gün olur kabımdan kaynar taşarım;
Büyük caddelerde yolcular mahzun..

Kalır yüreğimde her gidenden iz;
İzler tuz basılmış kırbaş yarası.
Bir çocuğa karşı kalırım âciz;
Toprakta bir hacım son kamarası..

Bilmezsin on yıldır yanan beynimde,
Ayrılık zehrini hep taşımıştım.
Öldün de ebedî doğdun içimde;
Issız gözlerinde nûra yapıştım..

Sebahattin BÜYÜKDOĞULU
(15 Haziran 1987/Trabzon)

Cemil Meriç'in ölümü Türk basınında da büyük bir yankı uyandıracak, dost-düşman herkes onun dürüst bir fikir adamı ve samimi bir insan olduğunu kabul edecektir.

Cemil Meriç'i hayatında iken ziyaret eden ve onun öfke okyanusunun köpüklerini Caddebostan plajında asmaların altında oturarak hayretle seyreden Murat Belge, Temmuz 1987'de Gergedan'da "Görmeyen Görücü" diye bir yazı kaleme alır ve şunları söyler:

"Bireyselliğin pek fazla gelişmediği, aydınların bile bireylerin bulunmayı seçtiği kampların özelliklerini yüklenmeği tercih ettiği, Türkiye'de tornadan çıkmayı reddeden bir kişiydi Cemil Meriç. Politik kutupların birinden öbürüne geçenler, anlaşılır nedenlerle terk ettikleri kampa karşı oldukça katıdırlar. Belirli sıcak yaşantıları, karşılaştıkları somut olaylar ve durumlar olduğu ve sancılı bir kararla bu seçimi yaptıkları için katıdır tutumları. Ama Cemil Meriç hele ömrünün olgun yıllarında hiç böyle değildi. Yazısının, kitabının sol bir yayınevinde çıkmasına itiraz etmez, hatta bundan

hoşlanırdı. Solu düşünce hayatında izler, gereğinde yararlanırdı. Çünkü değere değer vermek gibi, istese de değiştiremeyeceği, kökleşmiş bir alışkanlığı vardı. Aldığı klasik eğitim, ona hayat boyunca süren bilgisini derinleştirme tutkusuyla birlikte, bu nesnelliği ve kişiliği de kazandırmış olmalıdır. Dolasıyle hep beklenmeyeni yaptı. Cemil Meriç bir ideolog olamayacak kadar bireysel, bir teorisyen olamayacak kadar çoşkuludur. Bu özellikleriyle Yunan mitolojisinin Teifesias'ını akla getirir: "Görmeyen görücü", Fiziksel olarak görmeme ile kâhince görmenin paradoksu. (Ama) kehanet sesi, gördüğü çöküşün acısını taşır. Çünkü kehanet, geleceği haber verir gibi görünmesine rağmen, aslı değerlerin, geçmişte belirlenmiş yazgısını dile getirir".

Zaman Gazetesi'nde ise Hasan Bacanlı şunları yazar. (18.6.1987)

"Cemil Meriç bizim Doğuya ve Batıya açılan pencelerimizdi, onlarla aramızdaki bir köprüydü bizim için".

Türkiye Gazete'sinde Olcay Yazıcı ise (21.6.1987) Cemil Meriç'in kitaplarıyla, liseyi bitirip üniversiteye girmek için çaba harcadığı yıllarda tanıştığını söyler ve eserlerinin muhasebesini birer cümle ile yapar:

"Bir Dünyanın Eşiğinde": Bize nice yeni eşikler aştırmıştı o. 'Bu Ülke' yönsüz bakışlarımıza bizden bir hedef çizmiş; 'Mağaradakiler' ile hapsolduğumuz 'Mağara'ya taze ışıklar düşmüş, 'Kırk Ambar'la düşüncenin uzak enlemlerine ulaşmıştık. Ve nihayet 'Işık Doğudan Gelir' uyarması ile kendimizi bir daha ve bütün aydınlığı ile tanımanın vecdine de erişmiştik. Cemil Meriç 'Kültürden İrfan'a' uzanan çok sesli, çok-titreşimli ve çok-renkli bir kültür yumağı idi".

Aynı yılın temmuz ayında Bayrak Gazetesi'nde Bilal Sürgeç (7-13.7.1987) ise Cemil Meriç'in daha söyleyecekleri vardı diyerek, kendisinden şu alıntıyı yapıyordu.

"Dünya kütüphanelerinin kapılarını yurdumun insanlarına açmak istedim. Hint ormanlarının uğultusunu taşıdım edebiyatımıza. Batı'nın büyük düşünce fatihlerini konuşturdum. Eserlerimin 'Kültür' cildi aşağı yukarı tamamlandı. Bundan sonra "İrfan" cildi başlayacak. Artık 'Kültür'den çok, 'İrfan'la uğraşmak istiyorum" ("Kültürden İrfana" s.11). Yazı şu satırlarla bitiyor: "Cemil Meriç'le semamızdan bir yıldız kaydı. Kültür erozyonuna uğramış, punkçuluğa, hapçılığa heves salmış genç neslimiz için en büyük mesele kendileri çin bir ideal tipin çizilip ortaya koyulmayışıdır. Devletin şarkıcıları, türkücüleri, tiyatrocuları devlet sanatçısı seçip, hatta bazılarına profesör ünvanı verdiği bir ortamda, Cemil Meriç gibi düşünürlerden hayatta iken istifade etmeyişi ülkemiz ve genç nesiller için çok büyük bir kayıp."

Turan Alkan ise Tercüman'da (21.6.1987) şunları yazıyordu. "Cemil Meriç'in her yapıtını, çok sevdiğim birinden gelmiş, güzel haberler taşıyan bir mektup gibi okudum. Zihnimdeki keskin köşeleri o törpüledi, renkler dünyasında ara tonları onunla seyrettim. Her düşünceye saygıyı o öğretti. Alelade kelimeler onun kaleminde, yeni bir fethin müjdesiyle zırhından taşmış ve herbiri bir fatih edası taşıyan neferlere benziyordu. Nemezis'in çaldığı gözlerini feda ederek, âdeta tırnaklarıyla ve kanıyla açtığı mecrada Türkçe, kâh coşkun bahar suları gibi gri, kâh ummana erişeceğinden emin bir nehrin vekarıyla akıyordu. Türkçeyi o sevdirdi, kelimelerin rengi olduğunu onunla farkettim. Cemil Meriç "Itır, gülün sesi, Işık sonsuzun" diyor. Düşünce dünyamıza "yedi kandilli süreyya" heybetiyle emanet ettiği kitaplarının ışığı sönmedikçe, o da yaşayacak."

Turan Alkan iki yıl sonra Basın müzesinde yapılan anma toplantısında Cemil Meriç'i "fikir hayatımızın temyiz mercii idi" diye selamlayacaktır.

Yine onu hiç tanımayan genç bir yazar Nihat Genç ölümünden hemen sonra Cemil Meriç'i şöyle değerlendirecektir. (Zaman Gazetesi, 9 Temmuz 1987)

"Düşünmeyi "meslek", düşünceyi "mektep" edindi. Hiçbir ideolojiyi okşamadı. Kendi varoluş tılsımının peşinde ve inadına birşeyleri "kurcalamak" için, kendini yanlızlıklara sürükleyen "dürüstlüğünün" asil ritmiyle, hayatına ve hayatlarımıza yüzlerce sorular sordu ve gitti. Başka bir ifadeyle, körler ülkesinde gökkuşağı renkleriyle konuştu. Bütün felsefi birikimi Peyami Safa'dan ibaret bir nesle, düşüncenin gezindiği gerçek vadileri işaret etti. Edebi zevki, Mehmet Emin Yurdakul'u dahi beşinci dereceden taklit eden ve kendini "sanatkâr" ilan eden geniş bir çevreye bambaşka kapılar açmaya çalıştı. Fikir diye anti-komünistlikle programlanmış gençliği kucaklayıp başka bir ülkeye kaçırmak istedi. O ne güzel bir adamdı, kavga edilecek şeylerle düşünülecek şeyleri ayırt etmesini, sonra düşünülecek şeylere saygı duyulmasını... Velhasıl düşüncenin önce muaşeretini, sonra muhabbetini öğretti.. O ne güzel bir adamdı: Hep bir ermiş gibi konuşurdu. Yazdığı bütün dergilere seviye ve saygınlık kazandırdı. Kapısına gelen herkese anlattı, herkese yazı verdi.. ve gittik peşinden. Geriye döndüğümüzde 12 eylül öncesinin gergin suratları yerine, ülkesi ve insanları için hep güzel şeyler düşlemeye çalışan felsefeli ve çiçekli yüzler bulduk. İlk defa aynada kendimizi sevdik. Sen ne güzel bir adamdın Cemil Meriç.. Ardında "Büyüyünce Cemil Meriç olacağım" diyen, düşünceye talip çok sayıda genç aydın bıraktın."

Ağustos 1987 "Tarih ve Toplum" dergisinde Ali Bulaç, Cemil Meriç'in muhasebesini şu maddelerle noktalıyordu:

"O, bize özellikle şunları, anlatmaya çalışıyordu:

1) Medeni toplumlar gibi biz de kendi geçmişimizi öğrenmeli, başkalarının da geçmişini tanımalıyız. Sömürgeciliğin ön-keşif kolu oryantalizmi eleştirmemiz yetmez, bizlerin de onlar kadar araştırmamız ve öğrenmemiz gerekir. Biz bu yüzyılın başında feci bir "hafıza ameliyatı"na uğramış talihsiz bir toplumuz. Geçmişle aramızdaki bütün köprüler atılmış ve her fırsatta karşıdan karşıya geçmeye çalışırken derin sularda at değiştiriyoruz.

2) Bugünkü fikri, ideolojik ve siyasi kamplaşmalar yolumuz üzerinde kurulmuş tuzaklardır. Bu ülkede sağcı-solcu, ilerici-gerici değil, yabancılaşmışla yabancılaşmamış aydın var. Zengin bir umranımız varken, uygarlığı seçtik. Ama bir türlü son bulmayan arayışımız, bize kültürden irfana gidecek yolları işaret etti. Hepimiz özgürleşmeliyiz. Fikrin "kuduz köpekler gibi kovalandığı bir ülkede" düşünce, sanat, şiir, irfan ve bilgi neşvü nema bulacak elverişli ortam bulamaz.

3) Diyalogtan korkmamalıyız, Cemil Meriç'in en büyük arzusu, her kamptan düşünen, araştıran, namuslu insanların kafa kafaya verip çıkış yollarını birlikte aramaları idi.

Bu samimi tavrı, ona çok az kimseye nasip olacak payeler bahşetti. Kaç kişi öldüğünde bu ülkenin sağcısı, solcusu ve Müslümanını kendi kişiliği etrafında toplayabilmiş? Kaç kişiye aynı anda kitapları sağcı, solcu ve Müslüman olarak tanımlanabilen yayınevleri tarafından severek basılma onuru nasip olmuş?"

Ölümünün ikinci yıl dönümünde Cemil Meriç kendisini çok seven ve Cemil Meriç'in de çok sevdiği Hülya ve Ruhi

Ayangil çiftinin girişimi ile Çemberlitaş'taki Basın Müzesi'nde bir tören ile anılır. Giriş salonunda Cemil Meriç'in çeşitli fotografları, el yazısı örnekleri ve kitapları küçük bir vitrin içinde teşhir edilmektedir. Cemil Meriç herşeyiyle ordadır. Nitekim, kendisi rüyalara pek itibar etmez ama toplantıdan birkaç gün önce eski sekreterlerinden ve öğrencilerinden biri olan ve henüz anma taplantısını bilmeyen Nadir Demirel'in rüyasına girer ve ona "Nadir, ben bir hafta için dirildim" der. O gün Basın Müzesi'nde yapılan toplantı, başından sonuna kadar kalabalık seçkin bir kitle tarafından izlenir. Oturumu oğlu Mahmut Ali Meriç idare etmektedir. İlk bölümde Cemil Meriç'in en yakını olan talebeleri ve sekreterleri, Berke Vardar, Ali Özgüven, İzzet Tanju, Nadir Demirel ve babasının vefatından sonra evlenip, o sırada bir çocuk beklemekte olan Ümit Meriç Yazan konuşur.

İkinci kısmın ilk konuşmasını oğlu Mahmut Ali Meriç yapar. Diğer konuşmacılar arasmda Turan Alkan (Arada.. Sivas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde "Cemil Meriç'te Doğu-Batı sorunu" başlığını taşıyan mükemmel bir yüksek lisans tezi kaleme almıştır), Kanser illetine yakalandığı için toplantıya gelemeyen ama oğlu Dr. Kerem Doksat'la bir mesaj yollayan rahmetli Prof. Dr. Recep Doksat, Doğan Hızlan, Ahmet Kabaklı, Arslan Kaynardağ, Prof. Dr. Emre Kongar, Hilmi Yavuz, Şahap Balcıoğlu yer alıyordu. O gün yapılan konuşmaların metni eylül 1989'da Hürriyet Gazetesi'nin çıkardığı "Gösteri Sanat Edebiyat"ta basıldı. Derginin tanıtma yazısında yer alan şu satırlar bize Cemil Meriç'in çok yönlü kişiliğini bakın nasıl tanıtıyor.

"Düşünce dünyasının bazı adları yorum çeşitliliği getirirler, değişik anlayış görüşlerdeki kişilerin ilgi odağı olurlar. Aynı kökten ayrı dalları besleyebilirler. Cemil Meriç bu

tür kişilerin en ilgi çekeniydi. Konu genişliği ve düşünme derinliği onu hayranlar kitlesinin doruğuna çıkardı.

Doğu'dan Batı'ya yaptığı zihinsel gezilerde edindiği seçkin malzemeden benzersiz bir hazine yarattı. Doğu felsefesinin parlak, etkileyici çoşkusunu, Batı düşüncesinin sağlam mantığıyla kardı."

O gün, oğlu Mahmut Ali Meriç yaptığı konuşmayı şu cümlelerle bitirdi:

"Cemil Meriç demek, her düşünce ve inanç sistemini tartışabilme esnekliği, doğmalara, düşmanlıklara kapılmama zarureti, samimiyet içinde gerçekçi, tutarlı bir devamlı gözden geçirme gereği, XXI. yüzyıla dini inançlarımızı, düşüncelerimizi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapımızı uyarlama gayreti, tarihi mirasımızı unutmadan, tarihimizi değerlendirerek, günümüze bir yön vermek ve yarınımızı şekillendirme çabası demek. Aslolan: Cemil Meriç örneğini önemsemek, Cemil Meriç'ler yetişmesini mümkün kılacak özgürlük, hoşgörü, anlayış, diyalog ve dayanışma ortamı yaratmak ve onu hep canlı tutmaktır.

Doğan Hızlan ise Cemil Meriç'in hayat fezlekesini şu satırlarla yapıyordu.

"Yükselişlerden çok çöküşlerin anatomisi beni daima çekmiştir. Bu bakımdan Cemil Meriç'in bir imparatorluğun çöküşünün anatomisini yaptığı yazıları, değerlendirmeleri çok önemlidir benim için. Cemil Meriç yalnızca bir padişah meselesinde odaklanan ve eksenlenen bir çöküşün değil, bununla birlikte, ekonomiden dış düşünce hareketlerine kadar, içerdeki gelişmelerden yani saray mensuplarından tutun, Jön Türklere, bütün dışarda özgürlük için çalışanlara kadar imparatoluğu çevreleyen kişiler topluluğunun ve buradaki ekonomik neden-

lerin de kaynağına iner!.. (ama) Bence Cemil Meriç'in asıl özelliği insanı düşünmeye alıştırmasıdır. Çünkü dikkatli okumazsanız ve sizde yeniden sentez yeteneği yoksa-ki her okurda sentez yeteneği olmalı-(onun sunduğu) malzemeleri değerlendiremezsiniz. Cemil Meriç'in her konuda verdiği bilgiler, insanda mukayese imkânı yaratır. Siz eğer sadece onları kabule yanaşır, edilgin, pasif bir biçimde okursanız, Cemil Meriç'in bilgi dolu cennetinde yaşar, onun bir tasdikçisi olur, çıkarsınız. Bence Cemil Meriç böyle bir okur istemiyor, çünkü böyle okur isteyen bir insan bu kadar malzemeyi, zengince, cömertçe hatta zaman zaman hovardaca sunmaz size.. Aslında bir düşünürün iki işlevi vardır: Tepki gösterilmesini sağlamak, bir de taraftar bulmak, kendi düşüncesini kabul ettirmek. Kendi düşüncesini kabul ettirmekde gerçekten usta Cemil Meriç, ama ben Cemil Meriç'te aynı ustalığın tartışma başlatmakta da olduğunu görüyorum."

Nitekim iki Avrupa var diyor Cemil Meriç. Avrupa bir tiyatro maskı gibi, zaman zaman gülenini, zaman zaman da ağlayanını takıyor. Arslan Kaynardağ'ın konuşmasında hatırlattığı Cemil Meriç'in Unesco tanımı, bu çifte-yüzlülüğü nerdeyse mizahi bir formüle bağlıyor. "Görkemli bir baş altında sefil bir kuyruk taşıyan deniz kızıdır Unesco." Cemil Meriç'in sesini duyar gibi oluyoruz. Yalnız Unesco mu?

Emre Kongar Cemil Meriç'in kişiliğinden yola çıkıyor: "Cemil Meriç kalın kaba çizgileriyle fevkalade gururlu, kendisine dahi diyen, bunu hiç çekinmeden herkesin içinde söyleyen bir kişi idi. Otodidakt olan kişilerin çoğunda bu özellik vardır. Bir de Allah vergisi bellek gücüne sahip. Aile Rumeli göçmeni olarak Hatay'a, Fransız işgalinde bir yere geliyor. O yıllar Türkiye'nin kurtuluş, çıkış yolları aradığı yıllar. Yalnızca farklı kültürlerden farklı izlenimler almak, insanları başkalarından daha üstün bir konuma getirebilir. Böyle bir

insanın gözleri kör oluyor. Bunun getirdiği beşeri patlamaları Cemil Meriç aslında çok dizginlemiş. Bunu unutmamak lazım. Yetenekleri ve yaşama olan ilişkisi dizginlenmiş. Trajik bir olay. Bir trajedidir Cemil Meriç. Yalnızca toplumsal bir trajedi, yani geri kalmış bir toplumda, ileri gitmiş bir kafa değil, tüm beşeri bir varlık olarak bir trajedidir. Bu kafa fikir üretiyor. Sapmaması, yanlışlıklara sürüklenmemesi, gülünç duruma düşmemesi, ancak onun üstün nitelikleri ile izah edilebilecek bir şeydir. Meriç çok iyi özümlediği, batı ile bu toprağın üstünde yaşayan insanın kültürünün sentezini arıyordu ve bunu ararken de isyankârdı. Neye isyankârdı? Önce bu topraktaki sorunların temeline, kaynaklarına isyankârdı, onları aşmak istiyordu. Batıyla aşacağına inanıyordu. Fakat batıyı gördüçe, Batının temel yapısı içindeki isyankârlığını geliştirdi, zaten geliştirmemesi mümkün değildi. Baktığı zamanda, tek düze bir kültürün benimseyebileceği biri olmaktan çıktı. Zaten öyle bir insan değildi Cemil Meriç. Belki de hiçbir zaman olmadı.

Cemil Meriç'i ben, en azından kendi açımdan Türkiye'nin şu andaki sorunları çerçevesinde fevkalade güncel buluyorum. Nesiyle güncel? Sorunları ve o sorunların çözüm yollarını öneren tutarlı sistemleri özümlemesi, o tutarlı sistemleri sorgulaması, onlara karşı isyankâr olması, ve bu nedenle her tutarlı ideolojinin boşluk sahibi olduğunu unutmaması ve dolayısıyla müsamaha sahibi olması gerektiğini hatırlatması ile."

Hilmi Yavuz ise Cemil Meriç'i şu cümlelerle noktalıyor: "Hem Doğu'ya Batı'dan bakan bir müsteşrik, hem de Batı'ya Doğu'dan bakan bir müstagrib. Her iki kimliği kesinleyen, bir sınır tanımaz düşünce, ya da çok sevdiği bir deyişle "geniş bir tecessüs", hem ümrandan, uygarlığa giden, hem de kültürden irfana dönen bu yolda ve "kendi semasında tek yıldız".

Sevgili okuyucu!

Cemil Meriç için söylenecekler, söyleyebileceklerim burada bitti mi? Hayır. Ben bir kuşağın fezlekesini yapmaya ve 10 koca ciltlik külliyatı ile genç okuyucuyu yıldırabilecek olan Cemil Meriç'i tanıtmaya ve sevdirmeye gayret ettim. Acaba onu ve okuyucuyu memnun ettim mi? Bilmiyorum. Ama içim yine de huzurla dolu. Onunla aynı hayatı paylaşan bir insan olarak, hakkında bildiklerimin hepsini değil, hatta önemlice bir kısmını bile değil, sadece bazı kısımlarını kâğıda döktüm, sizlere mal ettim. Eser yeni Cemil Meriç'lerin yetişmesine yardımcı olursa, olacaksa ne mutlu bana!

Babamla ilgili bu kitabı onu 18 Temmuz 1935'te yazdığı bir mektupta ifade ettiği idealine gerçekten erişmiş bir insan olduğu için saygı ve sevgi ile selamlayarak bitiriyorum: O "gözlerini, hayatını hakikat uğruna feda ederek, nesl-i ati destanlarına bir zafer ve fedakârlık numunesi olmuş olan hakiki bir insan"dır.

Ruhu Şad olsun!

93.06.Y.0001-1391

№ 4488